

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1876

bron

Handelingen der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden aldaar den 15den Juni 1876, in het gebouw der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. E.J. Brill, Leiden 1876.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa002187601_01/colofon.htm

© 2004 dbnl

**Handelingen der algemeene vergadering van de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde
te Leiden,**

*gehouden aldaar den 15^{den} Juni 1876, in het gebouw van de
'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'.*

Tegenwoordig de Leden van het Bestuur: Dr. *R. Fruin*, Voorzitter; Dr. *E. Verwijs*; Dr. *A. Kuenen*; Dr. *W. Pleyte*; Dr. *C.P. Tiele*; Dr. *W.N. du Rieu*, Penningmeester; Dr. *H.C. Rogge*, Bibliothecaris; Dr. *J. Verdam*, Secretaris..

Het Eerelid: Dr. *J.T. Bergman*; en de Leden: Mr. *W.P. Sautijn Kluit*; Jhr. *J.E.H. Hooft van Iddekinge*; *C.A. Nairac*; Dr. *W.C. van den Brandeler*; Dr. *M. de Vries*; *Joh^s. Hilman*; *A. Beeloo*; *J.C. Drabbe*; Mr. *S. Vissering*; Mr. *J. de Wal*; Dr. *C.G. Cobet*; Mr. *D.H. Levyssohn Norman*; *R. Koopmans van Boekeren*; Dr. *P.J. Cosijn*; *A.C. Vreede*; Dr. *H. Kern*; Dr. *M.J. de Goeje*; Dr. *J.A. Boogaard*; Dr. *T.C. Winkler*; *Johan Winkler*; *D.F. van Heyst*; *J.H. Eichman*; *J.M.E. Dercksen*; Mr. *B. Th. Baron van Heemstra van Froma en Eibersburen*; Mr. *H. Obreen*; Mr. *G.W. Vreede*; Dr. *J.H. Scholten*; *W. van Beuningen*; *W.P. Wolters*; *J. Tideman*; *P.J. Andriessen*; *P.H. Witkamp*; Mr. *J.W. Tijdeman*; *Joh^s. Dyserinck*; *D.A. Thieme*; Mr. *J. Soutendam*; Jhr. *W.I.C. Rammelman Elsevier*; Dr. *H.G. Hagen*; *J.E. Inckel*; Mr. *J. Dirks*; Mr. *C. Vosmaer*; Mr. *L.G. Greeve*; Mr. *A.W. Jacobson*; *J. van Santen Kolff*; Mr. *H. Goeman Borgesius*; *Mart. Nijhoff*; *A.C. Loffelt*; Dr. *W.H.D. Suringar*; Mr. *L. Oldenhuis Gratama*; Jhr. Mr. *J.K.W. Quarles van Ufford*; Dr. *A. Heinsius*; *A.M.L. Rümke*, *W. Scheffer*; Dr.

H. Oort; Dr. G.D.J. Schotel; A Perk; P.K. Drossaart; J. Ph. Koelman; Mr. Ph. J. Bachiene; Dr. A. de Jager; W. Eekhoff; Dr. M.F.A.G. Campbell; P.A. Tiele; Mr. C.H.B. Boot; W.F.G. Nicolai; Mr. J.A. Jolles; Henry Havard; Dr. Jan ten Brink; J.J. van Kerkwijk; F. Haverschmidt, en Dr. J.E. Goudsmit.

[Toespraak van de voorzitter, R. Fruin]

Te 11 uren opent de Voorzitter de Vergadering met de volgende toespraak:

M.H.G.M.

Ik open deze vergadering met een welkomstgroet aan U allen, die van heinde en ver zijn opgekomen om een bewijs van belangstelling in den bloei onzer Maatschappij te geven, en om U tevens in de ontmoeting en samenspreking met Uwe medeleden een aangename verpoozing van Uwe dagelijksche bezigheden te verschaffen. Het is een goed gebruik, dat de leden van buiten af, die de Maatschappij meer versieren en steunen dan medewerken aan haar taak, althans eenmaal 's jaars zich hier vereenigen, en zich herinneren dat ook zij tot onze medeleden behooren.

Op mij rust de verplichting, of liever, aan mij valt het voorrecht te beurt, met een korte toespraak onze werkzaamheden in te leiden en U in groote trekken den toestand der Maatschappij en hare jongste lotgevallen te

schetsen. Ik zal U daarmee niet lang behoeven bezig te houden en niet veel van Uw aandacht vergen.

De toestand, waarin de Maatschappij verkeert, komt mij voor niet ongunstig te zijn. Voor zoo ver haar middelen toelaten, beantwoordt zij aan hetgeen men, in onzen tijd, van letterkundige vereenigingen mag verwachten. De klachten, die van tijd tot tijd over de geringe werkzaamheid en den geringen invloed onzer Maatschappij worden aangeheven, vloeien mijns inziens voort uit een verkeerde en overdreven voorstelling van hetgeen een vereeniging als de onze in onze eeuw zijn moet en zijn kan. Het is goed en heilzaam zich een ideaal boven de werkelijkheid voor te stellen en aan zijn verwezenlijking met onverpoosde inspanning te arbeiden; maar men doet het best, wanneer men zulk een ideaal zich zelf ten doel stelt en nastreeft, en niet vordert dat, terwijl wij stil zitten, anderen het gemeenschappelijke doel, dat wij zoo hoog hebben gesteld, bereiken zullen. Toch meen ik te hebben opgemerkt, dat de verwijten, waarop ik doelde, inzonderheid door zulke leden worden geuit, die op geen andere wijs hun belangstelling in de Maatschappij betoonen. Ik voor mij ben spoediger tevreden met hetgeen de genootschappen, waarvan ik de eer heb lid te zijn, verrichten, omdat ik niet zoo veel van hen verwacht. Een onzer waardigste medeleden van voorheen, de auteur van *Onderzoek en Phantasie*, heeft eens, zoo mijn geheugen mij niet bedriegt, de hedendaagsche letterkundige maatschappijen vergeleken bij uitgebrande vulkanen, weleer vol vuur en kracht en niet zonder siddering te naderen, doch thans uitgedoofd en in rust verzonken, een geliefde pleisterplaats van vermoeide touristen. Een geestig beeld voorzeker en stellig ten halve juist: tegenwoordig zijn onze genootschappen voor den gewonen wandelaar even

goed als voor den beproefden bergbeklimmer toegankelijk, en van vulkanische uitbarstingen wordt men niets meer gewaar. Maar de andere zijde van het beeld, is die even juist? Ik twijfel. Mij althans is geen eeuw bekend, waarin onze letterkundige maatschappijen zulk een jeugdig vuur ontwikkelden en zoo ontzaglijk waren om te aanschouwen. Indien zij ooit vulkanen geweest zijn, zullen zij dat geweest zijn in den voorhistorischen tijd, waarvan de Geologen gewagen. In den tijd van Geel waren zij ongeveer wat zij heden zijn en wat zij altijd geweest waren, geen bergen, geen Helicon noch Parnassus, matige heuvels op zijn best, die zich maar even boven het platte land verheffen, en die belachelijk worden als zij den berg in barenswee nadoen, en zich aanstellen als geschapen om iets grootsch ter wereld te brengen. Zelfkennis voegt Maatschappijen zoowel als menschen. Men onderzoekte wat men vermag, eer men zich een taak oplegde, die wellicht voor onze schouders te zwaar zou zijn.

De meeste letterkundige arbeid wordt beter door individuën dan door genootschappen verricht. Wat zal men dan klagen, indien onze Maatschappij zich van zulken arbeid onthoudt. Juist door zich buiten den eigenaardigen kring hunner werkzaamheid te begeven, hebben zich de genootschappen een kwaden naam gemaakt. Onlangs nog las ik in de Levensbeschrijving van Macaulay, hoe die verstandige man bij uitnemendheid een voorstel, om mee te werken tot het stichten eener vereeniging van letterkundigen, zonder bedenken afsloeg, met de betuiging: hoe minder wij ons met elkaar inlaten des te beter. Volkomen juist gezien, dunkt mij. Vereenigingen gesticht tot doeleinden, die het best bereikt worden met op zich zelf werkende, onvereende krachten, zijn ondingen, wier dood nuttiger is dan hun leven.

Onze Maatschappij, in de vorige eeuw geboren onder omstandigheden, die sedert aanmerkelijk veranderd zijn, heeft zich oorspronkelijk vooral gewijd aan werkzaamheden, die thans veel van haar gewicht verloren hebben. De maandelijksche vergaderingen met hare voordrachten van literairen zoowel als van wetenschappelijken aard; de uitgaaf dier voorgedragen opstellen in deftige kwartijnen; het uitschrijven van prijsvragen en het beoordeelen der ingekomen antwoorden, daarin vooral zag de jeugdige Maatschappij haar roeping en haar heil. Ongetwijfeld heeft zij daarmede ook groot nut gesticht, want haar arbeid was in overeenstemming met den geest en de behoeften van den tijd. Onze tijd echter heeft andere eischen. Wat eens de hoofdzaak was is allengs bijzaak geworden. Verhandelingen worden thans liever gelezen dan aangehoord, en zoeken en vinden eerder een plaats in een maandelijksch tijdschrift dan in de werken van een Maatschappij, die maar eenmaal 's jaars uitkomen. Ook worden zonder het lokaas van een mogelijke bekroning alle vragen, die een antwoord verdienen, opgeworpen, onderzocht en beantwoord. Als van zelf is dus in onze Maatschappij het uitschrijven van prijsvragen opgehouden, en trekken de vergaderingen steeds minder bezoekers, en worden voor de Handelingen en Mededeelingen slechts bij uitzondering enkele bijdragen aangeboden. Zullen wij ons daarover bedroeven? Alleen een laudator temporis acti se puero kan er om treuren. Alleen een onverstandige kan hopen dit toenemend verval nog te keeren. Want wat niet meer in den tijd past is onherroepelijk ten ondergang gedoemd: kunstmatig kan het niet in het leven worden gehouden. Daarom, indien onze Maatschappij zal blijven leven en bloeien, moet zij haar doode takken laten vallen, en haar kwijnende laten

wegsterven, maar aan den anderen kant nieuwe loten uitschieten, die in de nieuwe omgeving kunnen groeien en vrucht dragen.

Uit den aard der zaak zien wij dit reeds geschieden. Bij het terugwijken van de vroegere hoofdzaak treedt wat voorheen bijzaak was thans meer en meer op den voorgrond, en wordt hoofdzaak op zijn beurt. In de laatste jaren ijvert de Maatschappij vooral voor twee belangen, die zij van den tijd harer stichting af wel nooit geheel verwaarloosd had, maar die zij tot nog toe slechts karig had bedacht. Ik bedoel, het uitgeven van belangrijke maar weinig aantrekkelijke geschriften, die zonder ondersteuning niet licht een drukker zouden vinden, en het bijeenbrengen van een zoo volledig mogelijke verzameling boeken betreffende de Vaderlandsche Taal- en Letterkunde. Het een zoo wel als het ander vordert geld; de som, waarover wij beschikken kunnen, bepaalt dus den omvang van ons vermogen en werken in dezen. Nog is dit vermogen gering, maar het vermeerdert gestadig, dank zij de voorzichtige maatregelen, die wij voor eenige jaren genomen hebben. Voor het uitgeven van boeken hebben wij bij ons Eeuwfeest een bijzonder fonds gesticht, waarvan de rente telken jare gedeeltelijk wordt opgelegd, zoodat de hoofdsom, en bij gevolg ook de interest, gestadig klimt. Met vreugde zien wij ze toenemen, want dat geld is werkkraft. Een groot wijsgeer heeft gezegd: weten is kunnen. Voor onze Maatschappij is geld hebben de voorwaarde van kunnen en werken. Aan wetenschap bestaat in onze Maatschappij geen gebrek, evenmin aan werklust. Al wat wij behoeven is de materieele steun, dien het geld verschaft. Verheugen wij ons daarom bij het aanwassen van ons kapitaal. Wat zouden wij niet uitrichten, indien ons in plaats van een

paar honderd, eenige duizenden jaarlijks ten dienst stonden. Welnu, wat wij voor ons te vergeefs wenschen, zullen onze nakomelingen door onze zorg zeker eens erlangen. Zooals wij het fonds beheeren, en zooals zij die na ons komen het krachtens onze reglementen steeds zullen moeten beheeren, kan men nu reeds uitrekenen, wanneer de inkomsten het dubbel en wanneer zij het vierdubbel bedragen zullen van de som, waarmee wij ons thans nog moeten behelpen.

Hoe gering voor als nog onze middelen ook zijn, zij hebben ons toch reeds tot enkele nuttige uitgaven in staat gesteld. Zoo is in het afgelopen jaar een nieuwe aflevering (de 5^e) van de Tweede Partie van den Spiegel Historiae verschenen, bewerkt door onze medeleden Von Hellwald, Verwijs en De Vries. Waarschijnlijk zal het geheele omvangrijke werk in den loop van het volgende jaar voltooid kunnen worden. Een wezenlijke aanwinst voor de taal- en letterkunde van Nederland, maar die slechts door enkelen op prijs zal worden gesteld. Want het boek is even onsmakelijk als belangrijk. Indien de lezers, die het vinden zal, de kosten van den druk onder elkander moesten betalen, zij zouden stellig voor zulk een koopprijs terugdeinzen. Daarom juist is onze Maatschappij den uitgevers te hulp gekomen. Ware het boek, zooals de Engelschen het uitdrukken, een leesbaar boek, de Maatschappij zou haar ondersteuning hebben geweigerd. Om aanspraak te kunnen maken op bijstand uit ons fonds, moet de voorgenomen uitgaaf niet in den smaak van het publiek vallen. Elk boek, dat op zijn titelblad pronkt met het opschrift: 'uitgegeven van wege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde', is daardoor gekenmerkt als volstrekt ongenietbaar.

Dit geldt ook ten volle van de uitgaaf, die ik dit jaar

op last der Maatschappij ondernomen en nagenoeg volbracht heb: te weten, de Informatie op het stuk der verponding van 1494. Voor het groote publiek, voor vele leden zelfs onzer Maatschappij, zal dit boek wel een gesloten boek blijven. Maar ik vlei mij dat het aan onze geschied- en oudheidkundigen en statistici bijzonder welkom zal wezen, en dat het nog geraadpleegd zal worden, als menig boek, dat thans opgang maakt en in ieders handen is, vergeten en verdwenen zal zijn.

Aan werklust ontbreekt het onder onze medeleden evenmin, als in onze letterkunde aan geschriften die geen lezers en daarom ook geen uitgevers kunnen vinden. Voor de rente, die het fonds het volgend jaar belooft, is reeds de bestemming gevonden. Straks zal Uwe goedkeuring worden gevraagd op het voorstel, dat het Bestuur dienaangaande wenscht te doen.

Onze boekerij breidt zich steeds uit en wordt gedurig meer gebruikt. Wij leggen ook aan haar ten koste al wat onze Penningmeester ons vergunt. Uit het verslag van den Bibliothecaris zult Gij straks vernemen, welke belangrijke aanwinsten ons in het afgelopen jaar weer ten deel zijn gevallen. Maar ook in dit opzicht gevoelen wij maar al te zeer, hoe beperkt onze middelen zijn. Wij zijn nog ver af van het ideaal, naar welks verwezenlijking wij streven. Wij zouden wenschen, dat in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde alle producten dier Letterkunde, zoowel de middelmatige als de voortreffelijke, zoowel de slechte als de middelmatige, voorhanden waren. Niets zoo nietswaardig, of wij zouden begeeren het te bezitten. Uit zijn eigen, met kennis des onderscheids gekozen boekenschat, mag ieder onzer weren al wat niet gelezen verdient te worden; maar een openbare boekerij mag niet zoo kieschkeurig zijn. Zelfs

die boeken, die nooit geschreven, laat staan gedrukt hadden behooren te worden, moeten, nu zij eens gedrukt zijn, ergens te vinden wezen. Herbergt ze daarom in een openbare bibliotheek op gemeene kosten, om ieder onzer in het bijzonder van de verplichting te ontslaan van ze bij zich te huisvesten. Zoo doende bespaart Gij den navorscher de moeite van ze te zoeken, indien hij ze soms noodig heeft, of, wat op het zelfde neerkomt, vermoedt ze noodig te hebben. Ik beroep mij op Uw aller ervaring. Hoe vaak hebben wij weken lang naar een zeldzaam boek gezocht, waarin wij naricht hoopten te vinden over zaken die ons duister waren. Aan hoe veel openbare en bijzondere bibliotheken hebben wij dan aangeklopt, te vergeefs. Hoe veel tijd hebben wij nutteloos aan zulk navragen besteed? Of vonden wij ten slotte het begeerde boek, hoe zelden vergoedde het ons dan de genomen moeite en den verloren tijd. Toch mogen wij ons van die moeite niet ontslaan. Een navorscher mag niets verzuimen, wat hem bij het opsporen der waarheid van dienst kan wezen. Een volledige boekerij echter, waar alle boeken, om het even van hoe groot of hoe gering belang zij zijn, voorhanden waren, zou ons dien vergeefschen ondankbaren arbeid uithalen. In een oogenblik zouden wij dan het kaf van het koren gescheiden, en de bouwstof samengebracht hebben, waarvan zich verder onze kunst of onze kritiek bedienen moet. Wij mogen onze naburen benijden, die in het Britsch Museum of in de boekerijen hunner hoofdsteden het ideaal, dat wij ons begeerig voorstellen, bijna verwezenlijkt bezitten. Wij, armen, vinden nergens bijeen wat wij behoeven. Wij gelijken den kinderen Israëls in Egypte, die eerst zelf het stroo moesten zoeken, voor zij aan het bakken van hun tichelsteenen beginnen konden.

Moge ook in dit opzicht het nageslacht beter bedeed zijn dan wij! Het is geen ijdele wensch, dien ik uitspreek. Wij zijn er op uit om hem, zooveel in ons is, te vervullen. Daartoe verwachten wij veel van de overeenkomst met de Academische Bibliotheek, die slechts Uwe goedkeuring behoeft om gesloten te kunnen worden. Dan zullen wij niet alleen voor onzen reeds vergaderden schat een duurzame en uitmuntende huisvesting verwerven, maar wij zullen ook op het beheer ervan aanmerkelijk kunnen bezuinigen. Wij zullen dan tevens het vak van wetenschap, waarvan wij alle boeken wenschen te bezitten, binnen enger grenzen kunnen beperken, en daaraan onze vermeerderde inkomsten uitsluitend besteden.

Maar zelfs dan nog zullen wij ons doel niet bereiken, zonder de medewerking van velen Uwer. Enkele beambten kunnen den arbeid niet op zich nemen, dien het stelselmatig aanvullen van een onvolledige boekerij vereischt. Want het is dan maar niet te doen om te koopen wat voorkomt, maar om op te sporen wat ontbreekt. De nauwlettendheid, die de bibliophiel aan een enkele kleine afdeeling besteedt, moet dan jaren achtereen op den geheelen omvang onzer Taal- en Letterkunde gericht blijven. Hier komt de samenwerking van de leden der Maatschappij te pas, en op haar wensch ik thans een dringend beroep te doen. Laat ieder Uwer zich een onzer klassieken aantrekken, en alles verzamelen wat op hem en zijn werken betrekking heeft, ten einde dit later aan onze Bibliotheek te schenken of over te doen. Zoo doende verschaft hij zich al aanstonds het onschuldig genoeg van den collectionneur, en hij maakt zich tevens jegens onze Maatschappij en jegens de Vaderlandsche Letterkunde verdienstelijk. Velen Uwer kennen den Inventaris van het Museum Catsianum door ons ge-

acht medelid de Jonge van Ellemeet bijeengebracht. Daar vindt men nagenoeg alles te zamen wat van en over den Zeeuwschen volksdichter bestaat. Wie zich aan de studie van zijn leven en werken wil wijden, behoeft niet verder naar bouwstof om te zien. Maar hoe weinige schrijvers zijn zoo gelukkig geweest als Cats, en hebben een vereerder gevonden zoo zorgvuldig en ijverig als den heer de Jonge van Ellemeet. Toen ons medelid Leenderts de kritische uitgaaf van Hoofds gedichten ondernam, moest hij beginnen met de oude drukken, die hij voor zijn tekstkritiek behoefde, aan alle oorden van het vaderland op te zoeken. Voor Vondel is veel gedaan, door Van Lennep vooral, maar van dien prins der dichteren bestaat toch nergens een volledige verzameling der oorspronkelijke uitgaven. Waar is de man, die een Museum Vondelianum aanlegt op even ruime schaal als het Museum Catsianum? Waar de man, die ons al de werken van Erasmus, alle van De Groot, en zooveel andere schrijvers, waarop ons volk trotsch is, in alle gewichtige uitgaven samenbrengt? Behartiging verdient het woord, eens door Samuel Johnson gesproken en door Boswell opgeteekend, dat elk letterlievend man van zijn lievelingschrijver alle edities behoorde te verzamelen, om ze vervolgens in een openbare bibliotheek een blijvende plaats te bezorgen. Mochten velen Uwer, Mijne Heeren, dien wenk van den Engelschen wijze ter harte nemen. De samenwerking van een vijftig onzer zou in korte jaren een schat kunnen vergaderen, die den beoefenaars onzer Letterkunde van onberekenbaar nut wezen zou.

Ik acht mij gelukkig, dat ik aan mijn opwekking de vermelding van navolgenswaardige voorbeelden kan toevoegen. Een onzer medeleden, de heer J. Tideman, heeft een verzameling van Nederlandsche kinder-

kinderopvoeding uit de bronnen te leeren kennen. Het is zijn voornemen de verzameling, zoodra zij tot een zekeren omvang zal zijn aangegroeid, aan onze Bibliotheek ten geschenke te geven.¹ Zoo is hij dus den wensch, dien ik daar uitsprak, reeds voorgekomen. En hij is de eenige niet. Een ander geacht medelid, Dr. Wap, verraste ons voor weinige dagen met het bericht, dat hij bij het voleindigen van zijn zeventigste jaar besloten had, zijn verzameling van boeken, aanteekeningen en curiosa, Bilderdijk betreffende, - een unica et rarissima collectio, noemt hij ze - aan onze Maatschappij te vereeren. Wij zijn met den aard dier verzameling niet nader bekend; maar de naam van Dr. Wap is voldoende om ons een hoogen dunk van haar belangrijkheid te geven. Vijftig jaren lang is hij met het bijeenbrengen bezig geweest, en met hoeveel voorliefde hij den grooten dichter op al zijn wegen heeft nagegaan, getuigt inzonderheid het geschrift, waarmee hij onlangs zijn letterkundige loopbaan heeft besloten. En tot dit rijke geschenk bepaalt zich de mildheid van den geachten gever nog niet. Aan zijn Bilderdijkiana voegt hij een verzameling toe van 'zijn eigen talrijke voor de pers bewerkte boeken en kleinere geschriften, benevens vele aan- en opteekeningen, brochures enz. van wetenschappelijken aard.' Hoe zullen wij hem voor zooveel goede gaven naar verdienste danken! Hoe zullen wij hem onze erkentenis het best betoonen! Mij dunkt, de beste dank, dien wij hem brengen kunnen en die hem ook het welgevalligst zal zijn, zou in veler navolging van het door hem gestelde voorbeeld gelegen wezen. Met bloote dankbetuiging en ijdele lofspraak is hij zeker aller-

1 Zie de Bibliographische Adversaria, II bl. 146.

minst gediend. Hij zij verzekerd dat wij zijn geschenk niet alleen, maar ook de welwillendheid jegens de Maatschappij, die er uit blijkt, op den hoogsten prijs stellen. Zijn gift is ons te aangenamer, omdat wij ze uit zijn eigen hand, niet uit zijn nalatenschap ontvangen. Moge hij nog lange jaren getuige zijn van het nut, dat zijn mildheid stichten zal, en van den toenemenden bloei der Maatschappij, waarin hij zoo hoog belang toont te stellen.

Mocht ik hier kunnen eindigen. Maar een droevige taak rest mij nog. Ik heb gesproken van het goede, dat onze Maatschappij wedervaren is, en van de hoop op nog beter, die ik koester. Eer ik eindig moet ik ook gewagen van de verliezen, die wij hebben geleden, van de offers die de dood heeft gevorderd. Twee buitenlandsche en negen binnenlandsche leden zijn ons in het afgelopen jaar ontvallen: een getal niet zoo groot als wel in andere jaren, maar onder hen zijn mannen van hooge, van zeldzame beteekenis, wier gemis niet slechts door onze Maatschappij maar door het Vaderland nog lang smartelijk zal worden gevoeld. Ik noem er U slechts twee: Dr. Heye en Mr. Groen van Prinsterer.

Dr. Heye heeft jaren lang de plaats vervuld die Tollens ledig had gelaten. Hij was volksdichter in den zelfden zin van het woord waarin Tollens het geweest was. Het volk, waarvoor beiden dichtten en dat beiden aanhing, was de middelstand, de burgerij, in wier begrippen en gevoelens zij deelden; niet de lagere klasse, de menigte, die men doorgaans onder den naam van volk verstaat. Met dat volk hadden zij weinig gemeens. Wel trokken zij het zich hartelijk aan en wilden het tot zich opheffen, maar te vergeefs; zij wisten er niet eerst toe af te dalen, niet den toon, aan te slaan die het gemoed der menigte van meegevoel doet trillen, en meesleept waarheen de

dichter wil. Het volk, dat zij zich voorstelden en dat zij aanlokten, had zijn leerjaren op de banken der gemengde school doorgebracht; het was opgegroeid in de hoede der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; het was doortrokken van den geest van het Christendom boven geloofsverdeeldheid. Wie dat volk wenscht te kennen, zooals het onder de regeering van Koning Willem I leefde en gevoelde en dacht, kan het in de gedichten van Tollens zien afgespiegeld. Uit de liederen van Heye spreekt de geest van dat zelfde volk, zooals het zich, na 1840 en inzonderheid na '48, aan ruimer wereldbeschouwing en vrijzinniger begrippen gewend had.

Groen van Prinsterer was insgelijks een volksman, een vertegenwoordiger van het volk, maar in hoe gansch anderen zin! De burgerij, het volk waarvoor Heye dichtte en dat in zijn gedichten zijn eigen karakter terugvond, bleef steeds vreemd aan Groen van Prinsterer, ja voelde zich van hem teruggestooten. Daarentegen de hoogere stand en de menigte, die doof bleven voor Heye's wekstem, waren het volk waarbij Groen gehoor en aanhang vond. Zoo min als Heye wist hij de taal te spreken, die het volk verstaat; maar hij gevoelde met de menigte, en deze wederkeerig voelde zich als bij instinct tot hem aangetrokken, zonder den zin zijner woorden juist te vatten. Zoo als de gedichten van Heye den aard en de neigingen onzer burgerij afspiegelen, zoo weerkaatst zich in het woord en in het streven van Groen het karakter en het onbewuste willen der menigte. Groen had den blik gewend naar het verledene, naar den bloeitijd van het Calvinisme, dat nog als een zuurdeesem bij de menigte voortwerkt. Heye verheugde zich in het heden, en hoopte op de toekomst, die eigenaardig aan de vooruitstrevende middelklasse behoort.

Het zijn dus vertegenwoordigende mannen, typen van volksklassen en richtingen des geestes, die het Vaderland in deze twee uitstekende burgers verliest en betreurt. Onze Maatschappij waardeert hen bovenal als voortreffelijke letterkundigen, den een als dichter van menig liefelijk en rein lied, den ander als publicist van zeldzamen smaak en geest. Maar bovendien heeft Groen zich jegens de geschiedenis van ons land een onsterfelijke verdienste verworven, die zijn naam voor altijd aan de onvergetelijke namen der Oranje's verbindt. Als uitgever der Archives vooral wordt hij door ons allen, van welke richting op het gebied van staat en kerk wij zijn mogen, hoog vereerd. Hij is de baanbreker onzer hedendaagsche historiographie. Aan zijn uitgaaf hebben wij zoo vele, die gevolgd zijn, te danken. Bij het nieuwe licht, dat hij heeft ontstoken, hebben Bakhuizen van den Brink en zijn school de geschiedenis van de legende leeren onderscheiden, en Motley en zijn navolgers de toedracht der gebeurtenissen in haar levendige kleuren kunnen schilderen.

Het was een daad van moed in de dagen van Koning Willem I en nog zonder voorbeeld, dus de archieven van een Vorstenhuis voor het vorschend oog van vriend en vijand open te leggen, en dat van een Huis, dat den opstand van Nederland tegen Spanje, en de onttroning van Jacobus van Engeland te verantwoorden had. Te vergeefs raadde de voorzichtigheid (bij monde van Maurits Cornelis van Hall) niet alles zonder onderscheid te openbaren: niets dan de waarheid, maar niet de geheele waarheid, was haar leus. De toen nog jeugdige Archivaris des Konings was echter van een andere leer: de volle waarheid, zonder eenige terughouding, - en hij liet zich daarvan door geen bedenking terugbrengen. Het belooft

nog de moeite, in zijn Antwoord en in zijn Wederwoord aan van Hall, de gronden te beproeven waarop hij zijn moedig en eerlijk besluit bouwde. Hij hield zich verzekerd, dat een waarlijk groot en goed man er slechts bij kan winnen, indien hij uit het half-donker der legendaire historie in het volle licht der gewaarborgde geschiedenis optreedt. Zulk een groote en edele persoon was Prins Willem I, en hij had dus van de uitgaaf zijner vertrouwelijke brieven niets te vreezen, maar alles te hopen. De uitkomst heeft aan de verwachting ten volle beantwoord. De roem van den Vader des Vaderlands is na het verschijnen der Archives gerezen, niet gedaald. Zijn portret, door Lieve van Beaufort in de vorige eeuw geteekend, schijnt klein en onedel, vergeleken bij de statige en eerbiedwaardige figuur, die Motley, op de Archives afgaande, naar het leven geschilderd heeft. Aan Groen van Prinsterer in de eerste plaats hebben wij die juistere waardeering te danken. Want aan de uitgaaf der brieven en gedenkstukken had hij een doorlopende verklaring van hun inhoud en beteekenis gevoegd, - de vrucht van grondig onderzoek, en het bewijs van zeldzame kennis onzer historie - die de waarde der uitgaaf verdubbelt en tegen misverstand behoedt. Dat in onzen tijd Europa zich zooveel met ons roemrijk verleden bezig houdt, en dat zooveel beroemde schrijvers hun talent aan het beschrijven er van hebben toegewijd, is vooral toe te schrijven aan de wijze, waarop Groen van Prinsterer zich van zijn taak als uitgever gekweten heeft.

Het is smartelijk zulke mannen aan het graf te moeten afstaan. Maar hun werken en hun voorbeeld laten zij ons na. En in de plaats van het geslacht dat heengaat komt een nieuwe jongelingschap op, die zonder twijfel in haar midden even voortreffelijke burgers, even verdien-

stelijke leden onzer Maatschappij bevat. Gij zult straks uit een breede lijst van candidaten een aantal nieuwe leden te kiezen hebben. Moge uw keus even gelukkig uitvallen als in de jaren toen gij de mannen, die wij thans herdenken, aan onze Maatschappij verbondt.

Bij monde van het Eerelid Dr. J.T. Bergman, verzoekt de Vergadering den Voorzitter, deze toespraak voor de Handelingen en Mededeelingen af te staan. Aan dit verzoek wordt door den Voorzitter voldaan.

I.

Volgens het Voorschrift der Wet leest allereerst de Secretaris, Dr. J. VERDAM, voor het

Verslag van de Lotgevallen der Maatschappij gedurende het jaar 1875-1876.

M.M.H.H.

Vergunt, Uwen Secretaris, U in korte trekken mede te deelen de geschiedenis onzer Maatschappij gedurende het afgelopen jaar.

De opene plaats in het Bestuur, ontstaan door de periodieke aftreding van Dr. M. de Vries, werd vervuld door Dr. C.P. Tiele, die, in Uwe vorige jaarlijksche Vergadering daartoe verkozen, deze benoeming bereidvaardig aannam. De Voorzittersstoel, insgelijks door de aftreding van Dr. de Vries ledig geworden, werd sedert October ingenomen door Dr. R. Fruin, daartoe door de Maandelijksche Vergadering benoemd.

Thans is het Dr. E. Verwijs, die voor de kracht der wet moet zwichten, en wiens plaats straks door eene keuze uit het U bekende dubbeltal zal moeten worden vervuld. Was er een paar jaren geleden ernstige vrees, dat hij niet alleen aan *onze*, maar ook aan *de* Maatschappij zou ontvallen, thans geeft zijne herstelde ge-

zondheid ons gegronde hoop, dat hij niet voor de laatste maal een bestuurderszetel zal hebben bekleed.

Aan de Maatschappij ontvielen in dit jaar de volgende Leden. Van de binnenlandsche:

Dr. G.F. van Dommelen, Officier van gezondheid, te 's Gravenhage (lid sedert 1872).

Mr. W.H. Cost Jordens, te Deventer (1840).

V.F.J. Boonacker, Emeritus Predikant van Enkhuizen, te Haarlem, eerst het vorige jaar tot lid benoemd.

W.J. de Voogt, te Amsterdam (1870).

W.C. Knottenbelt, Emeritus Predikant van Mijnsheerenland, te Katendrecht (1862).

Dr. J.P. Heye, te Amsterdam (1842).

Mr. F.N.M. van Eyck van Zuylichem, te Maartensdijk (1851).

Dr. A.B. Cohen Stuart, te Batavia (1860)

en Mr. G. Groen van Prinsterer, te's Gravenhage (1825).

Van de buitenlandsche leden verloor de Maatschappij, voor zoo ver ons bekend is, den Geneefschen Hoogleeraar Adolphe Pictet (lid sedert 1858) en den Franschman A. Esquiros te Marseille (1856), doch daar ons daarvan slechts bij uitzondering wordt kennis gegeven, zoo is het licht mogelijk, dat enkelen, die nog onder de levenden worden gerekend, reeds zijn overleden. Ook van het overlijden van binnenlandsche leden ontvangt de secretaris slechts enkele malen mededeeling. Het gevolg hiervan is, dat Secretaris en Penningmeester genoodzaakt zijn, vlijtig de Nieuwsbladen te bestudeeren, willen zij geen gevaar loopen, in dit opzicht vergissingen te begaan. Weldra wordt eene nieuwe oplaag van de Ledenlijst, die uitgeput is, gedrukt. Reeds zij, die het vorige jaar tot leden benoemd zijn, konden haar niet ontvangen, maar zullen daarvoor worden schadeloos gesteld, wan-

neer een nieuwe voorraad voorhanden is. In het personeel der leden is gedurende de vijf jaren, dat de vorige oplaag gestrekt heeft, zulk eene groote wijziging gekomen, èn door den dood èn door nieuwe benoemingen, dat deze uitgaaf waarlijk niet overbodig mag worden geacht. Mag eindelijk de Secretaris, naar aanleiding van deze ledenlijst en het gemak van het bijhouden er van, aan de leden vriendelijk verzoeken, hem op de hoogte te houden van hunne verandering van woonplaats? Dit is ook in het belang der leden zelve, daar anders de hun toegezonden stukken vaak eene vergeefsche reis maken of bij den Secretaris terugkomen.

Van verscheidene der overleden Binnenlandsche leden is reeds een levensbericht ingekomen, van andere wordt het te gemoet gezien.

Aan hunne verdiensten zal òf in den Bundel, die nog in dit jaar verschijnt, òf in den volgenden (de uiterste termijn van inzending voor den bundel van hetzelfde jaar is 31 Augustus) worden recht gedaan. Nog moet aan de Vergadering, naar aanleiding van dit onderwerp, mededeeling gedaan worden van een besluit van het Bestuur, dat de afdrukjes van de levensberichten en van alles, wat in de Handelingen en Mededeelingen wordt opgenomen, den schrijvers voortaan niet zullen worden toegezonden vóór dat de bundels zelve in het licht verschijnen. Het Bestuur heeft dit besluit genomen ter voorkoming eener onbillijkheid, daar vaak niet-leden der Maatschappij deze voor rekening der Maatschappij gedrukte stukken veel vroeger in hun bezit hadden, dan de leden zelve, die toch gedeeltelijk de drukkosten door hunne contributie bestrijden.

Behalve de H.H. Mr. S. van Houten, te 's Gravenhage, E. Douwes Dekker te Wiesbaden, en Vicomte de

Porto Seguro te Weenen (van E. de Amicis te Florence kwam geen antwoord) namen allen, die verleden jaar door U tot leden der Maatschappij werden gekozen, het lidmaatschap aan. Straks zult gij, M.M.H.H., de gelegenheid hebben eene nieuwe keuze van leden te doen uit de U toegezonden Candidatenlijst.

De toestand der geldmiddelen en van de boekerij onzer Maatschappij zullen U door den Penningmeester en den Bibliothecaris worden medegedeeld; daarover bewaar ik dus het stilzwijgen. De opbrengsten van het fonds werden dit jaar besteed deels aan de voortzetting der uitgave van de 2^e Partij van den *Spiegel Historiae*, die waarschijnlijk binnen een jaar zal worden voltooid, deels aan de uitgave eener *Enquete op het stuk der Verponding* van 1494, in den geest der vroeger door de Maatschappij uitgegeven *Informacie* van 1514. Deze *Enquete* is bijna afgedrukt en zal weldra door de zorg van Dr. Fruin het licht zien.

Reeds is voor het besteden der opbrengsten van het fonds alweder een nieuw plan gemaakt, dat U straks in den vorm van een Voorstel zal worden medegedeeld, en waaraan Gij uwe goedkeuring waarschijnlijk niet zult weigeren.

Voor de Handelingen en Mededeelingen is reeds eene uitvoerige bijdrage ontvangen van Mr. S.J.E. Rau, over het Epos van Bilderdijk. Deze bijdrage op eene der Maandelijksche vergaderingen voor een goed deel voorgedragen door Dr. M. de Vries, werd door den schrijver op verzoek der Vergadering voor de Werken der Maatschappij afgestaan.

De Maandelijksche Vergaderingen waren dit jaar vrij opgewekt, zoodat men het vreemd geworden verschijnsel opmerkte, dat er voor iedere vergadering een of meer

sprekers waren. Doch de zoo gewenschte afwisseling onder de sprekers werd ook dit jaar gemist; meestal waren het de leden van het Bestuur zelven, die eene mededeeling deden, zooals blijken zal uit de volgende korte opgave van hetgeen er in die Vergaderingen werd verhandeld.

In October sprak Dr. P.J. Veth over woorden, die voornamelijk in onze Oost-Indische bezittingen worden gebruikt, of van daar naar het moederland zijn overgebracht. Als voorbeelden haalde spr. aan de woorden *bokkenees*, *fiche*, *herrie*, *kraal*, *oorlam*, *soebatten*, *tang* (als scheldwoord), enz. Een en ander werd met bewijzen uit verschillende schrijvers gestaafd. Ook opperde hij eene zeer aannemelijke gissing omtrent den naam van het insect *tor*, dat in geene Germaansche Taal schijnt voor te komen. Spreker vergeleek het woord met het Deensche *thorbist* en het Zweedsche *thorbange*, en meende er den naam van den God Thor in te zien, eene benaming, die aan ons *lieveheersbeetjes* herinnert.

In November sprak de Voorzitter, Dr. Fruin, naar aanleiding van de Grafelijkheidsrekeningen door Dr. Hamaker uitgegeven, over de geldswaarde in den tijd van het Henegouwsche huis, over de verschillende soorten van munten, de prijzen der voornaamste levensbehoeften, als *vee*, *koren*, *wijn*, *laken*, enz. en de dagloonen gedurende datzelfde tijdperk. Spreker kwam tot de slotsom, dat de verhouding tusschen de verdiensten en de uitgaven der arbeidende klassen nagenoeg dezelfde was, als in den tegenwoordigen tijd.

In December sprak Dr. Verwijs over drie verschillende woorden, 1° over het Oud-Germaansche *bane*, ohd. *bano*, nog voortlevende in het Eng. *bane*, en in het Mnl. in verschillende opvattingen in gebruik. Spr. stelt als grondbe-

teekenis vast *iemand tot moordenaar verklaren*, o.a. voorkomende in Matthijszen, Privilegien van den Briel. Deze bet. wordt bevestigd door het Gr. , .

2° over het ww. *kuipen*. Spr. bestrijdt de meening, dat dit woord eerst door Starter in gebruik zou zijn gebracht. Hij haalt voorbeelden aan van *kuipen* en *bekuipen* uit Mnl. auteurs, in den zin van *er in laten loopen* en komt tot de slotsom, dat Starter het in Friesland in gebruik gebleven woord op het bekende beroep heeft toegepast en het daardoor een nieuw tijdperk van algemeen gebruik heeft verschaft.

3° over het ww. *kraam* en de uitdrukking *in de kraam liggen*. De afleiding van *kermen* wordt afgewezen en de bet. van *veldbed* met verschillende plaatsen gestaafd.

In Januari spreekt de Heer Dercksen over Leidsche toestanden der 18^e eeuw met betrekking tot wetenschap en kunst, en wel naar aanleiding.

1° van de Redevoering van Le Francq van Berkhey: 'Het verheerlijkt Leiden', gehouden 4 Oct. 1774 en den pennestrijd, waartoe die oratie aanleiding gaf. 2° van het bestaan van een eigen Leidsch tooneel, waarvoor het gebouw waarschijnlijk in Oct. 1705 is ingewijd. In deze vergadering werd door den Spreker ook nog de aandacht gevestigd op het groote belang van bij Notarissen berustende documenten, die volgens de thans heerschende wet voor geschied- en oudheidkundige nasporingen ontoegankelijk zijn. Volgens sprekers verlangen is daarom door het Bestuur tot Z. Exc. den Minister van Justitie het verzoek gericht, om bij de voorgenomen wijzigingen der wet op het Notariaat aan dit onderwerp Zijne opmerkzaamheid te schenken, en indien er geene overwegende bezwaren tegen zijn van practischen aard, ook die wetsbepalingen in het belang van Geschiedvorschers en Oudheidkundigen te wijzigen.

In Februari droeg Dr. de Vries het bovengenoemde opstel voor van Mr. S.J.E. Rau, en deed Dr. Rogge eene mededeeling over den Franekerschen Hoogleraar Swildens (\pm 1748-1809), den schrijver van het Vaderlandsch A-B-boek.

In Maart behandelde de Secr. het Mnl. werkwoord *betalen* in zijne veelvuldige en zeer uiteenloopende beteekenissen, en sprak Dr. Cosijn over de klankverschuiving in het Germaansch, vooral met het oog op de verschillende aspiraten en de afwijkingen, die zich daarbij voordoen, terwijl Dr. du Rieu het een en ander toevoegde aan eene vroegere mededeeling betreffende de Archieven te Rome.

In April eindelijk sloot Dr. Tiele de rij der mededeelingen met eene beschouwing over de godsdienstleer der oude Germanen, en de punten van overeenkomst met de mythologie van het Zend, vooral wat betreft de scheppingsverhalen der menschen en de lotgevallen der wereld.

Hoe het nu weder het volgende jaar zal gaan? Deze vraag hoop ik U in Juni 1877 te beantwoorden. Wat de maandelijksche Vergaderingen betreft, zullen wij maar bij het jaar leven.

En hiermede legt de Verslaggever zijne pen neder, het verder meldenswaardige overlatende aan Penningmeester en Bibliothecaris.

II.

Vervolgens doet de Bibliothecaris Dr. H.C. ROGGE

Verslag van den Staat van de Boek- en andere Verzamelingen, gedurende het jaar 1875-1876.

M.M.H.H.

Toen ik in het vorig jaar in uwe Vergadering verslag uitbracht over den staat van onze boekerij, kon ik eindigen met het verblijdend bericht, dat de plannen tot uitbreiding van de Academische Bibliotheek waren goedgekeurd, zoodat wij op een niet zeer ver verwijderd tijdstip de verplaatsing van onzen boekenschat mochten verwachten. Welnu, die plannen zijn grootendeels uitgevoerd. Het gebouw, dat werd opgetrokken nevens de Bibliotheek, en onmiddellijk daaraan is verbonden, staat reeds uitwendig voltooid. Straks zullen de kasten worden getimmerd, en wanneer alles is afgewerkt, behoorlijk geveerd en genoegzaam droog, kunnen in den zomer van het volgend jaar onze boeken worden overgebracht. Ik noodig u uit, na afloop onzer vergadering, het gebouw in oogenschouw te nemen, ten einde u te overtuigen, dat onze boekerij daar uitnemend geherbergd zal zijn.

Nu wij zoover gevorderd waren, kon er worden onderhandeld over de voorwaarden, waarop wij onze boekerij zouden overbrengen, en over eene nieuwe regeling be-

treffende het ontvangen, uitleenen en verder onderhouden der boeken. Er werden verschillende conferentiën gehouden door eene commissie uit het Bestuur, bestaande uit de H.H. Fruin en Kuenen, met den Bibliothecaris van de Academische Bibliotheek, waaraan ook door den ondergeteekende werd deelgenomen. De uitslag onzer samensprekingen, waaraan de Maandelijksche vergadering haar zegel heeft gehecht, zal straks worden medegedeeld en aan uwe goedkeuring onderworpen.

Nadat voor een paar jaren besloten was tot het uitgeven van een nieuwen catalogus, werden de boeken, die sedert de jaarvergadering van 1874 inkwamen, afzonderlijk gecatalogiseerd, terwijl ik intusschen, gelijk u bekend is, alles voor het drukken in gereedheid begon te brengen. In het vorig jaar kon u reeds een proefblad worden getoond, terwijl vele leden verklaarden terstond na de uitgave een exemplaar te willen ontvangen. Mogelijk heeft het u verwonderd, sedert omtrent deze zaak niets naders te hebben vernomen. Weet, dat het Bestuur het bij nader inzien wenschelijk heeft geacht, den catalogus der boeken eerst af te sluiten op het oogenblik dat onze boekerij, met het begin van 1876, wordt overgedragen aan de administratie van de Academische bibliotheek. Al wat dus sedert Mei 1874 is ingekomen zal nog een plaats vinden in den catalogus. Onderwijl kon reeds een begin worden gemaakt met het in gereedheid brengen van den catalogus onzer handschriften, die volgens een vroeger plan het laatst zou verschijnen. Indien er niets in den weg komt, en er tegen de uitgave geene overwegende bezwaren bestaan, zal deze nog dit jaar ter perse worden gelegd en vóór de volgende vergadering in uwe handen zijn. De handschriften, waarvoor op de Academische Bibliotheek afzonderlijke gesloten kasten zijn aan-

gewezen, worden reeds bij gedeelten overgebracht, en zullen binnen een paar maanden aldaar allen goed geborgen zijn.

Dit is het voornaamste wat ik u heb mede te deelen. Laat ik er nog het volgende aan toevoegen.

Volgens besluit van de laatste vergadering is onze verzameling van zegels in het najaar naar het Rijksarchief overgebracht, waar zij dankbaar werd ontvangen en veel beter geplaatst is. Wij bezitten nu nog eenige penningen, medailles en curiosa, die met een paar bustes en enkele schilderijen mijns inziens het best bewaard zouden zijn in de tegenwoordige leeszaal, die dan tevens tot berging van het Archief en van het Magazijn onzer werken kan worden bestemd tenzij hiervoor elders misschien een betere bergplaats mocht worden gevonden.

De boekenlijst, die hierachter volgt, zal u doen zien, dat onze bibliotheek wederom belangrijk is uitgebreid. Bij het aankopen hebben wij vooral getracht de leemten aan te vullen, die bij de bewerking van den catalogus duidelijk aan het licht waren gekomen. Aan geschenken heeft het ons evenmin ontbroken. Als naar gewoonte voeg ik aan mijn verslag eene naamlijst van milde gevers toe. Ik noem hier alleen den naam van Dr. Wap. Ofschoon zijn kostelijk geschenk eerst dezer dagen ons werd aangeboden, hoop ik den inventaris ervan nog aan dit verslag te kunnen toevoegen. Terwijl ik het overbodig heb geacht thans de handschriften te vermelden, die in dit jaar werden gecatalogiseerd, meen ik u hier toch te moeten berichten, dat ons medelid James de Fremery onze verzameling heeft verrijkt met al de geschriften van wijlen zijn overgrootvader, Mr. H. Nederburgh, raad en pensionaris van Rotterdam. Het verheugt mij hierbij te kunnen voegen, dat wij op de jongste veiling van handschriften te Utrecht een vijftal belangrijke

stukken hebben gekocht. Onze verzameling is daardoor verrijkt met eene instructie door Antonio Marganetti gezonden aan Hooft voor zijne reis door Italië; met eene zeer eigenaardige bewerking van het Leven van Jezus uit de 15de eeuw, en een om den inhoud niet minder belangrijk Getijdeboek; met eene vertaling van 1461 van het Bonum universale de apibus van Thomas Cantipratensis, bekend onder den naam van het Biënboek, en met eene keurige bijbelvertaling, die om hare oudheid en volledigheid bijzonder de aandacht verdient.

Van onze Bibliotheek is weder druk gebruik gemaakt. Er werden in het afgelopen jaar meer dan duizend werken uitgeleend, en wel aan 59 personen binnen deze stad en 43 daar buiten. Gij ziet dat die cijfers weder hooger zijn dan in het vorig jaar. En wij mogen vertrouwen met den schat, die onze Maatschappij gedurende een eeuw heeft bijeengebracht, nog veel meer nut te zullen doen voor de beoefening van Letterkunde en Geschiedenis, wanneer onze boeken op de Academische Bibliotheek dagelijks gebruikt kunnen worden. Weldra zullen wij ontheven zijn van de huur, die voor de tegenwoordige bibliotheek vertrekken moet worden betaald. Kunnen wij dan over ruimer geldmiddelen beschikken, laat ons die besteden tot uitbreiding van onze kostbare verzameling, op breeder schaal dan tot dusverre geschieden kon.

Lijst der bijgekomen boeken.

Almanach de la province de Limbourg pour l'année 1818, 1821. Maastricht.

Dichtkundige Almanach, of keur van heldenbrieven, vertelsels, theatrale en andere dichtstukjes. Amst. 1778, '88, '90, '91. 24°.

Almanach voor jonge heeren en juffers. Voor het jaar 1792. Amst. 24°.

Almanach voor het verstand en hart, voor 1801-6, '8. Amst. 24°.

(Almanak). Bloemen op het outer van 't vaderland, der deugd en den gratiën. Een leerzame en vermakelijke Almanak voor den jaare 1793. Amst. 24°.

(Almanak). Sentimenteele tijdwijzer voor het jaar 1794. Met pl. Amst. 24°.

(Almanak). van vernuft en smaak, voor het jaar 1793. Amst. 24°.

(Almanak). De nieuwe vaderlandsche Almanach voor 1780, '85. Amst. 24°.

(Almanak). Vriendelijke nieuwe-jaars-giften en gemakkelyke prinselyke zak-Almanach. Amst. 1748, '57. 24°.

Praktische volks-Almanak. Jaarboekje ter verspreiding van kennis der toegepaste wetenschappen, enz. Uitgeg. onder redactie van D. Lubach en W.M. Logeman. Jaarg. 1854-1863. Haarlem.

Geillustreerde Almanak. Onder redactie van W. van de Poll. Jaarg. 1859-1866. Leyden.

Nederlandsche volks-Almanak voor 1859. Uitgeg. door A.J. de Bull. Amst. 1859.

S. Ampzing, Catoos koppel-dichten van de seden, vertaeld en berijmd. Haerlem 1632. 4°.

I.G.D. Arnold, Der Pffingstmontag. Lustspiel in Straszburger Mundart. Neue Ausg. mit Einl. von L. Spach. Straszburg 1874.

B.B. De wonderlijke vryagien en rampzaalige doch blyeyndige trouwgevallen van deze tijdt, tusschen Arantus en Rosemond, Granadus en Cielinde, Coredon en Leliana; Tierandus en Leonora, Herkelus en Narsise. Voorgevalle in Hollandt. Met pl. Amst. 1668.

J. d. B. De historie van Madelgijs, zijnde eene inleiding tot de Geschiedenis der vier Heemskinderen. Naar het Nederlandsche volksboek bewerkt, en met de vereischte wijzigingen nader aan haren oorsprong gebracht. Uitgeg. door I.A. Alberdingk Thijm. Amst. 1861.

Th. v. B. Gedachten over den hoogmoed enz., in 't hoogduitsch beschreven en nu overgezet. Amst. 1770.

Fr. B a a d e r , Sagen des Neckarthals, der Bergstrasse und des Odenwaldes. Aus dem Munde des volkes und der Dichter gesammelt. Mannheim 1843.

H. B a b u c k e , Wilhelm Gnapheus, ein Lehrer aus dem Reformationszeitalter. Lobspruch der stad Emden und ganz Ortfrieslands, nach der Originalausg. von 1557 aus dem Latein übersetzt and mit einer Einl. versehen. Mit 2 Karten Ostfrieslands von 1566 und 1579. Emden 1875.

L. d e B a c k e r , Etudes Neerlandaises (Vondel. La femme dans les poèmes Néerlandais. Nova Zembla). Paris 1873.

L. d e B a c k e r , Histoire de la littérature Neerlandaise, depuis les temps les plus reculés jusqu'a Vondel. Louvain 1872.

B a g c h u s op zijn' troon, of de nuttigheid des wijns in zijn' aart en eygenschap. Uyt de Grieksche, Latynsche en Fransche historiën opgeheldert. Leiden 1715.

B a y a r d et V a n d e r b u r c h , Le gamin de Paris. Comédie Vaudeville. Amst. 1836.

Y s b r. B a l k i u s , Het cleyen-mostert-zaet, d.i. de laetste predikatie a^o 1567 den 9 Apr. ende wederom die naestlaetste predicatie den 18 Aug. a^o 1585 binnen Antwerpen ghedaen, enz. Amst. 1590.

K. B a r t o c h , Chrestomathie de l'ancien Français (VIII-XV siècles), accompagnée d'une grammaire et d'un glossaire. 3me Edit. Leipzig 1875.

T.M. d e B e e r , Bibliotheek van buitenlandsche schrijvers. Maassluis (1875). N°. 1. Goethe's Götz von Berlichingen, met aant. en toel.

T.M. d e B e e r , Van Westminster naar het Binnenhof. Blikken in het innerlijk leven van Engeland en Nederland, enz. Maassluis 1875.

I.C.C. d e n B e e r P o o r t u g a e l , De krijgsgeschiedenis der ouden, benevens hunne voornaamste veldslagen, en het belangrijke uit de veldtogten van Alexander den Grooten, Hannibal en Cesar. Breda, 1859.

I.C.C. d e n B e e r P o o r t u g a e l , Deutschland's legeraanvoering in 1870. Breda 1871.

I.C.C. d e n B e e r P o o r t u g a e l , Neerland's belang bij de Conferentiën te Brussel en St. Petersburg in 1874-1875. Breda 1875.

I.C.C. d e n B e e r P o o r t u g a e l , Het oorlogsrecht. Breda 1872.

I.C.C. den Beer Poortugael, Neerland's legervorming bij vermeerdering van militie. 's Gravenh. 1867.

J.J.W. Beintema van Peima, Tabacologia ofte korte verhandelinghe over de tabak, desselvs deugd, gebruyk ende kennisse, enz. 's Gravenh. 1690.

E. Bekker, wed. A. Wolff, Proeve over de opvoeding, aan de Nederlandsche moeders. Amst. en 's Gravenh. 1779.

Ah. van den Berg, Leerreden ter gedachtenisse van L. Serrurier. Arnhem 1789.

Is. van den Berg, Het gestoffeerde winkel en luyfenbanquet, dienstig voor alle winkeliers die eenige rymen voor luyfen, deuren of in pak-papieren willen zetten, enz. Koddig gerymt. Amst. 1693.

L.Ph.C. van den Bergh, Intendit tegen Johan van Oldenbarnevelt, naar het oorspronkelijke in het Rijksarchief met eenige bewijsstukken. 's Gravenh. 1875.

L.Ph.C. van den Bergh, Het proces van Oldenbarnevelt getoetst aan de wet. 's Gravenh. 1876.

J.T. Bergman, Catalogue de la Bibliothèque Wallonne, déposée a Leide. Leide 1875.

F.W. Bergmann, Strassburger Volksgespräche in ihrer mundart vorgetragen, und in sprachl., literar. und sittengeschichtlicher hinsicht erläutert. Strassb. 1873.

Bernhardt, Der Artikel im Gotischen. Programm des Gymnasiums zu Erfurt. Erfurt 1874.

H.J. Betz, Levensschets van Baruch de Spinoza, met een kort overzicht van zijn stelsel. 's Gravenh. 1876.

Th. Beza, Bekentnisse des christel. geloofs, na de h. schrift, enz. Nieuwelick in Nederl. sprake overgheset. Met een register. Gedr. 1564.

Anti-clericale Bibliotheek. De neutraal christelijke staatskerk voor Nederland. Geheim rapport aan 't Nut. 2de druk. Z. pl.

De Byen-corf der h. roomscher kercke, voorstellende een clare ende grondelicke uytlegginge des sendt-briefs van Meester Gentianus Hervet, uytghegh. in Fransoys ende Duyts aen den afgedwaelden van het Christen geloove. By den autheur vergroot nae den Fransoyschen Bijen-corf, by hem int licht ghebracht. 1599. Tot Delf (1611).

A.G. B i l d e r s , Brieven en Dagboek. Leiden 1876. 2 Dln. Niet in den handel.

W. B i n d e r , Schwäbische Volkssagen, Geschichten und Märchen, Gesammelt und neu erzählt. Stuttgart 1846. 2 Bde.

't G h e e s t e l i j c k B l o e m - h o f k e n , beplant met veel lieflijke bloemkens van verscheyden coleuren. Haarlem 1627. 12° Obl.

R. K o o p m a n s v a n B o e k e r e n , Een homoeopathisch geneesmiddel. Bedelbrief. Leiden 1875. Niet in den handel.

E e n n i e u w z u y v e r l i j k B o e k s k e n , in den welken gij vinden zult veele schoone Leysenen, ende geestelijke Liedekens, alle menschen tot devotie verwekkende. Nog zijn hier bijgevoegt veel oude ende nieuwe geestelijke Liedekens, zoo men van ouder gewoonte in de heilige kerke pleeg te gebruyken. Op nieuw gecorrigeert ende met verscheide nieuwe Liedekens vermeerdert. Utrecht 1758.

N. B o i l e a u D e s p r é a u x , Oeuvres, avec des éclaircissemens historiques par lui-meme. Nouv. Edit. avec figures de B. Picart. Amst. 1729. 4 tom.

J.A. B o o g a a r d , Een volksbelang. De waarde eener duinwaterleiding voor de bevolking van Leiden. Leiden 1876.

H u y g e v a n B o u r d e u s , Ein Niederländisches Volksbuch, hrsg. von F. Wolf. Stuttgart 1860.

Bibliothek des litterar. Vereins in Stuttgart LV.

(I. B r o m m i n c k) , Academisch legaat van een oud-student. Utrecht 1842.

J a n d e B r u n e , de jonge, J. C^s. , Wetsteen der vernuften, oft bequaem middel om van alle voorvallende zaken aardighlik te leeren spreken. Dl. I. Amst. 1658. 4°.

P.F. B r u n i n g s , De verloren zoon. Tooneelspel. Kampen 1873.

J.T. B u y s , Rede, uitgesproken op 9 Februari 1875, bij de afkondiging van het senaatsbesluit, houdende opdracht van het doctoraat honoris causa aan Nederlanders en vreemdelingen. Leiden 1875.

H. B u l l i n g e r , Somma des christelicken religions, enz.

- Wt den hochduytschen ghetrouwelick overghesett door M.W. Gnapheum. Gedr. 1567. 12°.
- B. B u s s c h o f , Nieuwe lof-sangen en geestelyke liedekens. Laetsten druck, opnieuw gecorr. Amst. 1719. 12°. Obl.
- A n n a B y n s , Refereinen. Naar de nalatenschap van A. Bogaers, uitgegeven door W.L. van Helten. Rotterd. 1875.
- A n n a B y n s , Verklarende woordenlijst op de Refereinen van A. Byns. Naar de nalatenschap van A. Bogaers, uitgeg. d.W.L. van Helten. Rotterd. 1875.
- I. C a d o v i u s - M ü l l e r . Memoriale linguae Frisicae. Hrsg. von L. Kukelhan. Leer 1875.
- P. C a l d e r o n d e l a B a r c a , Las Comedias, cotejadas con las mejores ediciones hasta ahora publicadas, corregidas y dadas à Luz por J.J. Keil. Leipz. 1827-1830. 4 tom.
- S.M. C a l i s c h , Een zesdaagsch international debat. Wat er in de eerste Septemberweek van dit jaar in de Haagsche Lombardstraat voorviel. Dordr. 1872.
- G.O.H. C a v a l l i u s , Vocabularium Vaerendicum. Upsaliae 1837.
- L.F. C e l l a r i u s , of de gelukzaligen elkanderen weder kennen zullen? Predikaatsie. Utr. 1781.
- (P. C h e v a l i e r en T.A. C l a r i s s e) , Een tweetal leerredenen, zijnde de eerste eene lijkrede van P. Chevalier ter gedachtenisse van T.A. Clarisse; de andere eene leerrede van Clarisse. (Uitgeg.) d.P. Abresch. Gron. 1782.
- C h r o n y c k e ofte beschrijvinge van de stad Antwerpen. Antw. 1752. 12° 5 Stukjes.
- J. C l a e s s e n , Eensgezindheid in de leere, met eene zedelijke vrijheid in middelbaare zaaken, enz. uit Phil. III, 15, 16. Gouda 1789.
- J. C l a e s s e n , De verschijning van den Messias aan Jonas, benevens het groot geluk van Gods kinderen. Kerkel. redevoeringen. Amst. 1784.
- J. C l a e s s e n , De onweêrstandelijke voordang van het evangelium. Kerkel. redevoering. Amst. 1784.
- T.A. C l a r i s s e , De nagedachtenis van voorgangers voor-

gesteld, ter gelegenheid van het overlijden van R. Perizonius. Amst. 1781.

J.D.C.C.W. de Constant Rebecque, Le Prince d'Orange et son chef d'état-major pendant la journée du 12 Août 1831, d'après des documents inédits. La Haye 1875.

P. Corneille, Théâtre, avec des commentaires et autres morceaux intéressans. Nouv. Edit. 1776. 10 Tom.

J. Da Costa, Alfonsus de Eerste, treurspel. Amst. 1818.

C. de Coster, La Zelanda. Milano 1875. Met pl.

J. Cremer, Gods engelen verblijd, maar zijn zoon bedroefd. Redevoeringen over evangelie-teksten. 2de Uitg. Dordr. 1775.

Mej. D***, Geschiedenis der beminde vrouwen; behelzende datgene, hetwelk het aldermerkwaardigst is voorgevallen onder verscheiden regeeringen. In het Fransch. Vert. d.K.V.W. Amst. 1735.

M. van Dam, Nieuw geinventeerde koopmans comptoiren schrijf-almanach op 't schrikkeljaar 1788. n. st. Amst.

C.E. Daniëls, De kinderpok-inenting in Nederland. Meerendeels naar onuitgegeven bescheiden bewerkt. Eene medisch-historische studie. Amst. 1875.

J.F. Dannel, Wörterbuch der Altmärkisch-plattdeutschen Mundart. Salzwedel 1859.

(J. van Dans) Scoperos Satyra ofte Thyrsis minnewit, waar in de hedendaeghsche vrijerij wordt afgebeeldt. Beschr. door S. ab A. Den 2^{den} druck. 1654. 8° Obl.

(J. van Dans) Aerdige en soet-vloeyende minne-rymtjes, of tweede deel van Thyrsis Minnewit. Uyt syne nae-gelaetene schriften by een vergadert. 1654. 8° Obl.

Décret impérial concernant les fabriques. Keyzerlyk décret aengaende de fabrieken of kerke-inkomsten. 30 Dec. 1809. Malines 1810.

D. Delcroix, Philippine van Vlaanderen. Acht tafereelen uit de geschiedenis van 't vaderland. Leiden 1875.

Dictionarium Scoto-Celticum, A dictionary of the Gaelic language; comprising an ample vocabulary of Gaelic words, etc. and vocabularies of Latin and English words, with their translation into Gaelic. Com-

pil. and publ. under the direction of the Highland Society of Scotland. Edinburgh 1828.

J.I. Doedes, Encyclopedie der christelijke theologie. Utrecht 1876.

Doolhof van Socia. Leeuw. 1643, '46. 2 Bkn.

J. ab Utrecht Dresselhuis, Wandelingen door Zuid- en Noordbevelend. Een geschied- en oudheidkundig volksleesboek. Goes 1832-'37. 3 St.

De wandelende dukaat, verhaalde door kracht van bezweeringen veele zeer wonderlijke gevallen, by hem gezien en gehoord, terwijl hy in handen van veelerhande personen van allerhande staaten omsworf. Amst. 1682. 12°.

W. Eekhoff, De stedelijke kunstverzameling van Leeuwarden beschreven en toegelicht. Met een vervolg op den Catalogus van de stedelijke bibliotheek. Leeuw. 1875.

G. van der Eembd, Eenighe uyt-ghelezene spreucken uyt Seneca. Niet min troostelijck als goddelijck. Uyt den Latyne vertaelt. Haarlem 1623. 4°.

Het derde Eeuwfeest. Eene herinnering van de Leidsche maskerades van vroeger en later, benevens eene beschrijving van den gecostumeerden optocht, te houden ter viering van het 300jarig jubilé der Leidsche Hoogeschool, op Dinsdag 15 Juni 1875. Leiden 1875.

Hierachter: Programma van de Maskerade en Officieele feestwijzer.

Derde Eeuwfeest voor de Leidsche hoogeschool. 1875. 2 Dln. 4°.

Feestwijzer, Programmen, Toegangskaarten, Verslagen in binnen- en buitenlandse couranten, Gelukwenschingen van vreemde hoogeschoolen, enz.

Effigies et vitae professorum Academiae Groningae et Omlandiae; cum historiola foundationis ejusdem Acad. Gron. 1654. f^o.

Maria P. Elter, geb. Woesthoven, Gedichten, verzameld door J.M. Pfeil. Met voorwoord van J.J.L. ten Kate. Utr. 1859.

F. Ernst, Pladdütsche Gedichte. Berlin 1847.

Euphonia. Weekblad gewijd aan letterkunde en welsprekendheid voor N.- en Zuid-Nederland. Orgaan der

letterlievende vereeniging 'Nicolaas Beets' te Utrecht. Onder redactie van A.J. Servaas van Rooijen. 1ste Jaarg. 1876. N°. 1-6.

Ex t r a c t uit de Resolutiën van de Staten van Holland, 1781 en '84, betreffende den Hertog van Brunswijk-Luneburg. Kort voorstel van den Hertog en andere stukken. f^o.

Ex t r a c t e n uit de Resolutiën van de Staten van Holland, 1727-1787. f^o.
Gedeeltelijk met aant. van H. Nederburgh.

De v o l s t a n d i g h e E u d o x e. De deftighe Diana. De deugdelycke Parthenia. Verduytst uyt de Fransche Astrea en d'Englische Arcadia. Amst. 1636.
Diana en Parthenia onder afzond. titel. Amst. 1640.

A. Fokke Simonsz. Nieuwjaarswenschen van Thomasvaer op de bruiloft van Kloris en Roosje. Amst. 1829.

G.D. Franquinet en L.J. Suringar, Maastricht. Geschiedenis, merkwaardigheden en omstreken. Maastr. 1875. 12°.

J. de Fremery, Californië. Uittreksels uit consulaire jaarverslagen. Leiden 1876.

P.J. de Fremery J. Pz. Ouwendijck (gedicht). 1865. Niet in den handel.

S. Freund, Probe- und Bruch stück einer deutschen Grammatik für die Rheinlande, mit Beiträgen zur vergleichenden sprachkunde und einer Nachlese von lesbaren Ungelesnen. Berlin 1832.

J. Fruytiers, Warachtige legende van Jan de Witte, in Franchoische tale ghe-naemt Jan le Blanq. Waerinne cortelyck rymsche-wyse vervatet wordt de afcoemste, het opwassen, den voortganck, de cracht, elendighen staet ende alle ghelegentheyt van der papisten brootgodt, overgheset wt de Franchoysche rijme. Tot Leyden by Henr. Lodewyckszn. voor J.J. Orlers 1596. 4°.

Zeldzame Geschiedenis van twee zeer aartige juffers, Lizette en Nanine. 's Gravenh. 1777.

J.G. Gleichman, Het leven van Mr. A. Bogaers (1795-1870), op verlangen zijner dochter uit zijne nagelaten papieren geschetst. (Amst.) 1875. Niet in den handel.

De Gocheltas van Momus. Inhoudende meer als ses-

hondert schrander-bedagte, en snedig uyt-gesprooken zin, pit, punt, en schimp-redenen. Te Nergens 1716.

W.Th. van Griethuysen, Uit den vreemde. Schetsen. Rotterd. 1865.

W.Th. van Griethuysen, Veldbloemen. Gedichten. 2de druk. Rott. 1871.

W.Th. van Griethuysen, In het gebergte (gedichten). Rott. 1875.

W.Th. van Griethuysen, Merkwaardige zegeteekenen op de wereldtentoonstelling te Parijs, in 1867. Rott. 1869.

W.Th. van Griethuysen, De inwijding der Westerkerk te Rotterdam, op 12 Junij 1870. Rott. 1870.

K. Groth, Lieder aus und für Schleswig-Holstein. Hamburg 1864.

Guido, Aan de kunst gewijd. Oorspronkelijk drama. Utrecht 1875.

C.G. v.d. H. en C.G.K. Het nieuwe Hoornse speelwerck, bestaende uyt verscheyden ernstige en vroolycke gezangen en gedichten. Verzamelt door C.C. 2de druk. Hoorn 1732.

S. v. H. De gestrafte onschaking, of zeeghafte herstelling van den jongen Haegaenveld, versiert met wonderlyke bejegeningen der Hollandsche Nimfen. Met prenten. Amst. 1669. 12°.

Eigen Haard. Geïllustreerd volkstijdschrift onder redactie van H. de Veer, H.F.R. Hubrecht en J.H. Renneveld. Haarl. 1875.

H.G. Hagen, Een bede uit Indië. Toespraak. Leiden 1875.

F.H. van der Hagen, Gesamtabenteuer. Hundert altdeutscher Erzählungen: Ritter und Pfaffen-Mären, Stadt- und Dorfgeschichten, Schwänke Wundersagen und Legenden. Stuttg. und Tübingen. 1850. 3 Bde.

Y. van Hamelsveld, De gronden van hoop op verhooring van onze beden. Leerreden. Amst. 1785.

Y. van Hamelsveld, Twee leerreden over Matth. VII, 6-11. Utrecht 1783.

Y. van Hamelsveld, Twee leerreden over Esther IX en X. Utrecht 1782.

Y. van Hamelsveld, De voortreffelijkheid, enz. van de geschiedenissen des O.T. Redevoering. Utr. 1783.

- Y. van Hamelsveld, Verhandeling over de middelen om lang en vrolijk te leven. (Amst. 1801).
- W.Y. van Hamelsveld, Redevoering over het geweten. (Amst.) 1808.
- L. Hamerster, Leerrede over het afsterven van R. Schutte. Amst. 1785.
- O. Zwier van Haren, De Geuzen. Dichterlijke tafereelen uit den vrijheidsoorlog der Nederlanders tegen Spanje. Op nieuw bewerkte volksuitgave met den levensloop des dichters. (Door W. Eekhoff). Schiedam 1875.
- Baron de Harold, Gezangen van Ossian, ontdekt en uitgegeeven. Naar het Engelsch. Leiden 1793.
- J. Hartog, De Oranje-predikanten en hunne tegenstanders. Eene bijdrage tot de kennis van den tijd der patriotten. Rott. 1875.
- J.P. Hebel, Allemannische gedichte. Reutlingen 1822.
- J.P. Heye, Innigst leven eens dichters. Poëzie des huizes. Tweede bundel 1853-1857. (Amst. 1875). Niet in den handel.
- A. Heynsius, Feestrede bij het derde eeuwfeest der Leidsche hoogeschool, den 8sten Febr. in de Pieterskerk gehouden. Leiden 1875.
- A. Heynsius, Discours solennel, prononcé le 8 Fevr. 1875. Leiden 1875.
- A. Heynsius, Fata academiae Lugduno-Batavae 1874-'75, quae rector magnificus non in deponendo rectoratu exposuit sed seorsim edidit. Lugd. Bat. 1875.
- J. Hervey, Veelen gerechtvaardigd door eenen. Twee leerredenen. Amst. 1770.
- Joh. Hilman, Verspreide en onuitgegeven gedichten. Amst. 1875. 3 Dln. Niet in den handel.
- Histoire de la vie et du proces de Louis Dominique Cartouche. Sans titre.
- Droef-eyndige Historie van Nobelaer en Lauw'ra, Serarius, Renesse en Lerinde, sijnde het vervolg van de wonderlijke vriagie van Arantus en Rosemont. Delf 1668.
- J. Hoek, Agathe. Arnhem 1868. 3 Dln.

- J. Hoek, Wat er werd van de kinderen van Bellevue. 's Gravenh. 1875. 2 Dln.
- J. Hoek, Drie novellen. Arnhem 1863.
- J. Hoek, Mina en Betsy. 3de druk. Arnhem 1867.
- J. Hoek, Louise van der Heide en herinneringen eener moeder. Twee novellen. Arnh. 1864. 2 Dln.
- J. Hoek, Eene eerste liefde. Toonelspel. Kampen 1870.
- J. Hoek, De wedergevonden zoon. Drama. 1874.
- J. Hoek, Een oom uit Amerika. Tooneelspel. Kampen 1875.
- W.J. Hofdijk. Kennemerland. Balladen I. Haarlem 1850.
- H. Hoffmann, Fundgruben für Geschichte deutscher Sprache und Litteratur. Breslau 1830, '37. 2 Thle.
- Hoffmann von Fallersleben, Uebersicht der mittelniederländischen Dichtung. 2te Ausg. (Horae Belgicae P.I.) Hannover 1857.
- Hoffmann von Fallersleben, Niederländische volkslieder. Gesammelt und erläutert. 2te Ausg. (Horae Belgicae P. II). Hannover 1856.
- F. Brn. van Hogendorp, Gijsbert Karel van Hogendorp in 1830. 's Gravenh. 1876.
- De schoone Hollanderin, of seldsame en merkwaardige gevallen van eene jonge Hollandse dame Grisette, een uitmuntend voorbeeld van deugd en schoonheid. Amst. enz. 1770.
- H Meyer, Die Genealogie der Handschriften der Sachsenspiegels. (Leipz. 1859). 4°.
- P.C. Hoofts, Geeraerd van Velsen. Treur-spel. Utrecht 1649. 4°.
- De Leidsche Hoogeschool. Geschiedkundige herinneringen tot inrichting van de maskerade, te houden door de leden van het Leidsche studentencorps in Juni 1875, bijeenverzameld door de Maskerade-commissie. Met portret van Willem I. Leiden 1875.
- J.G. de Hoop Scheffer, Toespraak op den gedenkdag van het Tweehonderd-jarig bestaan van het Weeshuis der Doopsgezinde Collegianten 'de Oranje appel', 17 Aug. 1875. Amst. Niet in den handel.

P.A.C. H u g e n h o l t z , Leerreden over II Sam. 20: 19a. Utrecht 1785.

J. I h r e , Swenskt dialect lexicon. Hvarutinnan upptecknade finnas the ord och talesätt, som uti åtskilliga svea rikets landsorter aro brukelige, men ifrån allmänna talesättet Afvika. Upsala 1766. 4°.

Z e e u w s c h j a a r b o e k j e e n M i d d e l b u r g s c h e N a a m w i j z e r . M i d d e l b . 1 8 5 3 - 1 8 7 3 .

J a c l o t , de Saulny, Les passe-temps Lorrains, ou récréations villageoises, recueil de poésies, contes, nouvelles, fables, chansons, idylles, etc. en patois. Metz 1854.

M. J o e l u . P . F u c h s , Anleitung zur Erlernung der russische Sprache. 5te Aufl. Frank. a.M. 1875.

W.J.A. J o n c k b l o e t , Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Gron. 1770-'72. 2 Dln.

B r a u n s c h w e i g s J u b e l t a g e . Erinnerungsblatt an Braunschweigs tausendjährige Jubelfeier. 1861. f^o.

K. D r i e b r i e v e n a a n L u c i a , over de Eeuw der rede van Th. Paine. Uitgeg. door H.J. Krom. Middelb. 1798.

O. K e h l , De Isocratio suasoriarum dispositione. Programm. d. Gymnasiums zu Kreuznach. Kreuzn. 1874.

H. K e r n , Wrtta-sañc'aya. Oudjavaansch leerdicht over versbouw in Kawi-tekst en Nederlandsche vertaling. Leiden 1875.

K e r v y n d e V o l k a e r s b e k e , Les missions diplomatiques de Pierre Auchemant, 1492-1506. Gand 1873.

J.C. K e s l e r e n J.C. S a n d e r , Grepen uit de landen volkenkunde van Noordelijk Europa. Gedrukt in het Instit. tot Ond. v. Blinden. Amst. Niet in den handel. 4°.

K e u r u i t ' S t o f g o u d ' . Eerste gedeelte. Gedrukt in het Inst. tot Ond. v. Blinden. Amst. 1876. Niet in den handel. 4°.

E w . K i s t , Aanmerkingen over de stelling van den Heidelbergschen katechismus: wij zijn van nature geneigd God en onzen naasten te haten. Amst. 1796.

E w . K i s t , Vervolg van aanmerk. over de stelling, enz. Amst. 1797.

W. K i s t , Lodewijk van Landen, of de twee bronnen. Rott. 1831, '32. 2 Dln.

(W. K i s t ,) De Egyptische tooverstaf of karakterschetsen en tafereelen des menschelijken levens. 's Gravenh. 1822, '23, 3 Dln. Met pl.

(W. K i s t ,) De wonder-bril. Haarl. 1811, 2 Dln. Met pl.

A.J. K r o n e n b e r g , Het kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum. Acad. proefschrift. Devent. 1875.

W. L (a g u s) , Minnen från Holland och Leydens Tresekularfest. Helsingfors, 1875.

A. L a c r o i x , Chronique du Hainaut et de Mons. Mons 1842. 4°.

A. L a r s e n , La vie et les oeuvres de Peter Christen Absjörnsen. Suivie d'un aperçu bibliographique par J.B. Halvorsen. Christiania 1873. 4°. (Pas en vente).

F. L a t e n d o r f , Zu Lauremberg's Scherzgedichten. Ein kritischer Beitrag. Rostock 1875.

Hierbij 'Ein arithmetischer Problem aus dem Leben J. Lauremberg's und seine Lösung v.F. Latendorf.' Uit de Mecklenb. Zeitung.

J.C. L a v a t e r , Broederlijke brieven aan verscheiden jonge heeren. 's Gravenh. 1783.

J.C. L a v a t e r , Gebeden. Leyden 1786.

E e r s t e L e e s b o e k voor kinderen. Gedrukt in het Instituut tot Ond. v. blinden. Amst. 1855. Niet in den handel. 4°.

L e i d e n . - Verschil tusschen Leiden en Rijnland over de judicature 1726. - Propositie overgel d. Gedep. d. stad Leyden, dienende tot adstructie van de gronden, op welke sy vermeenen te moeten weigeren de overlevering van seeker knegt aan het Hof van Holland, enz. 1729. - Authorisatie op Dijkgraaf en Hoogheemr. van Rhijnland, om de machine van L. Genueté te doen afbreeken, enz. 1761. f°.

M. L e n t z , Sp s s an Jérscht. Liddercher a Gedichten. Letzeburég 1873.

E e n e s c h o o n e L e r e ende onderwysinghe van berou, ende van der bijcht, ende van voldoen voer die sunde,

ende oeck een schoone lere hoe men bidden sal als men totten heilighe sacramente sal gaen.

De laatste bladen ontbreken. Waarschijnlijk gedrukt te Deventer bij Paffroed.

Leven en daaden van den Hoog Welgeb. Heer Joris Narrenhuizen, voorheen burgemeester en raad van Schilda. Naar het Hoogduitsch. Alkmaar 1797.

Ook met den titel: Sentimenteele reize naar Schilda. Tweede deel.

Beknopt Levensberigt en beschrijving der begrafenisplegtigheid van wijlen z. Exc. den luit. gen. A.J.J. Brn des Tombe. Maastricht 1845.

Een schoon Liedt opt beleghe ende ontset der stadt Leyden, mitsgaders op de triumfante incoempste van syn princ. exc. den Prince van Oraengien aldaer op ten 15 van Somermaent 1575. Op ordonn. v. borghemeesters gedicht door die Witte Acoleykens. Gedr. by J. Paedts (Leiden 1875).

Lijst der tentoongestelde voorwerpen, die afkomstig zijn van of betrekking hebben op Anthony van Leeuwenhoek, op den 8ste Sept. 1875 bij gelegenheid van het 200jarig jubilé te houden te Delft. (Delft 1875).

J.G. Liljegrén, Run-Lära. Stockholm. 1832.

P.A. van der Lith, Nederlandsch Oost-Indië, beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk. Met pl. Doesb. 1875.

J. van Loo, De zwijgende christen bij het graf van eene godvrezende dogter. Leerrede. Utr. 1781.

J. van Loo, Overdenkingen bij het graf van mijne jonge vriendin. Deventer 1781.

Th. Lubbers, De dood van Daniël, toegepast op den dood van J. Brill. Gron. 1764.

Jan Luiken, De onwaardige wereld, verbeeld in vijftig zinnebeelden, met godlyke spreuken en stichtelyke verzen. Amst. 1749.

J. Lutkeman, Poëzy. Amst. 1785. 4°.

Jacob van Maerlant und der naturen bloeme, ein Manuscript der öffentlichen Bibliothek in Detmold. Detm. 1853.

Maastricht. - Ordonnantie betrekkelijk het mishan-

delen van dieren in Limburg. Maastr. 1848. - Reglement voor het toezigt op gevaarlijke honden. Maastr. 1850. - Réglement de la Société d'émulation à Maastricht. - Réglement de la Société des redoutes, établie a Maastricht. Maastr. 1845.

A. M a r a h r e n s , Grammatik der Plattdeutschen Sprache. Altona 1858.

J. M a r c h a n t , Verhaal van reuzen boven de zeven voeten lang. Met een nieuw berigt van den Spaarwouder reus Klaas van Kieten. Alsmede een nette beschrijving van den grooten Kajanus, binnen Haarlem overleeden den 27sten van Sprokkelm. 1749. En het verhaal der groote keie van Amersvoort, enz. Waarbij een fraaije redevoering over een reus van 200 ellen. Haarlem 1751.

J.H. M a r o n i e r , het Kerstfeest. Eene historische schets. 's Gravenh. 1875.

J.F. M a r t i n e t , De vaderlievende matroos, in een brief aan mejuffrouw.... te Amsterdam. Amst. 1781.

B.F. M a t t h e s , Boeginesche spraakkunst. 's Gravenh. 1875.

B.F. M a t t h e s , Boegineesch-Hollandsch woordenboek met Hollandsch-Boeginesche woordenlijst, en verklaring van een tot opheldering bijgevoegden ethnographischen Atlas. 's Gravenh. 1874.

B.F. M a t t h e s , Ethnographische Atlas, bevattende afbeeldingen van voorwerpen uit het leven en de huishouding der Boeginezen, get. door C.A. Schröder Jr., S. Batelt en Nap Eilers, dienende tot opheldering van het Boegineesch woordenboek. Amst. 1875.

B.F. M a t t h e s , Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes. 's Gravenh. 1875.

(D e v o t e m e d i t a c i e op die passie ons liefs Heeren). 'Dit deuoet boecxken heeft een weerdich priester genaemt heer Bethlem bescreuen, die in dat h. lant van belofte binnen Jherusalem menighen tijt gewoent heeft' enz. 12°.

De titel en de laatste bladen ontbreken. Waarschijnlijk gedrukt bij W. Vorsterman te Antwerpen.

(D e v o t e m e d i t a c i e op die passie ons liefs Heeren). Dese na ghescreuen woerden leerde onse lieue here sinen apostelen ende is die salichste leere die men hier

inden tijd leeren mach. Gheprendt tot Aemsterdam bider heyligher stede. 12°.

J.H. Meijer, W. Shakespeare, eene critische levensschets. II^{de} ged. Vervolg van 1864. Vrienden van den dichter, zijne werken en de tekst daarvan. (Deventer 1875). 4°.

Ph. de Melko, Eenige psalmen Davids en andere lofzangen, uyt de Nederd. in Tamulschen digte overgeset. Colombo 1755.

Memorie van consideratien en elucidatien nopens de punten van menage tot verligting van het Comptoir-Generaal van de Unie door de Generaliteits Reekenkamer, bij Missive van 2 Maart 1717 van de extraord. vergadering, en nadere van 26 April 1754 en de ord. verg. van h.H. Mog. voorgedragen. f^o.

Den Hironiken Mercurius, wonDerbaere SaCriêten DeIrLYCk beVestenDe, enz. Tot Lier z.j.

La grosse envvaraye Messine, (ou devis amoureux d'un gros vertugay de village à sa mieus aymee Vazenatte; escript en vray langage du haut pays Messin). Paris s.a.

H. Michelant, Le livre des Mestiers. Dialogues Français-Flamands, composés au XIVe Siècle par un maître d'école de la ville de Bruges. Paris 1875. 4°.

Minerva. Algemeen Nederlandsch Studenten weekblad, 1ste jaarg. Leiden 1876.

A.B. Minola, Kurze Uebersicht dessen was sich unter den Römern seit Jul. Cäsar bis auf die Eroberung Galliens durch die Franken am Reinstrome Merkwürdiges ereignete. 2te Aufl. Köln 1816.

Missive van den Raad der Domeinen van den Prince van Oranje aan h.H. Mog. 22 Julij 1773, houdende eene reductie der hooge rechten van de Baronnie Breda. f^o.

Missive van den Raad van Brabant tot refutatie van de Missive en Deductie van den Raad der Domeinen, enz. 2 Nov. 1775 f^o.

(P. Moens), Mevrouw Veltman en hare voedsterlingen. Met pl. Amst. 1824.

H.E. M o l t z e r , De Middelnederlandsche dramatische poezie ingeleid en toegelicht. Gron. 1875.

P.L. M u l l e r , Nederlands eerste betrekkingen met Oostenrijk, toegelicht uit de correspondentie der keizerlijke gezanten te 's Gravenhage, 1658-1678. Amst. 1870. 4°.

G.J. N a h u y s , Leerrede over Psalm CXLVI vs. 8^a. Amst. 1783.

P. N u y t s , De Bredasche Klio, uitdeelende verscheide gedichten, betreffende de stad, het land en de aanhoorigheid van Breda. Amst. 1697. 4°.

H e t O n z e V a d e r . In het Chalmucs. Een blad gr. 4°.

J.J. v a n O o s t e r z e e , Het ideaal der gemeente. Leerrede. Utrecht 1875.

J.A. O o s t k a m p , Het leven, de voornaamste daden en lotgevallen van Jan van Galen, voor de jeugd. Met pl. Devent. 1830.

M. O p i t z , Deutscher poematum Erster Theil. Zum dritten mal übersehen und herausgegeben. Dass. Anderer Theil; zuvor nie beysammen, theils auch noch nie hrsg. 1637.

M.D. v a n O t t e r l o o , Bijdragen ter toelichting van de schoolkwestie. Amst. 1873.

H. O u v r é , Aubéry du Maurier, étude sur l'histoire de la France et de la Hollande, 1566-1636. Paris 1855.

(P.A. v a n O v e r e e m) , Nieuwjaarswensch van Thomasvaêr, op de Bruiloft van Kloris en Roosje. Amst. 1864.

G. P a a p e , Bijbel en Zededichten. Delft 1777, '78. 2 Dln.

G. P a a p e , Mijne vrolijke wijsgeerte in mijne ballingschap. Dordr. 1792.

G. P a a p e , De wijsgeer. Tooneelspel. Rott. 1792.

G. P a a p e , De gewapende burgercorpsen en de antipatriottische geestelyken. In brieven aan een vaderlandsch predikant. Rott. 1786.

G. P a a p e , De zegepraal der menschlievenheid over de dweeperij en het bygeloof, of de heilryke vrugten der volksverlichting in Vrankryk. Dordr. 1790.

G. P a a p e , De Christen, in negen boeken. Delft 1780.

G. P a a p e , De Hollandsche wijsgeer in Braband. Antw. en Dordr. 1788-1790. 4 Dln.

G. P a a p e , De Abderiten. Eene staatkundige roman. 's Hage 1786 (Dl. 2).

G. P a a p e , Mijn tegenwoordig vaderland of wijsgeerige geschiedenis van Vrankrijk. Dordr. 1792. (Dl. 2 en 3).

P a s s c h i e r d e F y n e , Eenige traktaatjes. Waarby gevoegt zijn D. Tilenus van de oorzaak en oorprong der zonde, J. Uytenbogaert over Cap. IX d. Briefs tot den Romeinen, en een onbekent schrijver van het absoluut besluit ter verwerpinge. Rott. 1694.

C. P a u c k e r , Meletematum Lexistoricorum Specimen. Dorpati 1875.
Op het 3de eeuwfeest opgedragen aan de Leidsche Universiteit.

A. P e l s , Q. Horatius Flaccus dichtkunst, op onze tijden en zeden gepast. Amst. 1681. 4°.

M.A. P e r k , Zes jaren te Tripoli in Barbarye. Uit de gedenkschriften eener Nederlandsche vrouw. Amst. 1875.

St. P e r r e t , Woudt van wonderlicke sinne-fabulen der dieren, kunstich met levendighe ende aerdighe groote schoone beelden uyt-ghedruckt, in dewelcke alle menschen kunnen sien als in eenen spieghel de groote over-een-kominghe tusschen de onredelicke dieren ende de wereltsche menschen, levende na den lust van hunne gheneghentheden. Wederom met sinne-rijcke ghedichten op 't nieu by-ghevoecht door Adr. van de Venne. Rotterdam by Is. v. Waesberge, 1632. f^o.

A. P o i r t e r s , Kruisliederen, een vijftal dichtjens. Op nieuw uitgegeven door J.A. Alb. Thym. Amst. 1853. 12°.

J.J. P r i n s , Godsdienstige rede ter voorbereiding van het academiefeest, gehouden den 7^{den} Febr. 1875 in de Hooglandsche kerk. Leiden 1875.

J.J. P r i n s , Over bijbelvertaling (Volksbibliotheek 2de jaarg. N°. 2) Amst. 1875.

P.J. P r i n s e n , Leesboek voor minder gevorderde kinderen. Gedrukt in het Instituut tot Onderw. voor blinden. Amst. 1856. 4°. Niet in den handel.

P.J. P r i n s e n , Gemakkelijk leesboekje. Gedrukt ald. 1858. 4°. Niet in den handel.

De Proverbia ofte Spreucken van den alder-wijsten konink Salomons. 's Gravenh. 1757. 4°.

P.F.X. de Ram, Synopsis actorum ecclesiae Antverpiensis et ejusdem dioeceseos status hierarchicus ab episcopatus erectione usque ad ipsius suppressionem; liber prodromus tomi tertii synodici Belgici. Brux. 1856.

Secreet Rapport van den Staat der Finantiën van Holland en Westvriesland. 1750. f^o.

R.K. Rask, Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog. Kjöbenhavn 1811.

Recueil des lois, concernant l'administration, la vente des biens des émigrés et la liquidation de leurs dettes, pour les neuf départemens réunis à la République française par le Loi du 9 Vendémiaire, an IV.

Reglement geformeert ten behoeve van de dorpen Soeterwoude en Stompwijk. Leiden 1699. 4°.

Reyer Jacobsz, Den christelijcken catechismus, ofte de hoofd-stucken der christ. religie. In dicht gesteld. Amst. 1620.

Reize van den jongen Albert en heer Jon, bijgenaamd de Tovenaar. Amst. z.j.

René d'Anjou, Oeuvres. Avec une biographie et des notices par M. le comte de Quatrebarbes et un grand nombre de dessins et ornements, d'après les tableaux et manuscrits originaux par M. Hawke. Angers 1845. 4°.

G. Rettig, De pantheismo qui fertur Platonis commentatio altera. Bernae 1875. 4°.
Op het 3de eeuwfeest opgedragen aan de Leidsche Universiteit.

Dichtlievende Rhapsodien. 's Gravenh. 1779.

Richardet, Poëme. Liège 1776. 2 tom.

P. Rietveld, Synodale redenvoering over I Cor. III, 9-16. Delft 1779.

P. Rietveld, Afscheids-reden gehouden tot de gemeente te Delft. Delft 1781

Jan van Ryswyck, Het woord Gods in tien zangen, of dichterlijke bespiegelingen op de tafelen Mozes. Antw. 1853.

J.G.C. Ritter, Grammatik der mecklenburgisch-plattdeutschen Mundart. Rostock u. Schwerin 1832.

J. Roodenpoort, 't Verleidend levensbedrijf van Kakotegnus, verzeld met een wis-natuurkundige verhandeling van Eustastes en zijn wijsgeerige zaamening. Ter ontdekking van 't heilloos gedrag en gevoelen der hedendaagse spinozisten. Amst. 1700.

A. Roos, Den Amsteldamsen Diogenes, of philosophische bloem-hof, beplant met alderhande philosophische zeede-lessen, enz. Alsmede met scherpzinnige sententien verciert. Met pl. Utr. 1684.

J.J. Rousseau, Collection complète des oeuvres etc. Genève 1782-'89. 33 Tom. (Ontbr. T. 3-6, 16-18).

H. Rulant, Het leerzaam ende vermakelijk proces tusschen drie broeders, een dronkaart, een hoereerder, een speelder, enz. Zynde agter gevoegt den lof van dronken drinken. Amst. 1738.

A. Rutgers van der Loeff, Ontgoocheling. Bijdrage tot de billijke waardeering van het zoogenaamde spiritisme. Enschedé 1874.

G.S. De zeer wonderlycke ende warachtige historie van Mahomet, in de welke beschreven wordt zijn gheboorte, afcomste, leven ende valsche leeringhe, mette confutatie van den Alcoran en de quade secte desselfs Mahomet. Ghetrocken wt zijne eyghen boecken ende nu eerst overgheset wten den Spaensche sprake. Gheprint te Antw. by Guillaem van Parijs. A^o 1580.

M.S. Het loffelijk gezelschap van de vetpot, of veel eer, verhandeling van d'insettingen, wetten en lof-redenen der mildadigheid, enz. Waarbij een Bly-einde-spel, genoemd de Bruiloft van de vetpot. In 't Ital. beschreven en nu in 't Nederl. gebracht. Amst. 1687.

P.J. S a f a r í k, Geschichte der südslawischen Literatur. Hrsg. v.J. Jirecek. Prag 1865. 3 Th.

J.J. le S a g e t e n B r o e k, Kerkelyke redenvoering over 2 Cor. 6: 1. Dordr. 1784.

S c a l i g e r a n a, Thuana, Perroniana, Pithoeana et Colomesiana, ou remarques histor. crit. etc. de J. Scaliger, etc. T. II. Amst. 1748.

J.P. S c h a b a e l l i e, Aenmerkinge oft Gulden annota-

ten, so wt het Vader-boek als andre autheuren vergadert. Amst. 1641. 12°.

O. S c h a d e , Satiren und Pasquille aus der Reformationszeit. 2te Ausg. Hannover 1863. 3 Bde.

O. S c h a d e , Geistliche Gedichte des XIV und XV Jarhunderts vom Niderrhein. Hann. 1854.

O. S c h a d e , Die Sage von der heiligen Ursula und den elftausend Jungfrauen. Ein Beitrag zur Sagenforschung. Hann. 1854.

O. S c h a d e , Fercula Macaronica, I. II. Hann. 1855, '56.

O. S c h a d e , Klopfan. Ein Beitrag zur Geschichte der Neujahrsfeier. Hann. 1855.

H.D.J. S c h e v i c h a v e n , Bijdragen tot eene Geschiedenis der Bataven. Leiden 1875.

P. S c h o l s v a n A s p e r e n , Paulus kloekmoedig gedrag ter volbrenging van zynen euangelie-loop. Kerkel. redevoering. Delft 1784.

C l a r a F e y o e n a v a n S y t z a m a , Bellingeweerder uitspanningen, behelzende eenige geestelyke- en mengelstoffen, in rym. Benevens voorr. en aanhangsel betreffende het huis van Oranje en Nassau, etc Gron. 1746.

A.F. S i m o e s , O tricentenario da Universidade de Leiden. Coimbra 1875.

A. S i m o n s , Verhandelingen. Amst. 1834.

K. S i m r o c k , Rheinsagen aus dem Munde des Volks und deutscher Dichter. Bonn 1837.

F.G. S l o t h o u w e r , Bijdrage tot de geschiedenis der Doelisten. Acad. proefschrift. Leiden 1875.

J. S l u i t e r , Tweetal van plegtige leerredenen. Afscheidsen intree-rede. Amst. 1783.

M.A. S n o e c k , Over brassen en over den braspenning. 's Hertogenb. 1875. Niet in den handel.

J. S o u t e n d a m , Register der bescheiden, die berust hebben in het 'Secret Vertreck' van H.H. Burgemeesteren en Regeerders der stad Delft. Delft 1861.

S p e l - e n l e e s o e f e n i n g e n voor blinden, in gebruik bij het Instituut tot Onderw. voor Blinden te Amsterdam. 4 Dln. 4°. Niet in den handel

De neutraal-christelijke Staatskerk voor Nederland. Rapport van 't Nut van 't Algemeen. Dordr. 1875.

P.L. Statius Muller, Veel hoofden veel zinnen, of wijsgeerig onderzoek van het verschil der menschelijke gemoederen. Amst. 1779. 2 Dln.

J. Steenmeyer, Eeuw der misleiding of tegenschrift tegen de Eeuw der reden van Th. Paine. Utrecht 1798.

V. Straubinger, Kurze Charakteristik der Bildungsgeschichte des classischen Alterthums, sowie der christl. Zeit bis zur Renaissance. Programm d. Gymnasiums zu Trier. Trier 1873.

G.C.B. Suringar, De Akademische Bibliotheek te Leiden, vooral met het oog op het natuur- en geneeskundig onderwijs. Uit zijn nagelaten aant. meêgedeeld door P.H. Suringar. Amst. 1876.

C. Swaving, Leer- en lijk-rede ter gedachtenis van H.J. Bruins. Amst. 1789.

J.H. Wildens, Godsdienstig staatsboek. Kenschets van zaaken, den godsdienst in de Bataafsche Republiek gedurende den revolutionairen oorlog betreffende. Ontwerp van artikelen, aangaande de zorg voor den godsdienst, thans en voortaan, door den staat aan te wenden. Fragment nopens de hoogere doeleinden des revolutionairen oorlogs, en deszelfs invloed op de belangen van godsdienst en staat. Amst. 1803.

J.H. Wildens, Over de hoogere doeleinden van den revolutie-oor-log, en deszelfs invloed op de belangen van godsdienst en staat. Tweede deel van het godsdienstig staatsboek. Amst. 1803.

Es. Tegnér, Frithiofs Saga. Stockholm z.j.

Es. Tegnér, Samlade Skrifter. Stockholm z.j. 7 Dln.

J.R. Thorbecke, Over de verandering van het Algemeen staten-stelsel van Europa sedert de Fransche omwenteling. Eerste afd. 1789-1793. Leiden 1831.

W. Thorbecke, Over de regeling van het hooger onderwijs door Mr. J.R. Thorbecke, uit zijne redevoeringen bijeenverzameld. 's Gravenh. 1876.

L.J. Alberdingk Thijm, De muziek in de kerk. Ge-

dachten over kerkmuziek, naar aanleiding der Geschieden oordeelk. beschouwingen over de wereldsche en kerkel. muzyk, bijeengebragt door N.A. Janssen. Amst. 1850.

L.J. Alberdingk Thijm, Nog eenige gedachten over kerkmuziek. Amst. 1854.

J.A. Alberdingk Thijm, Een lees- en zangboekjen voor de jeugd. Amst. 1853.

J.A. Alberdingk Thijm, Mejufvrouw Leclerc. Iets uit de jongste 'Oude Tijd'. Met pl. van Dujardin. Amst. 1854.

J.A. Alberdingk Thijm, Karolingsche verhalen. Carel en Elegast. De vier Heemskinderen. Willem van Oranje. Floris en Blancefloer. In nieuwer form overgebracht. Tweede uitgave. Amst. 1873.

J.A. Alberdingk Thijm, De nederdaling ter helle, volgens oud-christel. overleveringen vertaald. Amst. 1861. 12°.

J.A. Alberdingk Thijm, Jezus voor Pilatus, gevolgd van de afdoening van 't kruis. Oud-christel. legenden vertaald. Amst. 1859. 12°.

J.A. Alberdingk Thijm, Willen wij alleen de Gothiek? Amst. 1858.

J.A. Alberdingk Thijm, De muurschilderingen van G. Guffens en J. Swerts, besproken ter gelegenheid der ten-toon-stelling hunner kartons. Amst. 1861.

J.A. Alberdingk Thijm, Een weinig Amsterdamsche kritiek bij gelegenheid der nationale feestvieringen. Amst. 1863.

J.A. Alberdingk Thijm, Een broederlijk woord, gericht tot de katholieke kiezers te Amsterdam en elders. Amst. 1866.

J.A. Alberdingk Thijm, Levensberigt van Joost van den Vondel, eenmaal genaamd 's lands oudste poëet', nog altijd 's lands grootste. Amst. 1867.

J.A. Alberdingk Thijm, Het tiende Nederl. letterkundig kongres. Een schrijven gericht aan Dr. N.J.A. Jonckbloet, voorzitter. 2de druk met verbetering. Amst. 1868.

J.A. Alberdingk Thijm, De bezwaren van Dr. F.A. Hartsen 'tegen het catholisme' beantwoord. Amst. 1869.

J.A. en L.J. Alberdingk Thijm, Lieder en bij den katechismus of katholieke leering; woorden en wijzen. Amst. 1855. 12°.

D.A. Timan, Gedichten over bijbelsche onderwerpen. 's Gravenh. 1850.

Toetsteen der liefde, verthoont in de historie van Celidea, Thamire ende Calidon. Overgheset wt de Astrea. Amst. 1636.

Hollandsche trouwgevallen, voorgevallen tusschen Rudolf en Aurelia. Frederick en Margriet, Laurens en Constantia, Ferdinand en Amilia. Zijnde het vervolgh van Arantus en Rosemond. Hier is noch bygev. de stantvastige Valerus en de onstantvastige en liefkoosende Amarille, voorgevallen in Amsterdam. Amst. 1678.

Z.C. van Uffenbach, Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland. Mit Kupfern. Frankf. u. Leipzig 1753, Ulm. 1754. 3 Bde.

A. Uppström, Codex argenteus sive sacrorum evangeliorum versionis Gothicae fragmenta, iterum recognita adnotationibusque instructa per lineas singulas ad fidem codicis, additis fragmentis codicum Ambrosianorum et tabula lapide expressa. Upsaliae 1854. 4°.

A. Uppström, Codices Gotici Ambrosiani sive epistolarum Pauli, Esrae, Nehemiae versionis Goticae fragmenta, iterum recognita per lineas singulas descripta, adnotationibus instructa. Holmiae et Lipsiae 1868. 4°.

A. Uppström, Fragmenta Gothica selecta ad fidem codicum Ambrosianorum Carolini Vaticani. Upsaliae 1861.

H. Usener, Commentatio de Iliadis carmine quodam Phocaico. Bonnae 1875. 4°. Op het 3de eeuwfeest opgedragen aan de Leidsche Universiteit.

G.C.C. Vatebender, Mengelwerk in ongebonden en gebonden stijl, bevattende verhandelingen over de cultuur der duinen, de belooningen van verdiensten en de spelling der Nederduitsche taal, benevens oorspronglyke dichtstukjes en overzettingen. Delft 1802.

J.J. Vereul, Reinoud van Adelfing. In zeven zangen. Amst. 1792.

Verhandeling over de zedelyke vryheid van den mensch. Haarl. 1784.

A. Ver Huell, Schetsen met de pen. Derde bundel. Arnhem 1876.

P.J. Vermeulen, Inventaris van het archief der provincie Utrecht. Van den vroegsten tijd tot 1610. Boekdeelen en bundels. Utr. 1875.

W.F. Versteeg, Atlas ja itoe kitab jang isinja Gambar-Gambar Doenia dan Sekaliën Tanah. Leiden 1875.

Vertoon ofte klare Spieghel, om te verstaen wat gierigheyt zij. T'samengesteld door een lief-hebber der waerheydt. Haarl. 1637. 12 Obl.

Victor Hugo, Ruy Blas, drama. Bruxelles 1838.

J. van Vloten, Vondel-Almanak. Nederlandsche Volkskalender voor 1876. Haarl. 1876.

Volkslieder der Montegriner und Herzegowinaer Serben. Leipzig 1837.

(Duitsche Volksschriften) Traurige Begebenheit, welche sich am 2 März in Milo, eine Stunde von Rotterdam in Holland, zugetragen. - Wunderbare Vernichtung einer schauderhaften Räuberbande in Spanien. - Wahre Liebe und deren Opfer.

In 1875 op de kermis te Dresden gekocht.

J. v. Vondel, Gysbrecht van Aemstel, d'ondergang van zijn stad en zijn ballingschap. Treurspel. Amst. 1638. 4°.

J. v. Vondel, Gysbrecht van Aemstel. Treurspel. Amst. 1860.

De Haagse Vondeling, of de historie van een jong heer van geboorte, door een juffer op zijn sterfbed gevonden. 's-Gravenh. 1758. 2 dln.

Vox Studiosorum. Studenten Weekblad. 1ste Jaargang. Leiden 1875.

G.W. Vreede, Onze diplomatie na de erkenning der onafhankelijkheid van België. Utrecht 1875.

G.W. Vreede, Hoe de gevaren in en buiten Europa voor Nederland af te wenden? Met eene inl. en bijlage. Utr. 1875.

M. de Vries, Allocutio qua professores ab aliis universitatibus legatos ad ferias trisaeculares universitatis Lugduno-Batavae concelebrandas, die VIII Febr. 1875 in senatu salutavit. (Lugd.-Bat. 1875).

H. Wachter, Lyk- en lof-rede op J. van Iperen. Amst. 1781.

J. van Walré, De vondeling. Tooneelspel. Haarl. 1793.

J. van Walré, Vriendenzangen tot gezellige vreugd. Tweede druk. Haarl. 1826. Obl.

J. van Walré, Eens grijsaards loofkransje om den gedenksteen van Corn. Loots.
Z. pl. of j. - De Blinkert en de nieuwe Brouwerskolk bij Haarlem. (1833).

P.Fl. Weddigen, Westphälischer National-Kalender auf das Jahr 1804. Paderborn 1804. Met portret.

J. Wegeler, Coblenz in seiner Mundart und seinen hervorragenden Persönlichkeiten. Coblenz 1876.

Luxemburger Wegweiser nebst einer kurzen Beschreibung des J.P. Pescator'schen Bilder-Galerie von B. Schintgen. Luxemb. 1873.

J.C. Weyerman, De levens byzonderheden van Johan Hendrik, Baron van Syberg, Heer van Ermelinhoven en Bonckersbek, etc. Utrecht 1733.

J.P. Wetzelius, Singaleesch belydenisboekje, 2de druk, oversien ende verbeterd. Colombo 1742.

Ph.H. Wicksteed, The ecclesiastical institutions of Holland, treated with special reference to the position and prospects of the modern school of theology. Lond. 1875.

L.W. van Winter, geb. van Merken, Het beleg der stad Leyden. Treurspel. Verkort en gewijzigd. Kampen 1854.

P.G. Witsen Geysbeek, Epigrammatische Anthologie, of keur van puntgedichten, uit de voornaamste Nederlandsche dichters bijeenverzameld. Amst. 1821.

P.G. Witsen Geysbeek, Apollineum. Bijdragen de Nederduitsche taal, dichtkunst, welsprekendheid en fraaije letteren betreffende. Amst. 1823-1827. 3 dln.

H. Witte, Het driekleurige viooltje. Novelle. Leiden 1875.

W.A. Wohlbruch, De Vampier, romantisch zangspel. Naar de vertaling van Byron vrij bewerkt. Naar het Hoogd. Amst. 1835.

W.P. Wolters, Uit het Friesche zeemansleven. Leiden. 1875.

Woordenlijsten, Brasiliaansche en Chilesiaansche. Gr. f^o.

Zinryk en schertsend Woordenboek. Amst. 1759-'61. 3 dln.

J. Zoet, d'Uitsteekenste digt-kunstige werken. Bestaande in verscheiden ernsthaftige en boertige stoffen. Naa zijn leven byeengebragt door een liefhebber der Neederd. Digt-kunst Alsmede het tooneel-spel genaamt Hel en Heemel. Nooit gedrukt. Beneffens eenige Graf-schriften. Amst. 1675.

H. Zurmühlen, Des Dülkener Fiedlers Liederbuch. Viersen 1875.

Vergun mij ook de namen te noemen dergenen, die onze boekerij met geschenken hebben verrijkt.

J.A. Alberdingh Thym, J.T. Bergman, T.H. de Beer, J.J.C. den Beer Poortugael, E. Bernhardt, H.J. Betz, Bestuurderen van het Blinden-Instituut te Amsterdam, Gebr. Binger, W.B.S. Boeles, J. Bolhuis van Zeeburgh, R. Koopmans van Boekeren, Mej. A.M. Bogaers, F. de Cort, C.E. Daniëls, J.H. van Dale, J.M.E. Dercksen, J.C. Drabbe, An. De Caix de Saint-Aymour, J. Dirks, J.H. Doorman, G.F. Dommelen, W.N. du Rieu, W. Eekhoff, W.B.J. van Eyk, G.D. Franquinet, J.G. Frederiks, J. de Fremery, R.J. Fruin, A.J.A. Gerlach, J.G. Gleichman, W. Th. van Griethuijsen, J. Habetz, J. Hartog, H.G. Hagen, J.P. Heye, J. Hoek, C. Honigh, W.J.A. Huberts, A.W. Jacobson, H.Q. Janssen, Kervyn de Volkaersbeke, J. Kneppelhout, W.J. Knoop, G. Kolff, A.J. Kronenberg, A.C. Kruseman, F. Latendorff, P. Leendertz Wz., A.L. Lesturgeon, P.A. van der Lith, B.F. Matthes, J.H. Meyer, P.L. Muller, D. Muller Bosgoed, J. Nolet de Brauwere van Steeland, J.B. Nordhoff, W.J.F. Nuyens, M. Nyhoff, J.J. van Oosterzee, H.M.C. van Oosterzee, A. Oudeman, M.A. Perk, M.E.C. Plemp, W. Pleyte, M. Henriquez Pimentel, J. Pijnappel, H.C. Rogge, J.H. Rössing, W.P. Sautijn Kluit, A.J. Servaas van Rooijen, H.D.J. Schevichaven, F.G. Slothouwer, H.J. Smidt, M.A. Snoeck, J. Soutendam, J.W. Staats Evers, Prov. Staten van Friesland, V. de Stuers, W.H.D. Suringar, P.H. Suringar, L.J. Suringar, A.W. Sijthoff, D.A. Thieme, P.A. Tiele, H.W.T. Tydeman, W.F. Versteeg, P.J. Vermeulen, A. Ver Huell, S. Vissering, J. van Vloten, G.W. Vreede, M. de Vries, J. Wegeler, P.H. Wicksteed, H. Witte.

Wij ontvingen ten verfolge en tot aanvulling:

Annales Academici, 1871/72. - Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, Bijdragen, Dl. II en III, afl. 1. - R.C. Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, Afl. 6. - Bato, 1875, 1876, N° 1-5. - Bibliographische adversaria, D. II, III, N° 1, 2. - Heraldieke Bibliotheek, 1874 en 1875. - Bouwkundig Album, 2de Serie, afl. 6. - Bibliothecae regiae Monacensis Catal. codicum latinorum, T. II, p. 2. Die Hebraeischen Handschriften, Beschr. von M. Steinschneider, München 1875. Verzeichniss der orientalischen Handschriften. - J. de Bosch Kemper, Geschiedenis van Nederland na 1830, Dl IV. - W.G. Brill, Voorlezingen over de Geschiedenis der Nederlanden, Dl II, st. 3. - Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem, Dl. III, IV, afl. 1, 2. - Bijdragen voor Vaderl. geschiedenis en oudheidkunde, N.R. Dl VIII, IX, afl. 1, 2. - Systematische Catalogus der Provinc. bibliotheek van Friesland, 3de ged. Leeuw. 1875. - Leidsche Courant, 1875. - Leidsch Dagblad, 1875. - Het Vaderland, 1875. - J.M.E. Dercksen, Gedenkboek der feestvieringen ter gelegenheid van het 300jarig bestaan der Hoogeschool te Leiden, afl. 2-6. - C. Ekama, Catalogus van boeken en pamfletten over de geschiedenis van Haarlem, supplement. - La Flandre, 2de Serie T. IV. 3me Serie, T.I. livr. 1-4. - E. Förstemann, Geschichte des deutschen Sprachstammes, B. II. - Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, Dl VI, st. 3. - De Gids, 1875, 1876 N° 1-5. - Guldens-Editie. N° 101-108. - Jaarboekje voor het Notaris-ambt, 1876. - A. de Caix de Saint-Aymour, Indicateur de l'archéologue, 1874. - Los en Vast, 1875, 1876, afl. 1. - De Navor-

scher, 1875, 1876, N° 1-3. - W.J.F. Nuyens, Algemeene geschiedenis des Nederl. volks, Dl. VII-IX. - E.J. Potgieters verspreide en nagelaten werken, Afl. 4-29. - F. de Potter en J. Broeckaert, Geschiedenis van de gemeenten in Oost-Vlaanderen, Dl XIX, XX. - Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen, Dl IV. - Chr. Sepp, Geschiedkundige nasporingen, St. III. - S.C. Snellen van Vollenhoven, Pinacographia, P. II, afl. 2. - J.W. Staats Evers, Kroniek van Arnhem, 1233-1789. - De Taal- en Letterbode, Jaarg. 6. - Tijdschrift voor het Nederlandsch regt, van Oudeman en Diephuis, Dl II, III, VII. - De Toekomst, 1875, 1876, N° 1-4. - M. van Vaernewyck, Van die beroerlicke tyden in die Nederlanden, Dl. III. - Verslag van den toestand der gemeente Leiden, 1875. - Verslag van het Gymnasium te Leiden, 1874/75. - Volksalmanak voor Nederl. Katholieken, 1876. - Onze Wachter, 1875, 1876, afl. 1-4. - P. Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied, B. V, Lief. 2-7. - Wandelingen door Nederland, door Craandijk en Schipperus, Dl I, afl. 7-12, II 1-5. - Wetenschappelijke bladen, 1875, 1876, afl. 1-5. - Woordenboek der Nederl. taal, 2de St. afl. 8, 3de St. afl. 4. - Biographisch Woordenboek der N.- en Z.-Nederl. Letterkunde, Afl. 7-9. - Deutsches Wörterbuch van I. en W. Grimm, B. IV, Abth. 2, Lief. 9. - Hoch- und Nieder-Deutsches Wörterbuch von Diefenbach und Wülcker, Lief. 3. - Zeitschrift für Deutsches Alterthum, N.F.B. VII, H. 1-3. - Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, N.F.B. III. H. 1, 2.

Van Binnen- en Buitenlandsche Genootschappen ontvingen wij de volgende werken:

Nederland.

Koninkl. Academie van Wetenschappen te Amsterdam. Versl. en Meded. Afd. Natuurk., 2de R. IX. 1, 2, 3. - Afd. Letterkunde, V. 1, 2. - Jaarboek 1874. - Carmina latina.

Koninkl. Oudheidkundig Genootschap. Verslag 1874.

Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in N. Brabant. Hand. 1875. - P.J. Ridder van der Does de Bye, Analytische Catalogus der oorkonden en handschriften.

Friesch Genootschap van Oudheid- Taal- en Geschiedkunde. De Vrye Fries, 3de R. DI I, St. 1. - Friesche Oudheden, Afl. 4. - Verslag 47.

Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Versl. 1869-1874. - Wet. - G.W. Vreede, L.P. van de Spiegel en zijne tijdgenooten, DI II. - Archief, DI III, St. 2. - P.J. Neyt, De afdamming van het Sloe.

Prov. Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. Verslag 1874. - Aanteekeningen 1874. - S. Muller, Geschiedenis der Noordsche Compagnie. - J.G.R. Acquoy, Het klooster te Windesheim en zijn invloed, DI. I.

Historisch Genootschap te Utrecht. Kroniek 1874. - Werken, N° 21, 22.

Vereen. tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Verslag 1874, '75. - Stad-, dijk- en markeregten, DI III, St. 5-8.

Bataviaasch Gen. voor Kunsten en Wetenschappen. Tijdschrift, XXI, 5, 6. XXII. 4-6. XXIII, 1. - Notulen, XII, 4. XIII, 1, 2. - Verhandelingen, 37, 38.

Teylers Genootschap te Haarlem. Archives, Vol. IV, fasc. 1.

Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis. Uit-

gave van oudere N. Nederl. meesterwerken, VI. - R. Eitner, Acht zes-stemmige psalmen van J.P. Sweelinck.

Kon. Instituut v.d. Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indie. Bijdragen, X, 1, 2, 3. - C.G.H. van Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea in 1869 en 1870. 4°.

Vereen. tot daarstelling van eene algemeene openbare bibliotheek te Rotterdam. Verslag 17.

Rijks-archieff. Verslag 1874.

Koninkl. Bibliotheek. Verslag 1874.

Soc. Hist. et d' Archéol. dans le Duché de Limbourg. Publications, T. XI.

Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Jaarboek 1873/74. - Punten ter beschrijving, 1875. - Volksalmanak 1876. - Neerlands wettige strijdkrachten tegen een machtigen vijand. - Handelingen 1875.

Instituut voor Doofstommen te Groningen. Algemeen verslag 1875.

Museum van Oudheden in Drenthe. Verslag 1874.

Stedelijk Museum te Alkmaar. Verslag 1875.

Maatschappij tot bevordering van Nijverheid. Tijdschrift, 3de R. Dl XVI, St. 3-6. Dl XVII, St. 1. - Handelingen 1875, Afl. 2 met Bijl. - Programma 1875. - Handel. der 98ste Alg. vergadering. - Hand. en Meded. 1876, Afl. 1.

Marnix-Vereeniging. Werken, Serie II, Dl. I, 2.

Maatschappij Felix Meritis. Verslag 1874/75.

Indisch Gonootschap. Verslagen, 1875, 9 Maart, 28 Mei, 2 Nov., 28 Dec. 1876, 25 Jan., 22 Febr. - Naamlijst der leden, Mei 1875.

Aardrijkskundig Genootschap. Tijdschrift, N° 6, 7, 8. - Handleiding voor wetenschappelijke waarnemingen N° 9. - L.R. Koolemans Beynen, De reis der Pandora naar de Noordpoolgewesten in 1875.

Nederlandsch Tooneelverbond. Het Nederl. tooneel. Jrg. V. 1-12.

Vereen. ter beoefening van de krijgswetenschap. Verslagen 1866, '73.

Vereeniging tot bevordering van Fabriek- en Handwerksnijverheid. Verslag, 1875.

Belgie.

Soc. libre d'émulation de Liège. Mémoires, N.S.T.V.

Soc. scientifique et littéraire du Limbourg. Bulletin, T. XIII.

Willemsfonds. Uitgave N° 81. - Volks-almanak, 1876. - Jaarboek 1876.

Soc. des sciences, des arts et des lettres de Hainaut. Mémoires et publications, S. III, T. 10.

Société de l'histoire de Belgique. C. Paillard, Histoire des troubles religieux de Valenciennes. T. III.

Luxemburg.

Institut Royal Grand-Ducal de Luxembourg. Publications, Sect. Hist., T. XXIX (VII), XXX (VIII).

Zwitserland.

Historische und antiquarische Gesells. in Basel. Beiträge, Bd. X.

Hist. Verein der Orte: Uri, Schweiz, Unterwalden und Zug. Geschichtsfreund, Bd. XXIX.

Soc. d'Histoire de la Suisse Romande. Mémoires et documents, T. XXIX.

Antiquarische Gesellschaft in Zurich. Mittheilungen, Bd. XVIII, H. 3, 4, 8; XVI, Abth. II, H. 1, 2, 4; XVII, H. 5, 6.

Duitschland.

Geschichts und Altherthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes zu Altenburg. Mittheilungen, Bd. VIII, H. 1.

Histor. Verein für Oberfranken zu Bamberg. Bericht, 36.

Histor. Verein im Regierungsbezirke von Schwaben und Neuburg zu Augsburg. Zeitschrift, II, 1-3.

Histor. Verein für Westfalen. Blätter 1875, H. 1-4.

Alterthums Gesellschaft in Königsberg. Altpreuss. Monatsschrift, 1875. 1876, H. 1, 2.

Verein für Geschichte und Altherthumskunde von Oberfranken zu Bayreuth. Archiv, Bd. XIII, H. 1.

Verein von Altherthumsfreunden im Rheinlande zu Bonn. Jahrbücher, H. 52-56.

Abtheil. des Künstlervereins f. Bremische Geschichte und Altherthümer zu Bremen. Bremisches Jahrbuch, VI, VII.

Schlesische Gesellschaft f. Vaterl. Kultur zu Breslau. Jahres-Bericht, 52. - Fest-Gruss.

Histor. Verein f. Steiermark zu Grätz. Mittheil., H. 23. - Beiträge, Jahrg. 12.

Abtheil. der Gessellschaft f. Pommersche Geschichte und Altherthumskunde zu Greifswald. K. von Rosen, Vom Baltischen Strande.

Verein f. Siebenburgische Landeskunde zu Hermannstadt. Archiv, Bd. XI, H. 3; XII, H. 1. - Jahresbericht, 1873-1874. - Die Siebenbürgisch-Sächsische Bauer.

Ferdinandeum f. Tirol und Vorarlberg zu Innsbrück. Zeitschr. 3^e Folge, H. 19.

Verein f. Hessische Geschichte und Landeskunde zu Kassel. Zeitschrift, Bd. IV, V, H. 1-4. - Festschrift, 1874. - Verzeichniss d. Mitglieder, 1874, 1875.

Gesellschaft f. die Gesch. der Herzogthümer Schleswig-Holstein u. Lauenburg zu Kiel. Zeitschrift, Bd. V, Schlus-Heft. - Quellensammlung, Bd. IV, H. 2. - Urkundensammlung, Bd. IV, Fasc. II.

Verein f. Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde zu Lübeck. Zeitschrift, III, 2. - Bericht 1872, 1873.

Verein z. Erforschung der Rheinischen Geschichte u. Alterthümer in Mainz. Zeitschrift, Bd. III, H. 2.

Histor. Verein von u.f. Oberbaijern zu München. Jahresbericht 34 u. 35. - Archiv. Bd. XXXIII, H. 2, 3. Bd. XXXIV, H. 1, 2.

Germanisches National-Museum zu Nürnberg. Anzeiger 1874.

Histor. Verein zu Osnabruck. Mittheilungen, Bd. X.

Königl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften zu Prag. Sitzungsberichte 1874. - Abhandlungen, Bd. VII.

Verein f. Geschichte d. Deutschen in Böhmen zu Prag. Mittheil. Jahrg. XII, N° 3-6, XIII, 1-6, XIV, 1, 2. Jahresber. 12, 13. - A. Horawitz, C. Bruschius. - C. Leeder, Beiträge zur Geschichte von Arnau.

Verein f. Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde zu Schwerin. Jahrbücher und Jahresber. Bd. XXXIX.

Verein f. Geschichte und Alterthümer der Herzogthümer Bremen u. Verden zu Stade. Archiv, 5 (1875).

Gesellschaft f. Pommersche Gesch. und Alterthumskunde zu Stettin. Baltische Studien, Jahrg. XXV, H. 2.

Verein f. Kunst und Alterthum in Ulm u. Oberschwaben zu Ulm. Verhandlungen, N.R.H. 7. - Korrespondenzblatt 1876, N° 1, 2, 3.

Histor. Verein f. das Württembergische Franken zu Weinsburg. Zeitschrift, Bd. IX, 2, 3. X, 1.

Verein f. Nassauische Alterthümer und Geschichtsforschungen zu Wiesbaden. Annalen, Bd. XIII.

Kais. Königl. Akademie d. Wissenschaften zu Wien. Sitzungsberichte Bd. LXXVIII, LXXIX, LXXX, H. 1, 2.

Kais. Königl. Geogr. Gesellschaft zu Wien. Mittheilungen, 1874. - Catalog 1861.

Histor. Verein v. Unterfranken u. Aschaffenburg zu Würzburg. Archiv. Bd. XXIII, H. 1.

Gesammtverein der Deutsche Geschichts und Alterthumsvereine zu Altenberg. Correspondenzblatt, 1875, 1876, 1, 2.

Antropologische Gesellschaft in Wien. Mittheilungen, Bd. V, N° 1-10.

Histor. Verein für das Großherzogthum Hessen zu Darmstadt. Archiv., Bd. XIV, H. 1.

Frankrijk.

Soc. Dunkerquoise pour l'encouragement des sciences des lettres et des arts à Dunkerque. Mémoires, Vol. XVII.

Soc. des Antiquaires de la Morinie à St. Omer. Bulletin historique, Liv. 92-95.

Société nationale Académique. Mémoires 1871.

Denemarken.

Konglig Nordiske Oldskrift Selskab. Kjöbenhafn. Aarbøger. 1873, Tillaeg. 1874, H. 1-4. - Mémoires 1873-1874. - Kongehöiene i Jellinge.

Zweden.

Det Kong. Norske Universitet. Christiania. Th. Kjerulf, Om skuringsmaerker, glacialformationen, terrasser og strandlinier.

Rusland.

Gelehrte Esthnische Gesellschaft zu Dorpat. Verhandlungen, Bd. VIII, H. 2. - Sitzungsberichte, 1874.

Gesellschaft f. Geschichts- u. Alterthumskunde der Ostsee-provinzen Russlands zu Riga. Mittheilungen, Bd. XII, H. 1. - Sitzungs-Berichte, 1875.

Amerika.

Smithsonian Institution at Washington. Annual report of the board of regents, 1873, '74.

Geschenk van D^r. J.J.F. Wap**Aan de boekerij van de Maatschappij vereerd in juni 1876.****Geschriften van D^r. Wap.**Verspreide gedichten. 8°.

Inhoud: Griekenland en Byron 1829. Aan de Belgen 1830. - Kleine gift aan Breda's behoeftigen 1830. - Tweetal zegezangen 1831. - Avondhymne in Gods tempel 1832. - Afscheid van Alphonse de Lamartine 1832. - Lijkzang op Marron 1832. - Het kind bij zijn ontwaken 1832. - Napoleon II 1832. - Aan Sir Walter Scott 1832. - Bij de terugkomst van De Lamartine 1833. - Feestdichtregelen 1834. - De lofzang van den Nacht 1839. - Dertig jaar verleden 1845.

Aan de Belgen, gedicht. Naar het Latijn. Utrecht 1830. 8°.

Met bijgeschreven varianten.

Mijne vaderlandsche zangen. Breda 1831. 8°.

De grondstelling der R.K. Kerk, dat buiten haar geene zaligheid mogelijk is, ontwikkeld door den Bisschop van Hermopolis en eersten Aalmoezenier van Karel X. Naar het Fransch. Breda 1832. 8°.

De verdraagzaamheid, eene redevoering van den Bisschop van Hermopolis. Naar het Fransch. Breda 1832. 8°.

Briefwisseling over godgeleerde onderwerpen, tusschen W. Bilderdijk en J.J.F. Wap. Eene Bijdrage tot de geschiedenis van den letterkundigen levensloop en tot de nagelaten geschriften van Neerlands puikdichter. Breda 1832. 8°.

Iets over het schoone en dichterlijk-verhevene der R.C. liturgie. Naar het Fransch. 's Hertogenbosch 1834. 8°.

Alphonse de Lamartine, Herinneringen, indrukken, gedachten en tafereelen, opgedaan gedurende eene reize naar het Oosten (1832-1833). (Vert. door Dr. Wap). Breda en Amst. 1835-'36. 4 Dln.

Silvio Pellico, Over de pligten. Door J.J.F. Wap. Breda 1835. 8°.

Hetz., Herziene uitgave. Breda 1835. 12°.

Beschrijving van de plegtstatige inwijding der St. Anthonius'-kerk, gelijk die plaats zal hebben te Breda op 12 Dec. 1837 door Monseigneur Cornelius Ludovicus Baron van Wykerslooth. Breda 1837. 8°.

Eeremonument van den Apostel der Nederlanden, den H. Willibrordus. Breda 1839. Met aanteek. van Dr. Wap.

Silvio Pellico, Mijne gevangenschap; gedenkschriften. Uit het Italiaansch door H. O(p den Kamp). Met voorr. van J.J.F. Wap. Breda 1839. 8°.

Gedenkboek der Inhuldiging en Feesttogten van Z.M. Willem II, 1840-1842. 's Hertogenbosch. 8°.

Met aanteekeningen van den S. en bijlagen.

Hetz., Prachtexemplaar, op zwaar papier, met vergulde letters, in rood fluweel. 4°.

J.G.F. Cannabich, Leerboek der aardrijkskunde. Herzien en verrijkt met nalezingen op den 15^{den} Hoogd. druk door Dr. Wap. Amst. 1843. 6 Dln. 8°.

A.J.L. Brn. van den Boogaerde van Ter Brugge, Proeve over de belangrijkheid van den handel, de scheepvaart en de nijverheid, in de gewesten die van 1813-1830 uitmaakten het Koninkrijk der Nederlanden. (Vertaling van de Fransche uitgave bezorgd door Dr. Wap). 's Gravenh. 1845. 2 Dln. 8°.

Met aanteekeningen van Dr. Wap.

Verspreide en nagelaten dicht- en prozastukken - met Biographie - van R.H. van Someren. Utrecht 1852. 8°.

Met bescheiden van Dr. Wap.

A s t r e a , Maandschrift voor Schoone Kunst, Wetenschap en Letteren. Jaarg. I-VI. Utrecht 1852-'56.

Met aant. en brieven van en aan Dr. Wap, en andere ingevoegde bescheiden.

Stempelgraveurs en stempelgravure in de Nederlanden. (Overdruk uit Astrea, Jaarg. IV). 4°.

Met talrijke brieven, aantekeningen en andere bescheiden.

Précis de la vie de Guillaume II du Professeur Bosscha. Utrecht 1853. N° 20 des quarante exemplaires. 8°.

J. G a u m e , Het drievoudig Rome. Dagboek eener reis door Italië. (Vert. door Dr. Wap). Arnh. 1853-'57. 4 Dln.

De Koninklijke Bazar van den heer D. Boer, aan de Scheveningsche Zeestraat te 's Gravenhage. 's Grav. 1854. 8° Obl. Met platen.

Met Holl. en Franschen tekst.

Wereldberoemde mannen en vrouwen. Bloemlezing uit den Civilisateur van Lamartine. Utrecht 1854-'55 2 Dln.

Met aantek. van Dr. Wap, Afl.. 1 van De Volksbeschaver bewerkt door J. Ph. van Goethem, en andere bescheiden op deze uitgave betrekking hebbende.

Proeve eener geschiedenis der Heeren van Cuyk. Handschrift, waarbij een atlas, behelzende afbeeldingen van wapens, zegels, enz. In houten kist.

Geschiedenis van het land en der Heeren van Cuyk. Utrecht 1858.

De Stad Utrecht. Album bevattende afbeeldingen harer voornaamste gebouwen en gezichts-punten. Met historische bijschriften. Utrecht 1859-'60. 8°.

Met aantekeningen van Dr. Wap.

De Gouverneur-Generaal van Neerlandsch Oost-Indië J.P. Koen. Met portretten. 's Gravenh. 1860. f^o.

Album. Levensbeschrijving en twee portretten van W.P. de Chavonnes Vrugt, 1830 en 1870. Met zijne handteekening benevens het facsimilé van twintig hem huldigende toonkunstenaars. Uitgegeven ten bate van het Vrugt-fonds als eene verjaarafeestgave. Groot f^o.

Het Gezantschap van den Sultan van Achin (1602) aan Prins Maurits van Nassau en de Oud-Nederlandsche Republiek. Rotterdam 1862. 8°.

Met facsimilés en aantekeningen van Dr. Wap.

Geschiedkundige Gids voor de viering der Novemberfeesten van 1863. Herinnering aan Neerlands verlossing in November 1813. Delft 1863. 12°.

Hulde aan de nagedachtenis van Karel Bernard, Hertog van Saxon-Weimar-Eisenach. Delft 1863. 8°.

De Tentoonstelling van Nederl. Oudheden te Delft, Juli en Augustus 1863. Eene Historische schets, met een zestal afbeeldingen der lokalen. Delft 1863. 8°.

In het Nederl. en Fransch. Met eenige bescheiden.

Bloemlezing - honderd stuks - uit de Poëzy mijner laatste vijf-en-twintig jaren. 's Hertogenbosch 1865. 8°.

De Kerk, een dichttafereel - als bijdrage tot de Pieters-penning - aan Z.H. Paus Pius IX eerbiedig gewijd. 's Hertogenbosch 1868. 8°.

P. Nieuwland. Eene geschied-letterkundige avondkout, bij de sluiting der winterbijeekomsten van de Vereeniging-Nieuwland te 's Grav. 19 Mei 1870. Niet in den handel. 8°.

Waarbij feestwijzer van het tienjarig bestaan der Vereen. in 1861.

Negentien eeuwen, negentien pausen. Feestkrans van negentien kunstmedaljes uit het Koninkl. Penningkabinet te 's Gravenhage ontleend en aan Paus Pius IX bij zijn zilveren opperpriesterschap, 16-21 Juni 1871, met 19 dichterlijke bijschriften, eerbiedig gewijd. 4° obl.

Grafisch-Atheneum. Eene volgreeks van platen met toelichtenden tekst. Proef-afl. 's Grav. 1871. Gr. f°.

Sophocles' Antigone, naar de koren van Dr. F. Mendelssohn Bartholdy. 's Gravenh. 1872. 8°.

Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. Leiden 1874. 8°.

Welkomstlied van XV Mei 1874, 's Gravenhage's Oranjedag. Woorden van Dr. Wap. Muziek van R. Hol. Met de Lofzang ter vorstenkrooning sedert de 9de eeuw. (Vertaling van het 'Te Deum laudamus'). 8°.

Bloemlezing uit de poëzy mijner laatste tien jaren. 's Gravenh. 1874. 8°. Met portret.

Jan Eduard de Vries ter nagedachtenis. Met Cabinet-Portret en Facsimilé. Amst. 1876. 8°.

Levensberigt van C. Kramm, overgenomen uit de levens en werken der Holl. en Vlaamsche kunstschilders, enz. Met portret. 8°.

Hierbij photogrammen van Kramm en C. Otterman, brief van den laatste en dagbladen.

Zeven bloemen van kunst, door tweemaal zeven Nederlandsche Geniën vertegenwoordigd. (Dichterlijke bijschriften). 12°.

Verspreide stukjes. Poëzy en proza. Overdrukken uit dagbladen, tijdschriften, enz. 4°.

Boeken, bladen en plaatwerken.

W. B i l d e r d i j k , Voorrede en aanteekeningen van zijn gedicht Ibn Doreid. Eig. hs. 8°.

W. B i l d e r d i j k , Treurzang van Ibn Doreid. In Neêrduitsche dichtmaat overgebracht. 's Gravenh. 1795. 8°.

Met portret van Catharina Rebecca Woesthoven.

S t u k k e n betreffende de Gentsche Hoogeschool. f°.

Hare afbeelding, Statuten, Series lectionum (A° 1825-'27) en Certamina litteraria (A° 1824-'26).

V i c t o r H u g o , Fragment over de doodstraf. Naar het Fransch, met eene voorrede en aanmerkingen door B.H. Lulofs. Groningen 1833. 8°.

Met aanteekeningen van Dr. Wap.

A b t B a u t a i n , Antwoord van een Christen op de woorden van een geloovige. Naar het Fransch. Breda 1834. 8°.

V e r h a l e n e n R o m a n e n in verzen, van Nederl. dichters. Zutphen 1838. 8°.

Hierin een gedicht van Dr. Wap.

J.G. T y d e m a n , Specimen literarium continens in Q. Tullii Ciceronis de petitione consulatus librum adnotationem. Lugd.-Bat. 1838. 8°.

Met brieven aan en aanteekeningen van Dr. Wap.

J.H. Ho eufft, Carminum epidosis. Bredae 1839. 8°.

Kunstkr onijk, 1843-1844. 's Gravenh. 1844. f°.

Hierin een artikel van Dr. Wap.

A.A. Weimar, Album van Hollandsche en Belgische kunstschilders, opgedragen aan H.M. de Koningin der Nederlanden. Nederl. en Fransche tekst. Met platen. 's Gravenh. 1844. Afl. 1-3. f°.

De Nederl. Kunst-spiegel, Jaarg. 1-3. 's Grav. 1845-'47. 8°.

Met bijdragen van Dr. Wap, opgegeven vóór den 3^{den} Jaarg.

Biographie Universelle ancienne et moderne. Supplément. Tom. 81. Paris 1847.

Met brieven van den uitgever Beck aan Dr. Wap, een artikel van den laatste over A.J.L. Brn van den Bogaerde, enz.

Nederl. Jaarboekje voorvrijmetselaren. Amst. 1860. 8°.

Bloemlezing uit de werken van dichters der 19de eeuw. Eerste dl. Schiedam 1855. 12°.

Hierin een gedicht van Dr. Wap.

G. Dornseiffen, Ilias van Homerus, in de oorspronkelijke versmaat vertaald. Utrecht 1855. 8°.

Met een brief aan Dr. Wap en andere bescheiden.

Chr. Kramm, De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters, van den vroegsten tot op onzen tijd. Met aanhangsel. Amst. 1857-'64. 8°.

Hierbij aankondigingen en beoordeelingen.

(H.G. Baron Nahuys van Burgst), Herinneringen uit het openbare en bijzondere leven (1799-1858) van Mr. H.G. Brn N.v.d.B. Met portret en facsimile. (Tweede druk, bezorgd door Dr. Wap, waarvan slechts 20 exemplaren zijn getrokken). 's Hert. 1858. 8°.

Met aantekeningen van Dr. Wap, afteekeningen van het familiewapen en brieven. Ingevoegd: Bernard Sollewyn door Dr. Wap, met portret.

J.L. Terwen en C. de Jong, Onze tijdgenooten. Levensschetsen van voorname mannen en vrouwen uit alle landen der aarde. Naar het Hoogd. Utrecht 1859-'60. f°.

Hierin levensschetsen van J. Zwijsen, G.J. Mulder en F.C. Donders, benevens een gedicht ter feestviering van Dr. A.F. Bauduin, door Dr. Wap.

A. B o g a e r s , Feestcantate bij de plechtige onthulling van het standbeeld van Tollens, den 24sten Sept. 1860. 8°.

Algem. Kunst- en Letterbode, Jaarg. 1860 en 1861. Haarlem. 8°.
Met opgave van de daarin door Dr. Wap geleverde bijdragen.

C a t a l o g u s der algemeene nationale Tentoonstelling te Haarlem in 1861. 2de druk. Haarlem. 8°.

Vooraan verschillende brieven van Dr. Wap, benevens een staat van hetgeen door Industrieelen te Roermond werd ingezonden. Achteraan: Verslag van Dr. Wap in de Courier de la Meuse.

F e e s t w i j z e r voor de viering van het 20-jarig bestaan der Koninkl. Academie te Delft. 7-11 Juli 1862. 8°.

G e k o s t u m e e r d e o p t o g t van het Delftsche studentencorps in 1862, voorstellende het Gezantschap van den Sultan van Achin aan Prins Maurits van Nassau en de oud-Nederlandsche Republiek. f^o Obl.

Exemplaar van het Plaatwerk, door den Senaat aangeboden aan Dr. Wap.

H e r i n n e r i n g aan de viering van het vierde lustrum der Koninklijke Academie te Delft. Vijftal chromolithographiën van S. Lankhout. Gr. f^o.

G e s c h i e d e n i s van het Delftsche studentencorps en de Delftsche Akademie, Sept. 1861 tot Sept. 1862. (Overdruk uit den Delftschen Studenten-Almanak voor 1863). 8°.

Met bijlagen.

W.N. R o s e , De leer van het ornament. Met teekeningen toegelicht. Delft 1863. 4°.
Met aant. van Dr. Wap en beoordeelingen.

H.C. R o g g e , Album. Verzameling van afbeeldingen der merkwaardige voorwerpen, ingezonden voor de tentoonstelling van Oudheden, gehouden te Delft, in Julij en Aug. 1863. Met beschrijving. Delft 1863. 4°.

H.C. R o g g e , Catalogus der tentoonstelling van voor Nederland belangrijke Oudheden en Merkwaardigheden, in de Provincie Zuid-Holland voorhanden, of met betrekking tot die Provincie elders bewaard, gehouden te Delft, Juli-Aug. 1863. Delft 1863. 8°.

Met verschillende bescheiden.

O. K e l l e r et A. H o l d e r , Q. Horati Flacci opera. Vol. I. Lipsiae 1864. 8°.

Fr. Buecheler, *Quinti Ciceronis reliquiae*. Lipsiae 1868. 8°.

Met aantekeningen van Dr. Wap.

De Nederlandsche Werkman, Huisboek voor den werkenden stand. Jaarg. 1863 en '64. 's Grav. 4°.

Met drie bijdragen van Dr. Wap, vooraan opgegeven, en ingevoegde overdrukken.

Nationaal Museum. 's Grav. 1865, '66. 2 Dln. 8°.

Met bijdragen van Dr. Wap, vooraan opgegeven.

Album der Generaals en Admiraals van de Nederl. en Oost-Indische Land- en Zeemagt. Afl. 2 en 3 1866. Gr. f°.

Portretten van Charles Brn Nepveu en J.J. van Mulken met biographie.

Bevelhebbers der Land- en Zeemagt van Nederland en zijne Koloniën. Portretten met Levensschetsen. Afl. 1. Schiedam z.j. Gr. f°.

E. Gugel, *Geschiedenis van de bouwstijlen in de hoofdtijdperken der architectuur*.

Met 500 in den tekst gedrukte figuren. Arnhem 1869. 4°.

Met portret en brieven van Dr. Wap.

Collection de feu Mr. D. van de Wijnperse. Tableaux anciens et modernes.

Objets d'art et de curiosité, porcelaines et faiences. La Haye 1871. 8°.

Met opgave van prijzen en namen der koopers, voorts een art. van Dr. Wap over dit Kunstkabinet en verschill. bescheiden.

Catalogue de la Bibliothèque et de la collection artistique de Mr. C. Kramm. Utrecht 1875. Met portret.

Verzameling van Bijdragen tot het leven en de werken van W. Bilderdijk, vereenigd door Dr. Wap. 4°.

Hierin o.a. de Toespraak van Dr. Wap bij de Gedenksteenplaatsing te 's Gravenhage, portretten van Bilderdijk en zijne beide vrouwen, afbeeldingen van Bilderdijks huis te Haarlem, ontwerpen van monumenten, teekeningen, brieven, gedichten, enz.

Verzameling van brieven en bescheiden van en betreffende P. Weiland, Mr. J.A. Weiland, A. Schelfhout, Jh. Mr. van Oldenbarneveld gen. Witte Tullingh, Jhr. Mr.

C.A. van Sypesteijn en J.W. Kröller. 8°.

Hierbij verschillende artikelen van Dr. Wap, alsmede Dichtbloemenoffer van Mevr. Bongartz, geb. Smeets.

Verzameling van stukken betrekking hebbende op de Internationale

Tentoonstelling van Fabriek- en Handwerksnijverheid te Amsterdam, Julij 1869. 8°.

Hierin o.a. de Cantate van Dr. Wap 'Een Werkmanslied', op muziek gebragt door J.M. Coenen.

Verzameling van brieven en bescheiden van en betreffende J.H. Lubeck, C.G. Withuys, Mr. F.A. Brn van Hall, Gilles de Meyer, Mr. L.J.H. Borret en F. Dunkler.
Hierbij verschillende artikelen van Dr. Wap.

Verzameling van brieven en bescheiden van en betreffende Cornelis en Karel van Oeckelen, Mr. S. Keijzer en Mr. P. van Ghent. 8°.
Hierbij verschillende artikelen van Dr. Wap.

Verzameling van stukken, betrekking hebbende op Vaderlandsche monumenten (Standbeelden van Tollens, Willem I, Rembrandt enz.), de Citadel van Antwerpen en den dood van Keizer Nicolaas I. f°.

Verzameling van gedrukte stukken en brieven betreffende Koning Willem II, het lustslot Soestdijk en de Koninginweduwe. 4°.
Hierbij gedichten en artikelen van Dr. Wap.

Verzameling van brieven en andere bescheiden van en betreffende Mr. J. van 's Gravenweert. 8°.
Hierbij een levensbericht en artikelen van Dr. Wap, en gedrukte Leerredenen van W. Zegers Jzn.

Verzameling van stukken betrekking hebbende op de Delftsche maskerade van 1862, het Monument van Saxen-Weimar, A.D. Schinkel en de Gebr. Belinfante. 8°.
Hierbij artikelen en gedichten van Dr. Wap.

Verzameling van stukken en brieven van en betreffende de beide hoogleraren J.M. Schrant. 8°.
Hierbij artikelen van Dr. Wap.

Verzameling van artikelen en bescheiden over den Nederlandschen Weerbaarheidsbond. 8°.

Verzameling van stukken en brieven betreffende de Vondelsfeesten te Amsterdam, Oct. 1867. Benevens Katalogus der kunstnatenschap van en andere bescheiden betreffende L. Royer. 8°.
Met artikelen van Dr. Wap.

Verzameling van stukken betrekking hebbende op de onthulling van het standbeeld en het graf-monument van Tollens, met verschillende afbeeldingen en portretten, benevens brieven en bescheiden van en betreffende den dichter. Groot f°.

Verzameling van stukken betreffende de Nationale Feestviering van 17 Nov. 1869 te 's Gravenhage. f°.

Met afbeeld, van het Monument, onthullingstoespraken, enz.

Verzameling van stukken betreffende de Nationale Feestviering van 17 Nov. 1863. f°.

Hierbij het Feestverslag van de eerste-steenlegging, Toespraak van J.J. van Oosterzee, enz.

Verzameling van brieven en andere bescheiden van en betreffende Jhr. Mr. A.G.A. Ridder van Rappard en Mr. G. Dornseiffen.

Met het levensbericht van J. de Bosch Kemper, artikelen en gedichten van Dr. Wap.

Jaarboekjes, met bijdragen van Dr. Wap.

N. Brabantsche Volks-Almanak, 1843. - Utrechtsche Volks-almanak 1852, '53, '58, '59, '60, '61, '62, '63, '66, '68. - Almanak voor het verstand en hart, 1824, '25, '26. - Van Zwaamen's en Thompson's Alm. Rott. 1872. 12° en 24°. - De van ouds vermaarde Erve C. Stichters 's Gravenh. Alm. voor 1867, '69. - Erato, voor 1857. - Belgische Muzen-Alm. 1826-30. - Nieuwe Utrechtsche Alm. 1857-'69. - Nederl. Muzen-Alm. 1833. - Roomsche-Katholyk Jaarboek. Breda 1835-1839. - Vergeet mij niet 1846 en '47. - Delftsche Studenten-Almanak 1863. - Alm. voor Blijgeestigen 1834 - Alm. voor het Schoone en Goede 1829. - Alm. aan bevalligheid, deugd en kunst gewijd 1826. - Album aan het schoone geslacht toegewijd. Jaargang 1859. - Alm. der Koninkl. Militaire Akademie 1830. - Volks-Alm. voor Nederl. Katholieken 1852. - Rotterdamsch Jaarboekje 1839. - Nederd. letterkundig jaarboekje 1841.

Portretten van J. Nolet de Brauwere van Steeland, L. Royer, H.W. Tydeman, M.C. van Hall, B. Th. van Heemstra, E. Boswell, S. van Heemstra, P. Mijer, J.H. Lubeck, W. Hofdijk, H.J. Schimmel, Ph. Velijn, D. Snabilié, J.W. Pieneman, P.G. van Ghert, A.J. van der Aa, A. Thorwaldsen, A. Manzoni, S. Rossini, A. de Lamartine.

In portefeuille met de platen behoorende bij Dr. Wap's Reis naar Rome, enz.

Stukken betreffende het Groot-Hertogdom Luxemburg.

Almanach pour l'an 1861, à l'usage des habitants de Luxembourg. Luxemb. 12°.

P. Clomes, Elementarbuch der Erdbeschreibung zum Gebrauche der Primärschulen des Groszherz. Luxemb. 1845. 8°.

J. Paquet, Die Geschichte des Luxemburger Landes. Luxemb. 1842. 8°.

De la Basse Moûturie, Itinéraire du Luxembourg Germanique, ou voyage historique et pittoresque dans le Grand-Duché. Luxemb. 1844. 8°.

Luxemburgsche Dagbladen, Fransche en Duitsche, 1847 en '48. f°.

Schoolprogrammen van het Athenaeum te Luxemburg en het Progymnasium te Diekirch. 1840-'47. 4°.

Lexemburgsche Staatsstukken, 1846-'48. 8°, 4° en f°.

Stukken betreffende politieke en kerkelijke geschiedenis van Luxemburg 8° en 4°.

Stukken betreffende Luxemburgsche aangelegenheden. 1833-'36. 4°.

C. Eyschen, Rede gehalten bei der Errichtung des Denkmahles für Theod. Lenz. Luxemb. 1824. 8°.

Ch. G. Eyschen, Discours sur l'instruction publique. Alost. 1826. 8°.

Ch. G. Eyschen, Dissertatio de ratione et via rhetoricae. Brux. 1829. 4°.

Het Groot-Hertogdom Luxemburg, uit een geschied- en aardrijkskundig oogpunt beschouwd door een Noord-Nederl. bezoeker (Dr. Wap). Handschrift met bijlagen, correspondentiën, kaart van zeven gezichten op Luxemburg en Walferdange. f°.

Kaart van het Groot-Hert. Luxemburg van 1845.

Carte de la Province de Luxembourg par Konen.

Voorwerpen van verschillenden aard.

Afdruk in gips van de hand van W. Bilderdijk. Op voetstuk.

Haarvlok van W. Bilderdijk, benevens zijn familie-wapen, in rood lak afgedrukt met zijn eigen zilveren cachet. In medaljon achter glas.

Gouden vingerring, door Prins Willem V vereerd aan W. Bilderdijks tweede vrouw, C.W. Schweickhard, en na haar en des dichters overlijden met diens haar gevuld door Dr. Wap.

Schrijfkassette uit W. Bilderdijks nalatenschap.

Vouwbeen, door W. Bilderdijk tot zijn dood gebruikt, en na zijn overlijden door zijn zoon geschonken aan Dr. Wap.

Buste van W. Bilderdijk. In gips.

Buste van H. Tollens. In gips.

Afgietsel in gips van de medaille, geschonken door Koning Willem II aan J.F. Demelinne, boek- en steendrukker. In lijst.

Portret van J. van 's Gravenweert. Achter glas.

Portret van M.C. van Hall. Achter glas.

Gesteendrukte acte voor de plaatsing van een witmarmeren gedenksteen in het huis op de Prinsengracht te 's Gravenhage, door W. Bilderdijk bewoond van 1786 tot 1795. Met facsimilés enz. Achter glas.

Enkele boeken en bescheiden, die ons nog door Dr. Wap zijn toegezegd, zullen achter het Verslag van 1877 worden opgegeven.

III.

De Penningmeester, Dr. W.N. du Rieu, had overeenkomstig Art. 30 der Wet vóór 1 Mei rekening en verantwoording gedaan aan het Bestuur. Na goedkeuring was de rekening met de daarbij behorende bescheiden in handen gesteld van de Heeren Dr. W. Scheffer en J.M.E. Dercksen, die in de Maandelijksche Vergadering van April daartoe waren benoemd. Deze Heeren hebben van hunne bevinding verslag uitgebracht in de Vergadering van Mei.

De volgende mededeelingen omtrent de kas worden nu door den Penningmeester gedaan.

I. Het fonds der Maatschappij.

Door aankoop is in het afgelopen boekjaar het kapitaal van *f* 12.100 gebracht op *f* 12.300 nominaal 2½ pCt., dank zij een gift van een der leden op de vorige Algemeene Vergadering en de allengs klimmende rente, waarvan *f* 74.43 tot kapitaalvorming strekte. De andere drie vierden der rente, zegge *f* 223.30⁵ werden gevoegd bij het beschikbare rentebedrag der vorige jaren, dat daardoor geklommen is tot *f* 733.97⁵. Van deze gelden werd *f* 150.- betaald ten behoeve van de in Juni 1875 verschenen vierde aflevering van Maerlant's Spieghel Historiae, alsmede *f* 33.60 voor het afschrijven van de Enquête van 1494, die weldra het licht zal zien met behulp van een bijdrage uit dit fonds. Het batig saldo van *f* 550.37⁵ zal dus daarvoor strekken en voor de dezer dagen verschenen vijfde aflevering van genoemd oud-Hollandsch dichtwerk.

II. De kas der Maatschappij.

Deze mag gezegd worden in gunstigen staat te zijn, maar dit is ook noodig voor den toegezegden druk van den Catalogus, waarvoor een aanzienlijk bedrag tijdelijk belegd is.

Ontvangsten:

Batig slot der vorige rekening		<i>f</i> 354.63 ⁵
Bijdragen van		
471 leden à <i>f</i> 6.-	<i>f</i> 2826.-	
10 leden buitenslands	<i>f</i> 60.-	
38 leden à <i>f</i> 10.-	<i>f</i> 380.-	
1 lid	<u>16.-</u>	
		<i>f</i> 3282.-
Intresten		<i>f</i> 93.28
Verkochte dubbelden		<u><i>f</i> 25.41</u>
		<i>f</i> 3755.32 ⁵

Uitgaven:

Huur der lokalen	<i>f</i> 350.-
Vergaderingskosten	<i>f</i> 104.72
Bezoldigingen	<i>f</i> 490.-
Drukwerk	<i>f</i> 1011.59
Aankoop van boeken	<i>f</i> 379.82
Bindwerk	<i>f</i> 105.45
Verdere uitgaven	<u><i>f</i> 362.40</u>
te zamen	<i>f</i> 2803.98
zoodat het batig slot bedraagt	<u><i>f</i> 951.34⁵</u>
	<i>f</i> 3755.32 ⁵

Met dit batig saldo kan in de behoefte van den loopenden dienst tot October worden voorzien, in welke maand de bijdragen der Leden worden ontvangen; het overige staat zooals gezegd is, op rente, voor den Catalogus.

IV.

De Verslagen van de Commissie voor Taal- en Geschiedkunde, die niet in de Vergadering voorgelezen worden, vinden hier hunne plaats.

Verslag van de Commissie voor Taal- en Letterkunde.

Bovengenoemde Commissie, die bestond uit de HH. Kern, Cosijn, Verwijs, Verdam en C.P. Tiele, welke laatste verkozen werd in plaats van het aftredend lid de Vries, hield dit jaar twee vergaderingen, voornamelijk om te beraadslagen over een door het Bestuur geopperd plan van uitgave eeniger zeldzame Incunabelen. De uitkomsten dier besprekingen zijn het voorstel, beneden onder VI te vermelden.

Verslag van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde.

De Historische Commissie van de Leidsche Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde hield getrouw hare maandelijksche vergaderingen en de leden bleven niet in gebreke door hunne mededeelingen aan de bijeenkomsten belang bij te zetten. Vele malen waren Leidsche toestanden en Leidsche geschiedenis het onderwerp der discussie, maar ook niet zelden begaf men zich buiten de grenzen der stad.

Het lid Dr. Schotel werd vervangen door Dr. Sepp, doch werd verzocht de vergaderingen te blijven bijwonen.

De Voorzitter Dr. Fruin besprak verschillende onderwerpen. Naar aanleiding van eene mededeeling van den Provincialen archivaris van Zeeland, omtrent het geschilderde raam van Willem Beukelszoon van Biervliet, deelde hij eenige feiten mede, waaruit bleek, dat omstreeks den tijd, waarin de overlevering de uitvinding van het haringkaken stelt, werkelijk een verbeterde wijs van het inmaken van de haring in Vlaanderen in zwang is gebracht. Dat de eer dier uitvinding aan zekeren Willem Beukelsz. toekomt, wordt wel door geen onwraakbare getuigen gestaafd, maar evenmin weerlegd. Doch hoe dit zij, zeker is het, dat lang te voren het middel om haring te zouten bekend en de handel in haring hoogst aanzienlijk moet geweest zijn. Daarvoor bestaan bewijzen in menigte.

Bij een andere gelegenheid kwam hij terug op de voor eenige jaren zoo hartstochtelijk besproken zaak van het dak der vroegere Loterijzaal. Hij had gevonden dat dit dak in 1617 vernieuwing behoeftte, en dat de Staten er toen een belangrijke som voor bestemden, zooals zij het uitdrukten, 'tot conservatie van soo heerlycken, authenteycken Gebouw ende demonstratie van de oude loffelycke Princen ende Heeren deser landen'.

Naar aanleiding van de door hem bewerkte Informatie van 1494 sprak hij over het oude Vlaardingen, buiten den Maasdijk gelegen, en over oude houten doodkisten van gekloofde boomstammen en andere wijzen van begraven.

De Heer Sepp gaf eenige bijdragen betreffende de gewoonten bij begrafenissen in het Noorden, waarbij het gebruikelijk is dat door de dragers citroenen in de hand worden gehouden, tegen den stank en de besmetting, daar vroeger de lijken, in Hamburg bijvoorbeeld, zeer lang boven aarde stonden.

Hij sprak ook over de symbolische figuren op preek-

stoelen hier en daar voorkomende en vertoonde daarvan eenige proeven.

De Heer Rogge deelde bijzonderheden mede omtrent de professoren Swildens van Franeker en L'Empereur van Harderwijk, en de Heer du Rieu omtrent Nikolaas ten Hove, wiens titulatuur van muntmeester in het Latijn vertaald aanleiding had gegeven, dat hij door sommigen onder de Curatoren van de Leidsche Hoogeschool was gerangschikt.

Een photographische afbeelding van een brief van Oldenbarnevelt, aan den Heer du Rieu uit Silezië gezonden, bleek een copie te zijn van den bekenden laatsten brief door dezen aan zijne familie geschreven. Eindelijk bewezen verschillende bijdragen, dat hij zich voortdurend bezig houdt met het aanvullen van het Album Studiosorum.

De Heer Elsevier vestigde de aandacht op een vliegwerktuig van zekeren Grimaldi, eene mededeeling die in verschillende Couranten later is opgenomen.

De Heer Pleyte sprak naar aanleiding van het bouwen der nieuwe school aan de helling der terp van Valkenburg en het fragment van een daktegel met Romeinsch opschrift aldaar gevonden, over den ouden Romeinschen weg langs den Rijn naar Katwijk. De tegel heeft tot opschrift *Exercitus Germaniae Inferioris*, d.i. *het leger van Neder-Germanië*; verder over een opschrift onder aan een balk van het dak der kerk te Anjum in Friesland, waarop de naam van een timmerman vermeld staat.

De onderzoekingen en mededeelingen omtrent het oude Leiden betroffen in de eerste plaats de armenverpleging. Door den Heer Fruin werden twee stukken medegedeeld, waaruit bleek dat de stichting der vereeniging tot armenverpleging van de huiszitten armen ongeveer 1380 plaats had, door collecten en erflatingen van een tweetal gees-

telijken; en de Heer Pleyte gaf de plaats op van het voormalige huiszittenhuis der St. Pieters parochie. Het huis werd in 1428 aangekocht van een burger in de St. Pieterskerkchoorsteeg; later in 1470 werd het verlaten en een huis in de Schoolsteeg op de Breestraat uitkomende aangekocht.

Naar aanleiding van de archieven van het Huiszittenden Heilige Geesthuis, waarin een oude keur omtrent de armenbedeeling bewaard wordt, sprak hij nog over de armenverpleging te Leiden gedurende de 14de en 15de eeuw.

Dr. Sepp deed nog mededeeling omtrent eene collecte in 1781 gehouden bij gelegenheid eener voortdurende strenge koude, waaruit bleek dat er destijds 2903 arme huisgezinnen bedeed werden.

Onder de overige mededeelingen kunnen wij nog verscheidene noemen van den Heer Elsevier omtrent het portret van van der Does, met de penning aan den hals, over dat van Hoogerbeets, over den gevel van het Stadhuis, over het orgel van de Hooglandsche kerk, over de lijfstraffelijke rechtsplegingen binnen Leiden en over eenige rederijderskamers, korte min of meer belangrijke bijdragen, die bewezen hoeveel merkwaardige bijzonderheden, gewichtig voor de geschiedenis, het Leidsch Archief verborgen houdt.

De werkzaamheden onzer Commissie bepaalden zich echter tot het bovenstaande niet alleen. Dr. Fruin liet de Informatie van 1494 afschrijven en gaf die in het licht.

Het Leidsche aflezingboek belangrijk voor de geschiedenis van het beleg in 1574, werd afgeschreven en wordt thans door den Heer Elsevier met het oorspronkelijke vergeleken; het afschrift zal in de bibliotheek der Maatschappij worden bewaard.

Eindelijk kunnen wij vermelden dat Dr. Rogge voortgaat met te werken aan een Repertorium van de Nederlandsche Epistolographen, een werk dat veel moeite en tijd vereischt.

V.

De vóór de pauze benoemde Commissie van stemopneming voor nieuwe Leden, bestaande uit de HH. Dr. C.P. Tiele, Mr. H. Obreen, Dr. H. Oort, A.C. Loffelt, D.A. Thieme en P.H. Witkamp, brengt bij monde van eerstgenoemde rapport van haar onderzoek uit. Ingevuld zijn 73 stembiljetten, waarvan met het bij de wet bepaalde aantal stemmen gekozen zijn tot

Binnenlandsche Leden.

W.H. van de Sande Bakhuyzen, Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Utrecht.
 H. Th. Boelen te Amsterdam, Redacteur van den *Tooneel-Almanak*.
 Dr. J.C.G. Boot, Oud-Hoogleeraar te Amsterdam.
 Dr. W. Palmer van den Broek te Leiden.
 J. Craandijk, Predikant te Rotterdam.
 C.E. Daniëls, Med. Doctor te Amsterdam.
 Marcellus Emants te 's Gravenhage.
 Mr. S.J. Fockema Andreae, Rechter in de Arrondissements-Rechtbank te Leiden.
 A.A. Fokker, Med. Doctor te Middelburg.
 C.S.M. Glasius, Kapitein der Infanterie te Geertruidenberg.
 J.F. van Hengel, Med. Doctor te Hilversum.

- Mr. S.J. Hingst, Rechter in de Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam.
 E.B. ter Horst, Uitgever te Groningen.
 J. Hooykaas Herderschee, Predikant te Nijmegen.
 Mr. H.L.A. Hamelberg, Consul-Generaal van den Oranje-Vrijstaat te Arnhem.
 H. de Jager, Predikant te Brielle.
 Mr. J.B. Kan, Rector van het Gymnasium te Rotterdam.
 F. Smit Kleine, Ambtenaar bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, te 's
 Gravenhage.
 Gualth. Kolff, Uitgever te Leiden.
 Mr. H.C. Verniers van der Loeff, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
 te 's Gravenhage.
 H.J. van Lummel, Hoofdonderwijzer te Utrecht.
 A. Moens, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te Utrecht.
 C. van Nievelt, te Rotterdam.
 A.J. Nijland, te Utrecht.
 Mr. J.W. van der Noordaa, Notaris te Dordrecht.
 N.W. Posthumus, Directeur der Hoogere Burgerschool met driejarigen cursus, te
 Amsterdam.
 Mr. T.H.F. van Riemsdijk, Archivaris van Zwolle.
 P. Haverkorn van Rijsewijk, Mederedacteur van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.
 A.W. Stellwagen, Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Zierikzee.
 Dr. L.J. Suringar, Leeraar aan het Gymnasium te Maastricht.
 G.F.N. Suringar, Uitgever te Leeuwarden.
 A.J.H. van der Toorn, Oud-Schoolopziener te 's Gravenhage.

Mr. W.A. Baron van Verschuer, Referendaris bij het Dept. van Financiën, te 's Gravenhage.

Waling Dijkstra, te Holwerd, en
C.F. Zeeman, Predikant te Zonnemaire.

en tot *Buitenlandsche*:

Dr. J. Brill, Rector te Bloemfontein, in den Oranje-Vrijstaat.

Dr. Th. Burgers, President der Zuid-Africaansche Republiek, te Praetoria.

Alexander J. Ellis, Oud-Voorzitter der Philological Society, te Londen.

Dr. Ferdinand Justi, Hoogleraar te Marburg.

Maurits H. van Lee, te Brussel.

Dr. A. Lübben, te Oldenburg.

Arthur de Marsy, te Compiègne.

Rev. J.P. Westerveld, D.D. te Patterson, (New-Yersey) in Noord-Amerika.

Namens de Vergadering dankt de Voorzitter de Heeren, die zich met het opmaken van de lijst der nieuw benoemde leden hebben willen belasten, voor de genomen moeite.

VI.

Aan de orde is het voorstel over het gebruik van de beschikbare interesten van het fonds. Bij monde van den Voorzitter wordt aan de Vergadering voorgesteld, om, wat er na aftrek van den Spieghel Historiae aan

renten van het fonds overblijft, te besteden aan den herdruk eener reeks zeldzame oude drukken of Incunabelen. In de eerste plaats zullen daarvoor in aanmerking komen de *Seghelijn van Jherusalem*, de Proza-bewerking van den *Reinaert*, het *Bijenboec*, het *Scaecboec*, en de *Reizen van Mandeville*; later misschien de *Bartholomeus d' Ingelschman*, het *Passionael* en de *Bijbel van 1477*. Dit voorstel wordt met algemeene stemmen aangenomen.

VII.

Bij monde van het lid van het Bestuur, Dr. A. Kuenen, wordt aan de Vergadering medegedeeld de stand van zaken betreffende de Bibliotheek en hare overbrenging naar het daarvoor vergroote gebouw der Academische Boekerij.

De Heer Kuenen herinnert hoe reeds het vorige jaar de Vergadering in beginsel besloten had, dat onze boekerij in bruikleen aan de Academische Bibliotheek zou worden gegeven. Hij deelt mede, dat in den loop van het jaar besprekingen hadden plaats gehad van eene Commissie uit het Bestuur, bestaande uit de HH. Fruin en Kuenen, ter zijde gestaan door onzen Bibliothecaris Rogge, met den Bibliothecaris van de Academische Boekerij, Dr. W.G. Pluygers, tot vaststelling van de nadere voorwaarden, waarop die overdracht zou geschieden. De door hen ontworpen en aan de Maandelijksche Vergadering medegedeelde drie punten zijn:

1. De overeenkomst met de Academische Bibliotheek betreffende het bruikleen der Boekerij zal te allen tijde opzegbaar zijn; met dien verstande, dat zij van den datum der opzegging af nog één vol jaar van kracht blijft;

2. De boeken onzer Boekerij blijven in één lokaal bijeen en komen op de Academische Bibliotheek onder het gemeene recht: zij worden beheerd door de beambten dier Bibliotheek, en bestuurd en uitgeleend volgens de daar heerschende regelen. Slechts voor de Handschriften wordt deze uitzondering gemaakt, dat die alleen zullen kunnen worden uitgeleend met schriftelijke toestemming van het Bestuur der Maatschappij;

3. Onze Maatschappij, door de overbrenging der Boekerij naar de lokalen der Academische Bibliotheek van vele financieele lasten ontheven, zal naar vermogen bijdragen tot uitbreiding van haren boekenschat, voornamelijk wat betreft de eigenlijke vakken der Maatschappij, nl. Nederlandsche Taal- en Letterkunde, en verwante wetenschappen.

Het Bestuur brengt nu aan de Jaarlijksche Vergadering over, het door de Maandelijksche Vergadering gedane voorstel, om nl. het Bestuur te machtigen op deze grondslagen met de Academische Bibliotheek te contracteeren, en de regeling der verdere punten van ondergeschikt belang, die zich nog zullen voordoen, aan het Bestuur over te laten.

Nadat nog enkele inlichtingen gevraagd waren door de Heeren Ising, Obreen en Perk, werd het voorstel der Maandelijksche Vergadering met groote meerderheid van stemmen aangenomen.

VIII.

Uit het voorgedragen dubbeltal, Dr. J.H.C. Kern en Dr. C. Sepp, wordt eerstgenoemde tot lid van het Bestuur gekozen, in de plaats van den in October 1876 aftredenden Bestuurder Dr. E. Verwijs.

IX.

Bij acclamatie wordt aan Dr. H.C. Rogge als Bibliothecaris weder voor drie jaren het beheer over de Boekerij opgedragen.

Nadat nu alle punten van den Beschrijvingsbrief waren afgehandeld, werd door den Heer Dr. de Vries namens de Vergadering aan den Voorzitter dank betuigd voor zijne leiding der Vergadering.

Naar aanleiding van het door den Voorzitter gesprokene, wekte vervolgens de Heer J. Tideman uit 's Gravenhage, die zich bezig houdt met het verzamelen van kinderliteratuur en voornemens is die verzameling aan de Boekerij onzer Maatschappij ten geschenke te geven, de aanwezige leden op, om alle boeken, die in hun bezit zijn en die zij voor dat doel willen afzonderen, aan hem toe te zenden, ten einde die verzameling zoo volledig mogelijk te maken.

Eindelijk werd door Mr. C.H.B. Boot gevraagd of de Jaarlijksche Vergadering voortaan niet om 12 uren in plaats van om 11 zou kunnen beginnen, daar de werkzaamheden toch zeer goed vóór den maaltijd kunnen worden ten einde gebracht en dan vele leden van buiten de stad de vergadering in haar geheel zullen kunnen bijwonen. De Voorzitter verklaarde, dat het Bestuur dit verzoek gaarne in overweging zou nemen.

Daar verder niemand het woord verlangde, werd de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

**Mededeelingen gedaan in de vergadering van
de Maatschappij der Nederlandsche
Letterkunde te Leiden, 1875-1876.**

**I. Het ontwerp van Bilderdijs epos.
door Mr. S.J.E. Rau.**

I. Het ontwerp van Bilderdijs epos.

Toen Bilderdijk er toe kwam om de vijf eerste zangen van zijn voor altijd onvoltooid gebleven heldendicht uit te geven, werd dit merkwaardig en geheel eenig gewrocht der nederlandsche poëzy over 't algemeen met koelheid ontvangen. De dichter, als blijkt uit zijne voorrede, had zich niet anders voorgesteld van een publiek dat van alle werken van kunst en van smaak vooral verlangt, zonder inspanning op eene aangename wijze bezig gehouden te worden. Zij echter die door hun studiën en de richting van hun geest in staat waren het meesterwerk te genieten stonden verbaasd over de stoutheid van het ontwerp en den reusachtigen greep die in de gekozene stof gedaan was; en bij hunne bewondering paarde zich een gevoel van weemoed over de afgesneden hoop, dat een zoo verheven kunstgewrocht ooit zou worden voltooid. Het was natuurlijk dat de verbeelding van sommigen van hen niet kon blijven staan aan de grens waar de dichter, door grievende rampen getroffen, moedeloos was neêrgezonden, maar hem zocht vooruit te streven in de nevelen van dat onbekende gedeelte der baan, waar zijn vlucht zich verder in bewegen moest; ja, zoo ver te komen, dat zij, al ware het in een enkelen omtrek, het

geheel kon overzien dat hij zich had voorgesteld in het leven te roepen. Indien er iemand in staat scheen dit doel nabij te komen, dat de dichter met zekere achterhoudendheid als onbereikbaar gemaakt had, het was zeker zijn voortreffelijke leerling en vriend, Da Costa. En inderdaad, deze hield zich met de oplossing van het vraagstuk bezig, en in de zeer verdienstelijke uitgave afzonderlijk door hem bewerkt van *Bilderdijs Epos*¹ vindt men (bladz. 371 volgg.) eene verhandeling, waar het 'Ontwerp des Geheels', naar het gevoelen van den schrijver, voor den lezer onthuld wordt. Aan zeer bevoegde rechters voldeed dit werk van D.C., en zij deelden in de door hem uitgesproken overtuiging, dat hij het geheim des ontslapen dichters had geraden. Mijn ontzag voor deze goedkeuring en mijne oprechte bewondering voor het groot en eerbiedwaardig genie van D.C. beletten mij niet, hier onbewimpeld als mijn gevoelen uit te spreken, dat *Bilderdijs* ontwerp anders dan het naar die gissing wordt voorgesteld moet geweest zijn: ja, dat zijn leerling, in de voornaamste trekken die hij daarvan meende te hergeven, heeft misgetast.

Het onderwerp van dezen *Epos*, zooals de dichter zelf, in een brief aan zijn vriend den Hoogleraar H.W. Tydeman, het uitdrukte², is eigenlijk 'de zondvloed' niet; 'doch hetgeen den zondvloed verwekte'. Deze daad die bezongen moest worden was, de aanval door het mensdome ondernomen ter herovering van Eden, onder voorleiding der Reuzen gesproken uit sterfelijke menschenochters en onsterfelijke, in het Paradijs geteelde, menschenzonen, met bovenaardsche lichamen omkleede Gees-

1 Suringar, Leeuwaarden 1847.

2 Briefw. Ie Dl. bl. 224.

ten; die, als kinderen van Adam vóór zijn val geteeld, in Eden achtergebleven waren; doch later, om hun verboden omgang met de dochters van het gevallen menschenras, ingelijks uit den zaligen hof verbannen werden, en zich als Goden in het luchtruim bewogen. Aan het hoofd van dien opstand zou men een dier Paradijsgeesten zien treden, den verleider van Elpine, eene kaïnietische maagd door Methusalah in 't geloof aan den eenigen waren God opgevoed. Deze haar minnaar moest zich, als vader van het uit haar te verwachten kroost, aan het belang der Reuzen verbonden gevoelen¹; en uit verschillende aanduidingen, in het bestaande fragment aanwezig, blijkt, als door D.C. is opgemerkt, dat Elpine in bloedverwantschap moest staan tot Segol het opperhoofd der Kaïnieten, die, zoover als het dichtstuk loopt, voorkomt als de gelukkige handhaver des menschdoms, tegen de overmachtige dwingelandij der Reuzen; die, in dezen kamp kennelijk door God beschermd, zich gezind toont hem te dienen, en, daar waar het fragment eindigt, op het punt staat eene goddelijke openbaring te ontvangen.

Nu is het hoofddenkbeeld van D.C. ter aanvulling van het geheel: dat het kind waarvan Elpine zwanger is bij den aanvang van dezen Epos een der voornaamste rollen daarin vervullen moet; dat Elpine zelve, in het ontwerp des dichters, bestemd was te sterven bij het ter wereld brengen van dat kind; dat het zou worden opgevoed door Segol, haar halven broeder van moederszijde, en door Zilfa zijn echtgenoot; terwijl dit deugdzaam en godvreezend paar, na de volslagen nederlaag en bijna uitroeiing der Reuzen, onder eene voorspoedige regeering, vrede en godsvrucht over de geheele Aarde, wier

1 IIe Z. vs. 408.

troon het beklom, zou doen bloeien: dat dit kind evenwel, tot jongeling opgegroeid, door zijn wraakzuchtigen vader tot de snoodste ondeugd en tot ondankbaarheid jegens zijn pleegouders zou worden opgeleid, om Segol van den troon te stooten en het gansche menschedom, met het inmiddels weder aangegroeide geslacht der Reuzen, in een algemeenen afval van God te wikkelen en tot den lang beraamden aanval op Eden te vereenigen; bij welks verdediging Segol, doodelijk gewond, met zijne echtgenoot, in den inmiddels ter stuiting van den hemeltergenden aanval uitgebroken zondvloed, om zou komen.

Ik vrees niet van bedilzucht beschuldigd te worden, wanneer ik zeg, dat er bij mij gewichtige bezwaren tegen dit denkbeeld bestaan, die het mij onmogelijk maken aan te nemen, dat hiermede het ontwerp des dichters in zijn voornaamste trekken is teruggegeven. - Ik mis vooreerst, en in de voornaamste plaats, die eenheid, die, volgens D.C. zelf¹ overal 'maar vooral in zijn Epos het karakter van Bilderdijks streven, aanleg en geest was.' Er zijn hier blijkbaar twee heldendichten: het een bezingt de overwinning op de Reuzen door Segol behaald en zijn verheffing ter wereldmonarchy: het ander zijn val in verband gebracht met de bestorming van Eden. Dat in het begin, in eenige verzen, van het voornemen tot dien aanval gerept wordt, stelt geen band daar die de beide onderwerpen tot een geheel vereenigt, waarvan de behandeling, D.C. erkent het zelf,² door 'een pauze' is van een gescheiden; omdat dit voornemen zoo lang op den achtergrond rust, en van geen den minsten invloed is op al de gebeurtenissen die het eerste onderwerp tot een besliste uitkomst leiden.

1 bl. 446.

2 bl. 385.

Ook valt de gerektheid, zooals D.C. zich dien Epos voorstelde, in het oog. Of de dichter had de dorheid der kronykschrijvers moeten aannemen, of aan zinj werk eene uitgebreidheid geven die niet binnen de grenzen viel van den klassieken Epos zooals Bilderdijk zich dien voorstelde, maar veeleer een dier indische Epopéën herinnerde, die het getal harer verzen bij tienduizenden tellen. Het gedieht zou een geschiedverhaal behelsd hebben van hetgeen in het laatste tijdperk vóór den zondvloed op aarde was voorgevallen; geen episch drama had het voorgesteld: en dit te minder, omdat de trage ontwikkeling der gebeurtenissen, zich door verschillende levensperioden derzelfde personen uitstrekkend, er een zekere 'slaperigheid' - het woord is van Bilderdijk - aan zou gegeven hebben.

Een ander hoofdgebrek in dit plan had, dunkt ons, den indruk van het geheel benadeeld: het gemis van een bevattelijke en het hart bevredigende théodicé. Immers zou, volgens dat bestek, de deugdzame koning Segol, die met zijn deugdzame echtgenoot de aarde gelukkig maakte en tot de kennis van den waren God terugbracht, niet alleen ten gevolge van den opstand tegen dien God van den troon gestooten zijn, maar in de algemeene strafoefening door die misdaad verwekt, met al de opstan delingen zelven, zijn omgekomen.

Nog minder waarschijnlijkheid toont het bedoeld ontwerp, wanneer wij het met het program dat Bilderdijk zelf in zijn voorrede¹ van zijn plan geeft vergelijken. Wij hooren hem spreken van dit plan en van 'de menigte van Epizodes of bijverdictsels die het insluiten moest, en wier nauwe aaneenschakeling eerst volmaakt

1 bl. 63 uitg. v.D.C.

in de geheele samenvloeiing mag blijken,' en van 'de algeheele verwickeling, die van oogenblik tot oogenblik groeien moet, en hare ontknoping in eens bereikt, als het oogenblik der verdelging daar is,' enz. En nu was het van D.C. noch van iemand te vergen, dat hij die Epizodes raden zou, waarvan de personen misschien zelfs nog niet genoemd zijn in het onafgewerkte gedicht; maar het blijft niet te min waar, dat deze woorden, vooral de laatste, iets vrij wat ingewikkelders voorspellen, en iets geschikters om zoovele invlechtingen te ontvangen, dan het zoo effen en eenvoudig verhaal dat D.C. den dichter toeschrijft.

Maar zelfs strijdt het door D.C. uitgedachte ontwerp in sommige opzichten met het afgewerkte gedeelte van het gedicht, en met hetgeen B. er van zegt in zijne voorrede. Zoo kennen wij uit B. den Paradijsgeest, minnaar van Elpine, als een hartstochtelijk wezen, dat alleen door overmaat van liefde voor haar en voor het kroost dat hij van haar wacht een roekeloos voornemen opvat, waarvan het uitspreken alleen hem bijna bezwijken doet onder een geheimzinnige wroeging¹. Bij D.C. wordt hij een toonbeeld van kwaadaardigheid, die een boosaardig plan jaren lang kan doen rijpen, om het eindelijk door dien zoon van zijn geliefde Elpine, die hij daartoe tot een zedelijk monster vormt, te doen uitvoeren: een plan waarvan niets blijkt in de bestaande zangen; daar integendeel, op de eenige plaats waar van dit voornemen tot opstand gesproken wordt, de woorden van den Paradijsgeest iets geheel anders doen verwachten². Hij zegt daar tot Elpine, van de Reuzen sprekende:

1 Zie IIe Z. vs. 411, volgg.

2 Z. II vs. 407, volgg.

Het lot der dierbre vrucht, die mij uw belooft,
 Verbindt me aan hun belang: Ik stel mij aan hun hoofd:
 Hun zal ik en die Gâ, die 'k eeuwig zal beminnen,
 Het erfgoed van hunn' stam, het Paradijs herwinnen.

Daarbij komt, dat dit geheele hoofddenkbeeld van D.C., omtrent de rol door dien zoon van Elpine in het gedicht te vervullen, en van het afschuwelijk verraad door hem jegens zijne pleegouders te bedrijven, geheel gebouwd is op de blijkbaar verkeerde opvatting eener plaats voorkomende in den III^{en} zang, vs. 359, volgg. Aldaar wordt, onder zekere teekenen, die in het leger der Kainieten gezien waren, of althans 'geloof' vonden¹, na andere wonderen ook dit vermeld:

Een slang ontsprong aan 't ei waarop de stroomzwaan broedde,

en D.C. past dit toe op Segol, die het kind van Elpine als een slang aan zijn boezem zou opkweeken; terwijl het daarentegen, voor die met aandacht die plaats in haar geheel verband leest, blijkbaar is, dat de mare dier voortteekenen, wel verre van iets zekers of waars te beduiden, door 'het kroost der List,'² d.i. de duivelen, onder het leger verspreid is.

Een anderen strijd vindt men tusschen het ontwerp van D.C. en hetgeen B. zelf in zijne voorrede³ zegt: dat men zich niet licht uit dit voorgedeelte een denkbeeld zal maken 'wat gewichtigen rol de ongelukkige Elpine of haar hooge minnaar te vervullen heeft'. Hoe toch kon B. de rol van Elpine gewichtig noemen, indien zij verder in het gedicht tot niets anders bestemd was, dan om een kind ter wereld te brengen en in het kraambed te sterven?

Zoo ook wanneer B. t.a.p. het als moeielijk voor-

1 vs. 370.
 2 vs. 302.
 3 bl. 63.

stelt 'zich een denkbeeld te maken van hetgeen hij met Segol en zijne Zilfa voorhad', schijnt hem wel iets anders voor den geest gestaan te hebben dan het dood eenvoudig denkbeeld om Segol, die reeds in dit voorgedeelte als Koning der Aarde gehuldigd is, op dien troon lang en voorspoedig met zijn echtgenoot, - die volstrekt geen rol vervult, - te doen regeeren.

Zonder twijfel is Segol de held van dezen Epos, de persoon om wien alles zich heen wendt. Is er geen hoop dat men het raadsel oplosse dat B. ons omtrent hem gesteld heeft, dan is het zeker, dat men naar den inhoud van het geheel vruchteloos zal blijven raden.

Het schijnt dan alleen mogelijk in dien doolhof een draad te vinden, indien de Oudheid ons een persoon heeft voorgesteld die voor de verbeelding des dichters heeft kunnen staan bij de beraming van zijn werk: zoodat men uit de bijzonderheden aangaande dien persoon ons bekend, in verband gebracht met de voorbeduidfels in het onvoltooide gedicht gestrooid, naar de verdere bedoelingen des dichters zou kunnen gissen.

Bilderdijk noemt zelf de overlevering waaraan hij het voornaamste denkbeeld van zijn gedicht ontleende, in zijne voorrede:¹ 'eene oude mythologie': hij vergelijkt zijn onderwerp² met 'de heidensche fabel der Hemelbestormers': zijne Paradijsgeesten vervullen de plaats der grieksche mythologische goden³. En er zijn plaatsen aan te wijzen waarin de vindingen des dichters aan de grieksche mythologie ontleend schijnen; - als b.v. waar de onderlinge slachting in het kâinietische leger den broederkrijg voor den geest roept die het uit de aarde

1 bl. 72.

2 bl. 58.

3 Verg. b.v. Z. I. vs. 363, volgg. met Z. II vs. 504, volgg.

ontstane volk van Cadmus tot op een gering aantal doet versmelten¹. Zoo heeft hij dan zijn gedachte kunnen vestigen op een belangrijk mythologisch persoon, die ten nauwste met de verdichting van den reuzenstrijd in verband stond: - op *Prometheus*: - en nu blijkt het dat, bij het schrijven van zijn heldendicht, een der schoonste gedenkstukken der oudheid, dat dezen persoon ten onderwerp heeft, hem voor den geest stond, de Prometheus van Eschylus.

Twee plaatsen wilden wij vooraf uit dit treurspel aanwijzen, waarvan de woorden, naar 't schijnt, in de herinnering van onzen dichter levendig waren bij de bewerking van zijn Epos. De eerste is, waar, in Eschylus, de Rei der Oceanitische nymfen gewaarschuwd wordt, zich niet roekeloos met Prometheus in 't verderf dat hem wacht te storten²:

Zegt dan nimmer,
Dat u Zeus in een niet voorzienbaar leed
Nedergestort heeft: neen, gij zult dan
Wetens, en niet bij verrassing gevangen,
In 't onontwarbare net des verderfuurs
U verwikelen, verstrikt door uw dwaasheid.

Van deze plaats vindt men een weêrklank terug in het slot der toespraak, waar onze dichter de dochters van het geslacht van Seth verwijt, dat zij zich het verderf van den stam van Kaïn eigen maakten:

³En zwoert ge uw God niet af, voor 't minst gij sloot Hem 't hart,
En blindlings stort> gij 't hoofd in 't net dat u verwacht.

De andere plaats is die waar Iö verhaalt, hoe zij het

1 Ovid. Met. III vs. 101 sqq.
2 vs. 1073, sqq. ed. Well.
3 Ie Z. vs. 433, volgg.

eerst tot de liefde van den God die haar rampzalig maakte getrokken was:¹

Gedurig zweefden nachtgezichten om mij heen,
 Op 't maagdlijk leger; die, met fluisterende stem.
 Dus tot mij spraken: o volzalig maagdelijn!
 Hoe blijft ge uw staat bewaren; daar de heerlijkste echt
 U werd beschoren? Immers door een pijl der Lust
 Moest Zeus voor u ontgloeien; en der minne juk
 Met u vereend te dragen is zijn wensch. Doch gij
 Versmaadt, o kind! dit hooge huwelijksleger niet;
 Maar ga waar Lerna op haar welig grastapeet
 De driften weidt uws vaders. Dat uw aanblik daar
 Het godlijk oog verblijde dat u smachtend zoekt.

Men vindt hier als den oorsprong van hetgeen onze dichter van Elpine zingt:

²Zij zucht om de onschuld van haar kindschheid: om 't gemis
 Van 't geen haar dierbaarst bleef, maar onherroeplijk is;
 Zucht om 't noodlottig vuur, 't betoovrend van een weelde.
 Die eerst in zoeten droom 't onwillig harte streefde;
 Daarna door wonderkracht, der menschheid veel te hoog.
 Haar overstelpte en dwong, en aan zich zelve onttoog.

Maar de geheele persoon van Iö, de tweede hoofdpersoon in het treurspel van Eschylus, heeft overeenkomst met die van Elpine; en dit kan geene bevreemding wekken, wanneer men bedenkt, dat haar verhouding tot den Paradijsgeest, die haar door zijn min rampzalig gemaakt heeft, dezelfde is als die van zoo vele sterfelijke vrouwen, waar de grieksche mythologie van gewaagt, die tegen haar wil door de goden bemind zijn, en wier toestand zoo aangrijpend door Eschylus in Iö is voorgesteld. Men vergelijke b.v. de treffende plaats in den 1^{en} zang, vs. 462, volgg. met plaatsen als deze in Eschylus³:

1 vs. 648, sqq.

2 Ie Z. vs. 449, volgg.

3 vs. 599, volgg.

Gij kent de kwaal die mij verteert
 En voortdrijft met haar rustelooze prikkels.
 Zoo zwichte ik, uitgehongerd door mijn woesten loop,
 Helaas! voor d' ongestuimen zin
 Die mij vervolgt. Waar zijn op aard'
 Rampzaalgen mij gelijk te vinden?

Of waar, nadat in een aanval van woede de wanhopige Iö het tooneel verlaten heeft,¹
 het daarop volgend koorgezang het geluk van den sterveling die met zijns gelijke
 paart, bezingt en het lot van door Zeus bemind te worden afbidt.

Ook die troostende toespraak die Elpine uit het 'boomloof' als toewaait² herinnert
 de vertroostende ontmoeting die Iö te Dodone bejegt:

³Waar 't onbegrijpelijk wonder van der eiken taal:

(zoo herinnert haar Prometheus:)

U onverholen als de wijdberoemde Gâ
 Heeft toegesproken, die met Zeus gepaard zal zijn.

En de zoo aandoenlijke uitstorting van wanhoop, die wij bij B. (ald. vs. 501, volgg.)
 lezen, vinden wij bij Eschylus in uitdrukkingen als deze⁴:

Uw vlam verteer me, of de aard verzwelge mij;
 Of 'k zij een prooi der zeegedrochten
 Verwerp, o God! mijn bede niet.
 Te lang reeds heb ik omgedoold;
 En 'k zie niet waar 't mij is vergund
 Zooveel smart te ontvluchten.

.....

⁵Wat wacht ik nog van 't leven? waarom stort ik niet
 Mij zelve neder van de steile rots?
 Waar, op den grond verpletterd, ik van al mijn wee

1 vs. 880, sqq.

2 Ie Z. vs. 480, volgg.

3 vs. 835, sqq.

4 582, sqq.

5 vs. 749, sqq.

Bevrijd zou zijn. 't Is beter eens voor al den dood
Te ontmoeten dan dit leed van elken dag.

Men vindt bij de beide in kracht wedijverende dichters wel niet dezelfde woorden, maar de vlucht der tragische wanhoop in de beide personen, die zij als onder een voor den sterveling onweerstaanbare macht bezweken opvoeren, is dezelfde.

Eer ik tot de beschouwing van den persoon van Prometheus overga, moet ik nog op het verband wijzen waarin de persoon van Iö, in het stuk van Eschylus, tot hem staat; omdat, indien de overlevering juist is die tot mij kwam, een dergelijk verband, dat tusschen Segol en Elpine bij B. bestaan zou hebben, een treffend bewijs te meer moest leveren, dat B. het treurspel van Eschylus voor den geest zweefde. Ik bedoel de voorspelling die in den Prometheus voorkomt, dat het een der afstammelingen van Iö zijn zou, - namelijk Hercules, de groote beschermer der menschheid, - die Prometheus eenmaal van zijn vreeselijke foltering zou verlossen:¹ en nu is mij door iemand, die het voorrecht genoot van lang en zeer vriendschappelijk met B. om te gaan, in vroeger jaren medegedeeld, dat Elpine, volgens het denkbeeld des dichters, bestemd was om met haar vrucht in het Paradijs aan den dood onttogen te worden, en dat het onsterfelijk wezen door haar te baren in een zeker verband zou staan tot de menschwording des Heilands der wereld, of, zooals het mij aannemelijker voorkomt, tot zijn verzoeningswerk ten opzichte van het menschedom der eerste wereld, waarop B. reeds doelt, in den 1^{en} Zang, vs. 47, volgg. Maar liever dan hier verder in te treden geef ik toe aan de vrees van, door een

1 vs. 773 en 873, sqq.

verkeerde opvatting of onjuiste herinnering, iets aan den oprecht gemoedelijken dichter toe te schrijven, omtrent een punt, waar hij zelf misschien geschroomd heeft, een al te stouten blik, dien hij in de geestenwereld geslagen had, vol te houden.

Wanneer men het eerst den persoon van Segol met dien van Prometheus in vergelijking brengt, dan stuit men op een verschil. Immers is de held van B. een mensch, de gelukkige bestrijder der Reuzen, die later als de hoofdaanvoerders der paradijsbestorming zullen optreden. Prometheus is van hetzelfde geslacht als de Titanen, die de goden op den Olympus aanvielen. Maar in Eschylus vinden wij spoedig eene overeenkomst; daar, volgens het verhaal dat Prometheus bij hem doet,¹ de aangevallen goden, alleen door zijn wijzen raad geleid, de Titanen overmochten; even als, in onzen Epos, de menschen, door de krijgskunst van Segol voorgegaan, de overmacht der Reuzen gelukkig bestrijden.

Ook staan, in de grieksche mythologie, de Titanen tot de goden in eene andere verhouding, dan bij B. de Reuzen tot de Paradijsgeesten. De Titanen zijn zelven goden, en van een ouder en sterker geslacht dan de goden die onder Zeus regeeren; de Reuzen van B. zijn de afkomst der Paradijsgeesten, en als zoodanig door hen beschermd en geliefd: - en uit dit verschil van verhouding ontwikkelt zich de voorname overeenkomst, die men tusschen Segol en den éschyléischen Prometheus opmerkt. De hoofdtrek van Prometheus is, dat hij de weldoener der menschen en daarom bij de goden gehaat is:² zoo is Segol, als de beschermer der door de Reuzen verdrukte menschheid, haar weldoener, en juist om die reden aan

1 vs. 199, sqq.

2 vs. 231, sqq. 265, sqq.

den haat blootgesteld der Paradijsgeesten.¹ In 't vervolg van het gedicht zou Segol nog meer, door zijn weldadigen invloed en schrandere vonden ter behoeding der menschheid, zijn overeenkomst met Prometheus hebben getoond. Men herinnert zich dat B. in zijne voorrede² zegt, dat hij 'byzondere redenen' gehad heeft 'om de zeldzaamheid van het staal, het nog niet invoeren van het gebruik des paards, en dergelijken meer, te veronderstellen.' Segol namelijk moest, in den loop van het gedicht, de verbeterde aanwending en de zuivering der metalen, door middel des vuurs, aan de menschen leeren, en reeds vindt men een toespeling daarop gemaakt, in den IV^{en} Zang, vs. 323, volgg. Prometheus, als degeen die de menschen tegen den wil der goden met het vuur begiftigde, wordt bij Eschylus voorgesteld als de uitvinder aller nuttige kunsten, en ook in 't bijzonder van de behandeling der metalen.³ Ook door hen in het temmen der dieren, en in 't bijzonder der paarden, te onderwijzen, had hij zich verdienstelijk bij hen gemaakt:⁴ en zoo zoude ook deze vondt in 't vervolg aan Segol zijn toegeschreven. Immers komt het natuurlijker voor, dat de menschen hierdoor hun gesteltenis tegenover de Reuzen zouden hebben verbeterd, dan met D.C.⁵ aan te nemen, dat die reeds overmachtige wezens op paarden 'als Centauren' zouden te voorschijn zijn gekomen; - maar, naar het voorkomt, als wanstaltige en half belachelijke Centauren; tenzij men ook een reusachtig en aan hun gestalte geëvenredig geslacht van paarden zich voorstelle.

1 IIIe Z. vs. 119, volgg.

2 bl. 64.

3 vs. 498, sqq.

4 vs. 460, sqq.

5 bl. 417.

Op het eind van den IV^{en} Zang van den Epos, doet de dichter een gedeelte van Segols leger door de pest aantasten: men doorziet nog niet, met welk oogmerk. Het kan zijn, dat ook hier Segol, door goddelijke wijsheid en krachten bijgestaan, moest uitkomen bij de genezing, en ook in dit opzicht stelt Prometheus, bij Eschylus, zich, als verdrijver der ziektekwalen der menschen, en dus als hun weldoener voor¹.

Maar vooral wordt de overeenkomst treffend, wanneer men zich herinnert, dat Prometheus bij Eschylus, daarom vooral als bij der goden opperhoofd gehaat en gevreesd wordt voorgesteld, omdat hem bekend is, wie eenmaal de regeering van Zeus en der zijnen met eene onweêrstaanbare kracht zal te niet doen, en hij daarom op de macht van Zeus, als op iets voorbijgaands en kortstondigs, neêrziet², terwijl de Segol van B., na eerst voor den dienst der goden die in de lucht heerschen, en wier vereering de Paradijsgeesten zich aantrekken,³ onverschillig geweest te zijn, die eindelijk veracht, omdat hij een grooter en machtiger God heeft leeren kennen, voor wien de gansche wereld bukken moet. Zegt dan Prometheus bij Eschylus:⁴

Gaat, bidt, demoedig smeekend, elk gebiedier aan!
 Door mij wordt Zeus nog minder dan een niet geacht.
 Hij moog zich machtig toonen voor een korten tijd,
 Zooveel hij wil: beklijven zal zijn rijksmacht niet.

Wij hooren den weerklank bij Segol⁵:

1 vs. 476, sqq.
 2 vs. 167, sqq. vs.; 758, sqq.; vs. 909, sqq.
 3 IIe Z. vs. 512, volgg. en 532.
 4 vs. 939, sqq.
 5 IVe Z. vs. 543, volgg.

Doch hoort me, en offert thands geen mindren Hemelmachten,
 Geen stargevonkel, doof voor menschelijke klachten;
 Maar 't Wezen dat omhoog op al wat is gebiedt:
 Hem eere onze outerdienst! De Luchtgoôn achte ik niet.

en waar hij dus spreekt:¹

----- ijdlle spoken,
 Vergaan zij die voortaan op uwe altaren rooken!

Heeft nu, bij het ontwerpen van het beeld van den weldoener des menschedoms op aarde, en des bestrijders der hemelergende Reuzen, de persoon van Prometheus Bilderdijk voor den geest gestaan; zooals ik meen dat verschillende samenloopende trekken aanwijzen; dan is het geen wonder, dat hij daarbij ook gedacht heeft aan eene bijzonderheid dezen mythologischen persoon betreffend, die wel van Eschylus niet vermeld, maar zoo algemeen bekend is, dat men nauwelijks aan Prometheus denken kan zonder zich deze te herinneren. Ik bedoel de fabel, die wij reeds bij Hesiodus, in de Werken en Dagen,² vinden, volgens welke de weldaden door Prometheus aan de menschen bewezen verijdeld werden door de tusschenkomst eener vrouw, die de goden, om hem te verschalken, met allerlei gaven en bekoorlijkheden begiftigd hadden. Deze vrouw, deze Pandora, zag, indien ik mij niet bedrieg, B. in Zilfa; en hij had haar zoodanig karakter gegeven, dat zij eenmaal, in de hand van hoogere wezens, het noodlottige werktuig kon worden om Segol ten val te brengen, en wat hij voor de menschen deed onvruchtbaar te maken tot hun behoud. De eerste schakels dezer keten zijn, om zoo te spreken, gesmeed in het bestaande gedeelte van het gedicht. Het bezit van

1 Ald. vs. 475.

2 vs. 47, sqq.

Zilfa wordt Segol ontnomen, en hij ontvangt een onvolledig en afgebroken bericht, dat zij uit de verwoesting die haar verblijf getroffen heeft ‘gered is’¹. Is mijn vermoeden gegrond; heeft het gezag der Paradijsgeesten, als van goden, de woede der Reuzen, op welke wijze dan ook, beteugeld, en Zilfa, als eene Ifigenia, aan het offerfeest door hen bereid onttrokken, om in haar een middel machtig te worden ter omzetting van het hart van Segol, wanneer zij het noodig zullen oordeelen; dan is het ook een denkbare verdichting, dat het in de macht dier bovenmenselijke wezens lag, Zilfa tot het uitoefenen van dien invloed door bijzondere gaven bekwaam te maken. Hiertoe moest het karakter van Zilfa medewerken, en zooals wij zeiden, de sporen der zwakheid, die haar en haar echtgenoot noodlottig zullen zijn, zijn reeds duidelijk aanwezig in hetgeen wij van het gedicht bezitten. Die zwakheid moest Segol de aanleiding worden tot het begaan van een enkelen, zijn groot karakter niet onwaardigen en niet onvergeeflijken misstap, maar van de ontzettendste en de verst grijpende gevolgen. Voorbeduidfels dezer rampen vinden wij in de droomgezichten, die, op onderscheidene plaatsen van den Epos, aan de beide echtgenooten voorkomen. Het een en ander verdient eene nadere beschouwing.

Het karakter dezer twee personen en hunne verhouding tot elkander heeft de dichter zeer duidelijk uit doen komen in hun gesprek, door hem in den III^{en} Zang² geplaatst. Segol, tot het koningschap der Aarde verheven, vat dadelijk het voornemen op om de Reuzen in de bergachtige noordwaarts gelegen streek van Arbal, van waar zij hun uitvallen op de nog door de Kainieten be-

1 IVe Z. vs. 575.

2 vs. 522, volg.

zeten landen doen, te gaan bestrijden. Maar de zorgen die hem als koning en veldheer bezig houden doen hem zijn echtgenoot Zilfa niet vergeten, aan wie, schoon hij haar bijzijn aan zijn gewichtige plichten op kan offeren, hij eenig en op het teederst gehecht is. Hij vreest dat, indien hij haar in het meer zuidwaarts gelegen Bethur, zijn vaderlijk gebied, achterlaat, zij aan een dier onverhoedsche invallen des ervijands bloot zal staan, als reeds in vroeger tijd dit landschap getroffen hebben: hij wil haar dus in een verafgelegen burcht, in de landpalen van Seth, in veiligheid doen brengen. Op het vernemen van dit besluit wordt Zilfa, verre van zijn zorgzame liefde te erkennen, door een jaloersche achterdocht aangegrepen, meenende dat hij haar van de hand wijst, omdat zijn liefde tot haar verflauwd is; en zij gaat zoo verre in hare veronderstelling, dat zij zich bereid verklaart, liever dan zijn bijzijn te missen, het huwlijksbed met de haar, als zij waant, voorgetrokken echtgenoot te deelen. Segol stelt haar met waardigheid en teederheid gerust, maar laat zich niet van zijn voornemen afbrengen, en eindigt met als koning te gebieden wat hij tot haar welzijn beslist heeft, en waarin zij, alles behalven tevreden, berust. Dit gesprek, dat, vooral in de persoon van Zilfa, juist niet uitblinkt door een hoog epischen toon, zou noodeloos den gang van het verhaal storen, indien hier niet de kiem gelegd was der gebeurtenissen die zich uit de jaloersheid van Zilfa en de vurige liefde van haar gemaal tot haar, onder den invloed der in dit gedicht handelende bovenmenselijke wezens, moesten ontwikkelen. Maar wij moeten, eer wij die gebeurtenissen in hare voorbeduidfels aangekondigd zien, nog een oogenblik bij deze zeer samengestelde epische machine stilstaan.

Wanneer wij onze aandacht vestigen op het ons in dezen Epos voorgestelde Geestendom, dan vinden wij: vooreest den minnaar van Elpine, den in het apocryfe boek van Henoch, door B. in zijn voorrede aangehaald¹, als aanvoerder der Paradijsgeesten genoemden Séméixas (of Semeaza); die in zijn hart zwanger gaat van het nog niet aan zijne broeders medegedeelde denkbeeld, van Eden, aan het hoofd der Reuzen, met geweld te herwinnen: - vervolgens, de Paradijsgeesten zelven, die, uit wrevel om hun verbanning uit Eden en uit vrees voor het behoud van de uit hen gesproten Reuzen, voor het meerendeel zich niet ongenegen toonen om, ter bestrijding der tegen het gebied der Reuzen opgestane Kainieten, met de Hel in bondgenootschap te treden, terwijl sommigen nog weifelen, en alleen de zachtzinnige Fuäl dit denkbeeld volstrekt verwerpt en verafschuwt:² en eindelijk de Helsche Geesten, van welken, zoover het gedicht loopt, nog slechts een voorpost, door Satan op aarde uitgezet, ons vertoond wordt, en onder wien een zekere tweespalt heerscht: daar sommigen bloot door moord en verwoesting de verdelging van het menschelijk geslacht beoogen, terwijl anderen, en de meest door hun opperhoofd geachten, door list dit verderfelijik doel zekerder meenen te bereiken.³ En nu mogen wij hieruit opmaken, dat wanneer eenmaal, door den loop der gebeurtenissen gedrongen, de Paradijsgeesten zich tot verdediging der meer en meer bedreigde Reuzen nauwer ann die Duivelen aansluiten, het middel door hen beraamd, om Segol tot het belang der Reuzen over te ha-

1 bl. 69 D.C.

2 IIIe Z. vs. 39 volgg. - 153.

3 Ald. vs. 153-282.

len, uit zal loopen op het verderf der Reuzen zelve en van heel het menschelijk geslacht.

Zoo ontdekt men met eenige waarschijnlijkheid de beteekenis der voorbeduidfels, die, in den loop van het gedicht, de beide echtgenooten treffen. Zilfa¹ in den beslissenden nacht die de verheffing ten troon van haar gemaal voorafgaat, ziet, eerst halfwakend, 'in mijmering verzonken', 'woede en moord' die haar bedreigen. Het is de aanval der Reuzen op haar verblijf in Bethur. Daarna, zich zelf 'voor 't outer keelen'. Dit is het offerfeest der overwinnende Reuzen, waarin zij zelve voor het outer ten offer bestemd zal zijn. Eindelijk 'den donder die haar Ega 't hoofd verplet': het is de wraak der op de sterren en in de lucht heerschende² Paradijsgeesten, om de nederlaag van hun Reuzenkroost op Segol verbolgen. Maar in een 'droom' vervallen, dringt haar gezicht in de verdere toekomst. Zij ziet zich met haar echtgenoot in een woestijn verlaten; het bloed van den door monsters aangegrimden en mishandelden Segol op haar kleven, en zich zelve met hem, in de ontzettendste natuurtooneelen, waarin men duidelijk den zondvloed erkent, omkomen.

Ook Segol ontvangt zoodanige waarschuwende teekenen³. Eerst, naar 't voorkomt, als werktuig bedoeld door den listigsten der Hellegeesten (Sadrach), die in de gedaante van zijn voorvader Hanoeh hem verschijnt, en in zijn slaap aanspoort om, na den val van zijn broeder Argostan, naar de opperheerschappij der Aarde te staan, slaagt hij in dit voornemen. Hij wordt door het volk gekozen, met een snoer (let wel!) aan de altaren der

1 IIIe Z. vs. 487, volg.

2 Z. III, vs. 121-124.

3 IIIe Z. vs. 307, volg.

valsche goden ontleend gewijd; en beschouwt zich daarna als regeerend door den wil des volks, en, als dien wil vertegenwoordigend, tot aller gehoorzaamheid gerechtigd¹. Maar zoodra hij onder zijn oorlogsbedrijven, in een kommervolle nacht, door het hooren van een offerzang van het geslacht van Seth, schoon hem die door zijn bloedverwant Regol, een onverschilligen wereldling, wordt voorgedragen, kennis ontvangt van den eenigen waren God, voelt hij zich getrokken om dien God alleen alle oppermacht op Aarde toe te kennen, en de dienst der Luchtgoden, die hij even als zijn broeder altijd met weêrzin heeft aangezien, te verwerpen². Ook hem wordt het dan in een droom vergund een blik in de toekomst te slaan³. Het beeld van Hanoeh verschijnt hem opnieuw; niet met de trekken der afgeleefdheid door den Duivel aangenomen; maar als der onsterfelijkheid deelachtig, stralende van heerlijkheid, en hem den zegen des Hemels op zijne bekeering met opgeheven handen verkondigend; - maar dit licht wordt onderschept door 'nachtzwermen van gevogelten; die de verleidingen van booze machten voorstellen, waardoor zijn ziel weder verduisterd zal worden; en hierop eindelijk volgt de voorstelling der wroeging en der mishandeling die uit dien val voort moeten vloeien, door slangenbeten verbeeld die zijn hart pijnigen, - 'dat steeds aangroeit onder 't leed': - met kennelijk terugzicht op de foltering van Prometheus.

Wanneer men nu gissen wil, langs welk eene reeks van gebeurtenissen de dichter ons tot die uitkomst zou geleid hebben, dan moeten wij eerst een blik op zijn

1 Z. III, vs. 461, volgg.

2 IVe Z. vs. 363, volgg.

3 ald. vs. 487, volgg.

tijdrekenkunde slaan, om eenigszins te bepalen, op welk een afstand wij ons nog van den zondvloed bevinden: eene beschouwing die, naar het voorkomt, door Da Costa te veel is uit het oog verloren. Het blijkt ons dan dat, daar waar de dichter de naaste wereldgebeurtenissen ophaalt die het begin der handeling door hem bezongen zijn voorafgegaan¹, hij ruim twee eeuwen achteruit treedt; dat is tot den tijd van dien Aartsvader onder wien het apocryfe boek aan Henoch toegeschreven het ontstaan der Reuzen vermeldt. Maar daar waar de handeling die het eigenlijk onderwerp van het gedicht uitmaakt begonnen is² wordt gezegd, dat reeds ‘zes geslachten’ na Adam zijn voorbij gegaan: hiermede worden wij verplaatst onder het geslacht van Methusalah, die elders³ als de opvoeder van Elpine genoemd wordt, en die, volgens de tijdrekenkunde van het O.V., in het jaar zelf waarin de zondvloed uitbrak gestorven is. Zoodat men als waarschijnlijk kan stellen, dat waar de epische handeling begint men zich op geen verwijderd tijdstip van de groote omkeering bevindt.

Om dit nog juister te beseffen moet men zich herinneren, dat, waar de dichter op de twee voorgaande eeuwen een blik slaat, hij tot vijf onderscheidene historische tijdvakken doorloopt, die elk vele jaren behoeften tot hun afloop. Het 1^e, van het verschijnen der Reuzen op Aarde uit de noordelijke streken, meermalen Arbal genoemd, en hun allengs zich van daar verheffende macht: - het 2^e, van hun uitval uit die streken, gevolgd van de vermeestering van Hanoeh, de hoofdplaats van het Rijk der Kaïnieten, en van de verwoesting van het

1 Ie Zang vs. 55, volgg.

2 Iie Z. 171, volgg.

3 Ie Z. vs. 442.

dal van Hemath, de schoone landstreek zich zuidwaarts uitstreckende naar Bethur, het vaderlijk verblijf van Segol; - het 3^e, van de terugwerking der Kainieten tegen deze overweldiging en van oorlogvoering tegen de Reuzen, tot deze in het Noorden worden teruggedrongen; - ten 4^e, van een vijftigjarige vrede en van vernieuwden voorspoed voor de Kainieten, met wie het versmeltend overschot der met hen in afgoderij vervallen Sethieten zich vereenigd heeft: - en eindelijk ten 5^e, van een nog geduchteren inval der Reuzen; waardoor Hanoeh op nieuw veroverd wordt met het land tot aan de Nilho, terwijl het aan de andere zijde van dien stroom gelegen dal van Hemath met Bethur telkens gedreigd en geteisterd wordt door de macht der Reuzen; die zich nu voor goed in het Oosten gevestigd en Hanoeh tot zetel heeft; eenige beschaving heeft aangenomen, althans het genot der weelde heeft leeren kennen, en van daar het lot der cynsbaarheid aan haar gezag aan de gansche Aarde op wil leggen.

Hier volgen dan de gebeurtenissen waar het eigenlijk onderwerp van den Epos zich aan vastknoopt, en die men aandachtig in het fragment volgen moet, zal men zich een juist denkbeeld maken van de voortzetting van het geheel. Tegen de tyrannieke eischen der Reuzen is het dat Segols broeder van moederszijde, Argostan, aan het hoofd van een kainietisch leger zich verzet. Maar hij bezwijkt in een oproer en onderlinge slachting, onder zijn leger door zijne oneerbiedigheid jegens de afgoden, verwekt; en Segol volgt hem op, door het volk daartoe gekozen, dat zelfvernietiging vreest uit de onderlinge twisten. De krigsbedrijven van Segol, tegen Arbal, het broeinest der Reuzen, gericht, vervullen grootendeels het overige van het epische fragment. Het behelst zijne eer-

ste overwinningen, door krijgskundig beleid op blinde kracht en woede behaald; de vreugde over dit voordeel gestoord door een aanval, achter zijn leger om uit het Zuiden volvoerd, waardoor Zilfa hem ontroofd wordt; zijn besluit, om aan het hoofd van een gering aantal strijders heimelijk zich naar Bethur te begeven, dat op die wijze verrast is; zijn tocht daarheen en zijn ontmoeting met de jagers uit het Westen, die zijn dagvaarding als hulptroupen had opgeroepen; maar waarvan hij de helft, met zijn keurtroep door de pest aangetast, aan de oevers van den Frath achter moet laten; terwijl hij met de andere helft stuit op den zegevierenden hoop der Reuzen, die Bethur geplunderd heeft, maar door hem overwonnen en verstrooid wordt. Zoo is dan het leger der Kainieten, daar waar het fragment eindigt, op drie plaatsen verspreid: als ten 1^e het gros van het leger dat in het dal van Hemath is teruggebleven: ten 2^e de door de pest met de jagers gedeeltelijk aangetaste keurtroep, die bij den Frath is achtergelaten, en ten 3^e een gering gedeelte van die strijdkrachten, die met de Reuzen die het Zuiden geplunderd hebben slaags geweest is. Het is na dien slag dat Segol, als hij voor deze zijne krijgsmacht volmondig het oppergezag van den Eenigen God erkend heeft, voor aller oogen in een meer dan menschelijk voorkomen verheerlijkt wordt en, waarschijnlijk, tot een hooger aanschouwing der waarheid hemelwaarts wordt opgenomen; waaruit men mag afleiden, dat het in de bedoeling des dichters lag, hem na dit gezicht, dat de onsterfelijke pen niet ten einde toe beschreven heeft, op een ander tooneel te verplaatsen.

De veronderstelling biedt zich aan, dat door deze verplaatsing de held in aanraking gekomen zou zijn met Noach, naar wiens ontmoeting hij het verlangen reeds

geuit heeft¹; welke opwelling van Segol Bilderdijk in zijn voorrede² heeft aangeduid, als eene voorbereiding om Noach te doen 'optreden'. Men moet evenwel dit woord, naar alle waarschijnlijkheid, niet opvatten in dien zin, alsof de Aartsvader zelf gemengd zou zijn geraakt in de gebeurtenissen die de zanger zich voorstelde te doen hooren. Het blijkt uit de aanwijzing, aan Segol gedaan³, der woonplaats van het aartsvaderlijk gezin, dat het zich niet meer in de gemakkelijk te bereiken landpalen van Seth, aan de Westkust der Aarde, maar aan den tegenovergestelden kant, op het hooge gebergte achter de velden van het door de Reuzen onveilige Arbal bevindt; waar het, van het mensdrom afgezonderd, bijkans vergeten leeft. Men kan zich voorstellen, hoe de Aartsvader, als later met Abraham geschiedde, om niet in de afgoderij zijner stamgenooten te vervallen, verre van hen is afgeroepen, onder eene geheel hem vreemde, doch voor hem niet gevaarlijke woestheid: en de dichter heeft aanleiding gevonden tot die voorstelling in het door hem vermelde apocryfe boek aan Henoch toegeschreven; waar God den Aartsengel Uriël tot Noach zendt met den last: 'zeg hem in mijnen naam: *verberg u zelven*: en maak hem het naderend einde bekend, dat geheel de aardbodem vergaan zal'⁴. Ook valt het niet moeielijk wanneer men het door den dichter ontworpen kaartje van de, ik mag zeggen, door hem geschapen eerste wereld inziet, te bevroeden, dat zich op de N. Oostelijke kust dier wereld de geschikte bosschen bevonden, op de teekening afgebeeld, die tot den bouw der Arke geschikt waren.

1 IVe Z. vs. 463.

2 bl. 63.

3 IVe Z. vs. 419-421.

4 Bild. Voor. bl. 71.

Dit evenwel zij in 't algemeen omtrent het gebruik van dit kaartje opgemerkt: dat het niet overal, aandachtig beschouwd, met het gedicht is overeen te brengen: hetzij de dichter onder het bewerken van zijn plan daarvan afgang; hetzij hij het later voor de uitgave van het fragment ontwierp, toen alle deelen van zijn bestek hem niet even levendig voor den geest stonden. Want ook dit behoorde tot de redenen die hem van het weder opvatten van zijn meesterwerk afschrikten, ja, die het hem 'onmogelijk' maakten; als hij eens den schrijver dezer regelen betuigde, toen deze, met jeugdige vrijmoedigheid, zich veroorloofde hem daartoe aan te sporen.

Het was naar diezelfde streken van Arbal dat de dichter de stappen van Elpine richtte, daar waar zij voor 't laatst in het fragment vermeld wordt.¹ Hij voert haar aldaar, nadat zij haar minnaar voor eeuwig van zich heeft afgewezen, door 'het palmbosch' dat zich van den Nival noordwaarts tot de 'zandvallen' van Arbal uitstreckte; en geeft te kennen dat zij in die richting voortging, door de vermelding der *eikenbosschen* tot welke zij kwam, die, in tegenstelling met de *palmen*, een meer noordelijke streek voor de verbeelding roepen. En wat was ook natuurlijker, wanneer men eenmaal vasthoudt dat het aartsvaderlijk gezin zich reeds in Arbal bevond, dan deze beweging aan Elpine toe te schrijven, met de bedoeling van zich weder onder de hoede van haar pleegvader Methusalah te begeven; om in zijn schoot den ontzachlijken vijand van haar rust te vergeten, die haar verleid had om in zijn liefde te deelen, en bij wien het denkbeeld rijpte van zich in opstand tegen God te begeven.

1 IIe Z. vs. 480, volg.

Wanneer men in 't oog houdt dat de dichter dus zijn beide hoofdpersonen naar de streek door het aartsvaderlijk gezin bewoond gelijktijdig richtte, ligt het voor de hand te veronderstellen, dat zij zich daar ontmoeten zouden, en dit met een bepaald oogmerk des dichters, dat ook Da Costa geraden heeft, om hen aldaar bekend te maken met den band van bloedverwantschap die tusschen hen, naar zijn ontwerp, bestond. D.C. veronderstelt,¹ dat Elpine als de volle zuster van Argostan, Segols halven broeder, zou zijn erkend geworden; maar hetgeen B. zelf heeft te kennen gegeven doelt op een nauweren band tusschen Segol zelf en Elpine. Immers Segol was de zoon van den Vorst van Bethur²; en het was uit dit Bethur dat Elpine, als een kind in de wieg, door de Reuzen geroofd³, en vermoedelijk naar Arbal vervoerd was; waar zij, kunnen wij ons voorstellen, door Methusalah aan hunne handen onttrokken was, met het gezag dat soms op de meest barbaarsche volken hooge ouderdom met heiligheid van zeden gepaard uitoefende; waar van de geschiedenis der invallen der noordsche volken in het Romeinsche Rijk, als die der middeleeuwen, merkwaardige voorbeelden heeft opgeteekend.

Men kan zich eenigzins verbeelden hoe Segol, uit die heilige omgeving op het woelig tooneel der Aarde teruggekeerd, als een Mozes van den Sinaï, geërgerd als deze zou worden door de afgoderij, en tegen haar dien kamp zou aanvangen waartegen de voorzichtige en op dit punt onverschillige grijsaart Regol hem gewaarschuwd had⁴. Maar ook hoe zijn hart verdeeld en getrokken zou zijn door de gedachte aan Zilfa, die hij zou kunnen veron-

1 bl. 392, 393.

2 IIIe Z. vs 322.

3 IIe Z. vs. 288, volg.

4 IVe Z. vs. 477, volg.

derstellen dat, om hare bekoorlijkheden, naar Hanoch, den hoofdzetel en hofstad thans van het Reuzenrijk, vervoerd was. Immers dit Hanoch, ‘t omwalde Hanoch’ genoemd¹, dat de dichter reeds in den aanhef van zijn verhaal dus beschrijft: (1^e Z. vs. 65, volgg.)

Het fiere Hanoch, 't oudst der burchten stak het hoofd
In 't uiterst Oost omhoog, van d' uchtendgloed gestoofd:
En telde als moederstad, van Land- tot Landgewesten,
Een overtalrijk kroost in meer bekrompen vesten:

die hoofdstad was voor de tweede maal in handen der Reuzen gevallen, die daar den zetel hunner macht gevestigd hadden en zich de weelde der Kainieten hadden laten welgevallen. Het was aldaar, als de dichter zingt,² dat hun volk

Verslingerde op 't genot der zoetheên van het leven;
Maar machtloos om zich zelv' dat streelend lot te geven:
't Bood vrede, of eer, 't gebod, op naam van vreêverdrag;
Geschenken, cynsbaarheid en Opperstaatsgezag - - -
Men eischte 't meerendeel van vee en akkergaven,
Ten jaarlijksch schattingrecht; en duizenden van slaven,
En maagden, hemelschoon, met trippelenden voet,
En wulpsch van zangstem, ter ontsteking van het bloed,
Op luitspel afgerecht en dartle schouwgebaren:
En bergen smijdig goud, gezuiverd uit zijne aâren;
Robijn uit Pizons kil, en hellen diamant;
En d' eêlsten roofschat van het parelvoedend strand.

En reeds ‘tien stammen’ hadden zich aan dien eisch onderworpen.

Het was ook in dit Hanoch dat de dichter voor ons dien vorst der Reuzen zou hebben doen optreden, wiens naam in het gemelde boek van den Pseudo-Henoch gespeld

1 Ie Z. vs. 262.

2 Ie Z. vs. 303 volgg.

wordt; dien Exaël,¹ aan wien verschillende uitvindingen daar worden toegeschreven; als in de eerste plaats die tot de verbetering van wapentuigen en het smeden der metalen betrekking hebben, die, als uit het voorgaande waarschijnlijk is geworden, de dichter voor het krijgskundig genie van zijn held gespaard had; maar ook daarenboven die daarmee strijdige uitvindsels van verregaande weelde en pracht, die blijkbaar door den dichter zijn in 't oog gehouden bij den zoo even vermelden eisch van cijnbaarheid. En wanneer wij nu hierbij opmerken dat Bilderdijk, in zijne aanhaling uit het apocryfe boek, ook niet verzuimd heeft op te teekenen, dat onder dien Exaël 'de uitvinding der kunst van tooveren en onttooveren, der sterrekunst enz.' vermeld wordt, dan valt het in 't oog hoe, in den offerzang der Kaïnieten,² de Maan, met bijzonderen zwier van woorden, als eene Hécaté wordt aangeroepen, en men vindt grond tot de veronderstelling, dat ook eenige verdichting aan deze overlevering ontleend den Epos zou versierd hebben.

Na de vooropzetting van deze opmerkingen en veronderstellingen, wagen wij het, als in een ruwen omtrek, den vermoedelijken inhoud te doen volgen der zangen waarin deze Epos zich verder zou hebben ontwikkeld. Niet, dat wij dit kort-begrip willen beschouwd hebben als noodzakelijke slotsom uit het voorafgegane op te maken; maar als de mogelijke, en misschien in sommige deelen waarschijnlijke gevolgtrekking door de dichterlijke logica uit deze prémissen afgeleid.

1 Bild. Voorr. bl. 70.

2 Ie Z. vs. 369.

Slot van den 5^{en} Zang.

Segol wordt, na een kort aanschouwen van de heerlijkheid des Hemels, - op gelijke wijze als de heilbegeerige Cornelius tot Petrus (Hand. X. 3, 4, 5.) - tot Noach verwezen, aan wien inmiddels een hemelbode ter aankondiging van zijn voortreffelijken gast wordt afgezonden: (ald. vs. 19, 20, 21).

6.

Hij daalt op de aarde neder, nabij hare oosterkust, en komt tot Noach; - ziet den bouw der arke; - verstaat de beteekenis daarvan en de aanstaande verdelging des menschdoms, indien het zich niet bekeert; - immers zijn de laatste jaren die het nog waren toegestaan haast ten einde: - hij verneemt, dat hij (Segol) tot die bekeering als laatste proef wordt aangewend, door zijn voorbeeld en vorstelijke deugden; terwijl hij, als weldoener der menschheid door de uitroeijing der Reuzen, den grootsten invloed op de menschen kan verwerven. Ter bereiking van die zege wordt hij met eene natuurkennis verrijkt als die Noach bezit, en die hem ten dienste staat, vooreerst als bouwmeester der arke, en ten andere als temmer en belezer der dieren, onder welke hij zich als een Orfeus beweegt.

7.

Afscheid van Noach, en verdere verwijzing naar Methusalah; naar wiens eenzaam verblijf Segol door Sem geleid wordt. In de stille dichtoverschaduwde bergstreek, eenigzins verwijderd van de kust en van Noachs scheeps-

bouw, loopen de laatste dagen van den Aartsvader ten einde. Eene vrouw is met hem, die boetvaardig tot zijn schoot is teruggekeerd, en nu zijn stervenssponde bekleedt; het is Elpine, van wier nauwe betrekking tot hem zelve Segol hier onderricht wordt, en wier bescherming hij, als haar broeder, op zich neemt. Hij verneemt van den stervenden Aartsvader, dat Zilfa hem zal worden teruggegeven; maar dat in haar hem een zware proef wacht, en dat hij 't menschedom van den ondergang redden zal, indien hij in dien proef volstandig blijft. In dit profetisch gezicht sterft de Aartsvader.

8.

Wederkomst van Segol tot de hem met angst in het palmbosch verbeidende troepen; wier tot aanbidding overgaanden eerbied hij met zedigheid en verwijzing tot het eenig aanbiddenswaardig Wezen beteugelt. Hij keert met hen terug tot degenen die hij, bij den Frath, door de pest aangetast heeft achtergelaten; die hij nu, door het onderricht en den zegen des Aartsvaders met hooger wetenschap en krachten begiftigd, en door Elpine bijgestaan, in staat is te genezen. Het leger in Hemath vindt hij in afgodische zegefeesten vervallen. Verontwaardiging en moedeloosheid; waarin hij getroost en opgebeurd wordt door Elpine, die hem, als de hoop () op al wat hoog en goed is, bijblijft; terwijl de ontzettendste opstand der bijgeloovige troepen tegen hem opsteekt.

9.

Bijgestaan door de hem trouw geblevenen, die deels zijn verheerlijking gezien, deels zijn wonderkracht ondervonden hebben, bedwingt hij de oproerige afgoderij en

doet nu niet meer dat gezag gelden dat alleen menschen hem toekenden, maar dat hij van God, als van den oorsprong van alle gezag, om hun heil te stichten, ontvangen heeft. Na de vernieuwde toezwering hunner trouw, wijst hij hen op het werk dat hun te verrichten staat: de bevrediging der Aarde, door de uitroeiing van de goddelooze macht der Reuzen: daartoe moet hun thans hun hoofdzetel Hanoeh, eer zij vandaar met vernieuwden aanval de vruchten der behaalde overwinningen verijdelen, worden ontrukkt, met den roof van zoo vele dierbare panden die zij daarheen gesleept hebben, waaronder ook zijn geliefde gade in hun ketenen zucht. Voorbereidselen tot dien tocht: - nieuwe wapenen: - smeding der metalen: - temmen van paarden en elefanten. Wrevel der Paradijsgeesten tegen deze beweging, deels bedwongen door ontzag voor Segol, in wien zij den gunsteling van God kennelijk aanschouwen; deels tegengehouden door hun uitstekendsten broeder, Semeaza (den minnaar van Elpine), die zich nog heimelijk vleit, dat hij, door haar, eenmaal invloed op Segol zal uitoefenen, wanneer hij haar wederom zal durven smeeken, en zij den ban, dien zij met zooveel kracht tegen hem heeft uitgesproken (IIe Z. vs. 463, 464,) wederom zal opheffen.

10.

Optocht van het gansche kâinietische leger over den Nilho. Vreugde der Hellegeesten, die op verdelging hun hoop vesten, dat thans verwoestingen op groote schaal te wachten zijn; terwijl zij die op list rekenen zich vleien al die menschelijke krachtinspanning te verijdelen. Vruchteloze tegenstand van de macht der Reuzen, nu door hun vorst Exaël aangevoerd, die noode de weelde zijner

hofstad verlaat om het rebelleerend menschdom te bedwingen. Gevechten, waarin de door Segol verbeterde wapenen, de aanwending van ruitery en van elefanten hem de overwinning helpen verzekeren tegen de anders verpletterende overmacht der Reuzen, nu niet meer met hun voorhoede en in stroopbenden, maar met een leger strijdend. Toestand van Semeaza tusschen de Reuzen, die hij wenscht te beschermen, en Elpine, die hij niet durft naderen en die hen met Segol bestrijdt. Hij beweegt zijn broeder en boezemvriend Fuäl, dat hij tot Elpine nadere, en haar smeekte om hem gehoor te verleen. Bede daartoe strekkend, vol ontzag en ootmoedigen aandrang door Fuäl, om Semeaza, voor Elpine uitgestort. Vergeefs!

11.

Beslissende veldslag, die de Reuzen tot voor de muren van Hanoeh terugslaat. De Paradijsgeesten ontwaren dat Semeaza hen niet bijstaat. Hoe zou het kunnen, tegen Elpine en haar broeder? Hij verzaakt de algemeene belangen om het kroost dat hij van Elpine wacht, en ondertusschen dreigt de volkomen ondergang der Reuzen met de inneming van Hanoeh! Raad der Paradijsgeesten: het wordt tijd, daar Segol vruchteloos, tegen hoogere Machten aan, bestreden wordt, hem te winnen, en daartoe den invloed van Zilfa te gebruiken, die, na de vermeestering van Bethur, als offer voor hen, als voor de goden bestemd, door henzelfen gered, naar Hanoeh gevoerd, en in een hunner tempels aldaar geplaatst is. Teekenen en orakels in dien tempel, waardoor de Hanoehieten worden gewaarschuwd, Zilfa aan haar echtgenoot terug te geven.

12.

Gezantschap uit Hanoeh, zeer tegen den zin van Exaël, die op Zilfa verslingerd is; maar tot vreugd van Ada, de meest begunstigde zijner kaïnietische slavinnen; die, schoon van vorstelijke afkomst, thans op die gunst verzoet, door toovermiddelen, met de booze geestenwereld in verband, zijn liefde zoekt te behouden. Verzoek om vrede, en aanbod, in dit geval, van Zilfa terug te geven. Regol, gedurende de onderhandeling, als gijzelaar tot Zilfa toegelaten, spreekt met het scepticisme des wereldlings tot haar over Segols liefde, en over eene vrouw die, altijd in de nabijheid des legers aanwezig, zich in haar tent aan aller oogen onttrekt. Segol, die in Elpine zijn goeden engel aan zijn zijde heeft; - die hem als eene Velléda op zijn heirtocht vergezelt, en ook thans in hem de hoop levendig houdt, dat God ter zijner tijd hem Zilfa zal terug schenken, - Segol blijft tegen den verleidelijken aanval standvastig. Geen vrede met de vijanden zijns Gods!

13.

Beleg van Hanoeh, eertijds de hoofdzetel der meest beschaafde en verdorven Kaïnieten, thans van het rijk der Reuzen, die met eenige beschaving vooral ook de afgoderij hunner thans met hen samenstemmende verwonnelingen hebben aangenomen. Gruwelen aldaar door hen bedreven, menschenoffers, anthropofagie, enz. Wanhopige worsteling, waarbij de Reuzen, tot binnen de muren van Hanoeh teruggedrongen, door de helsche geesten worden bijgestaan met vuurwapenen in de verdediging der veste. Vruchteloos! - de val der Reuzen met dien van Hanoeh is onvermijdelijk. Een krachtiger aanval

moet op het hart van Segol gedaan door het Edensch geestendom, maar thans door Sardach geraden, die zelf door Satan geleid wordt. Zilfa zelve zal aan Segol worden toegezonden; in weerwil van Exaël, wiens dierlijke driften met de verheven genegenheid van Segol contrasteeren, maar die door de Paradijsgeesten, als door zijn goden, daartoe gedwongen wordt, met de ontzettendste teekenen. - Ada, door het geestendom onderricht, deelt aan Zilfa hare toovermiddelen mede, onder die voorwaarde, dat zij de blijken van Segols min niet ontvangen zal eer hij vrede aan de Reuzen heeft toegestaan; maar dan ook met belofte, dat zij voor eeuwig zal zegevieren in zijn hart over die onbekende vrouw, die zijn tent niet verlaat. - Ondertusschen ontvangen die toovermiddelen een gansch andere kracht dan Ada ooit gekend heeft, en zal Zilfa in het kamp van Segol verschijnen, met meer dan sterfelijke schoonheid toegerust.

14.

Semeaza, die tot nu toe, - door zijn boezemvriend Fuäl in zijn rouw gesteund, - zich van elk verbond met de Hel heeft vrijgehouden, aanschouwt dit plan zijner broeders met verontwaardigde afkeuring. - Maar intusschen, terwijl dit wordt voorbereid, zijn de maanden van Elpine vervuld, en Semeaza, zoo hij al, in dit uiterst oogenblik, het verbod van haar te naderen overschrijden wil, ondervindt dat hij het niet vermag: sinds met den zegen de kus van den stervenden Methusalah op haar hoofd gedaald, dit met de glanskroon der verheerlijkte boetvaardigheid voor altijd omgeeft. Zoo ligt hij dan, - als eene hyene op haar prooi, - te loeren op het kind dat zij ter wereld zal brengen, om het aan den invloed

der menschen, en vooral van Segol te onttrekken, die het in haat tegen hem op zou voeden. - Maar ziet! terwijl Elpine, in barensnood, op den oever des doods verkeert, dalen Engelen neder, en dragen haar in Eden met haar kind; waar het, in den schoot van Henoch, even als zij, boven den dood verheven, zal worden opgevoed: - in dat onbereikbaar Eden, waar Semeaza voor eeuwig uit gebannen is! - Nu kent zijn razernij geen palen meer: - hij stoot Fuäl van zich af; - en er is niets meer dat hij ontziet.

15.

Exaël is ziedend van haat tegen Segol, als tegen zijn overwinnaar, die hem van het bezit van Zilfa ontzet. Semeaza verschijnt hem; maakt hem bekend met het sinds lang onder de menschen vergeten bestaan van Eden¹; toont hem, dat indien hij al de takken van het geslacht van Adam vereenigen kan in ééne gemeenschappelijke onderneming, ter herovering van dit rijk van weelde en van genot, de val van Segol, die zich daartegen verzetten zal, zeker is. - Intusschen verschijnt Zilfa in het legerkamp van Segol, algemeene verbazing en bewondering, als eene Armida, door haar buitengewoon schoon verwekkend. Zij beschrijft voor Segol haar wedervaren, en smeekt hem, door de algemeene volksstem gesteund, vrede te sluiten met den edelmoedigen vijand, die in stede van haar aan zijn goden op te offeren aan hem terugschenkt; terwijl zij zich als door eede verbonden aan hem voorstelt, om in Hanoch terug te keeren, zoo het

1 Ie Z. vs. 99-110.

verdrag, dat zij op zich genomen heeft te doen treffen, niet gesloten wordt.

Zoo meent zij die haar onbekende vrouw, die zij als haar mededingster in het hart van Segol vreest, te overwinnen; die vrouw die zij niet te zien krijgt; die zij niet zien zal, en van wier bestaan Segol haar onkundig laat: want omtrent het lot van Elpine is hem door Methusalah het zwijgen opgelegd.

16.

Segol, nu van zijn goeden engel verstoken, bezwijkt en stemt in het verdrag toe. De Hel treurt om het ophouden des oorlogs. - Neen, juicht! zegt Satan in den helleraad; nu zijn zij allen mijn: hun tweespalt verdiert alleen hun lichamen; hun vrede zal hun zielen ten verderve sleepen, en Semeaza wordt nu mijn bondgenoot. - Inderdaad, terwijl Semeaza, wanhopig om de rotsen van Eden dwaalt, ontmoet hem Satan.

Vroeger wilde de Paradijsgeest, alleen aan 't hoofd der Reuzen en door zijn broeders bijgestaan, Eden bestormen; de oorlog met de Kainieten belette dit: nu schroomt hij niet tot dit doel de hulp der Hel aan te nemen, die de samenzwering der vereende afstammelingen van Adam bij zal staan. Satan onderricht hem, hoe het vuur, dat reeds op geringe schaal gediend heeft ter verdediging van Hanoeh, in vrij wat grooter mate tot de vermeestering van Eden kan worden aangewend, en de rotsen zal nedervellen, om hem een baan te vormen ter herovering van zijn vaderland, en ter verlossing van zijn gade en zoon uit de banden van een tyrannische macht.

17.

Het verdrag wordt getroffen, en draagt zijn noodlottige

vrucht in het zedelijk bederf dat het leger van Segol aangrijpt, door de verboedering met de Reuzen en Hanochieten, en door het voorbeeld van Hanoeh, dien zetel en dit brandpunt der afgoderij. Vruchteloos tracht hij den stroom te keeren waarvoor hij de sluis heeft opengezet. Een groot vredefeest moet gevierd: het is daar dat Exaël, door Semeaza opgemaakt, verschijnt met het denkbeeld, om deze verboedering van het gansche geslacht van Adam in een plechtige, daartoe te beschrijven bijeenkomst te vieren. Hij maakt hier het bestaan van Eden bekend, als van het gemeenschappelijk afkomstoord: (zie de kaart). 'In de landstreek tusschen den Hiddekel en den Frath is een onafzienbare vlakte, van waar men in 't verschiet een hemelhoog gebergte zich in de wolken ziet verliezen: daar is Eden. In 't gezicht des algemeenen vaderlands zal het vereend geslacht zich eeuwige trouw en broederschap zweren.' - Uitbundig gejuich neemt dit voorstel aan. Segol zelf, ofschoon door teekenen gewaarschuwd en door de somberste voorgevoelens aangegrepen, meent wat hij misdreef te zullen herstellen, door aldaar dien broederband te doen sluiten onder de aanroeping van den waren God.

18.

Gods Engel daalt neder tot Noach, en zegt: bereid u de arke in te gaan met uw gezin; het einde is nabij. - Dagvaarding en verschijning van het gansche menschedom, naar zijn verschillende geslachten, in de vlakte tusschen den Hiddekel en den Frath. - Plechtigheden; waarbij Segol zich in de aanbidding van den waren God meer en meer verlaten gevoelt. - Op het einde en in de algemeene vreugdedronkenschap van het als 't ware onme-

telijk loofhutzenfeest, onthult Exaël zijn bedoeling: 'Eden de algemeene oorsprong van ons geslacht, is de eigenlijke plaats waar dit broederfeest gevierd moet worden: laten wij ons daar onverschrokken den weg toe banen; mijne goden gaan ons voor: uit hun naam spreek ik.' - Heldhaftige tegenstand van Segol tegen den algemeenen afval die hierop volgt, en hem weldra alleen laat met zijn weinige getrouwen, die door het zwaard worden uitgeroeid; - en daar men hem, om zijn vroegere weldaden, niet dooden wil, voert men hem naar de woestijn aan de overzijde van den Hiddekel; waar het graf van Adam is en der eerste Aartsvaders; die daar in de stilte der woestijn en in het gezicht van Eden begraven wilden worden. Daar, over de rotsen gesleept en aan een rots geketend, blijft hij van elk verlaten, behalven van Zilfa, die door een afwijzing vol verachting den haat van Exaël eindelijk ook tegen zich zelve gewekt heeft.

19.

Intusschen is het menschenheir opgebroken om Eden aan te vallen. - Optocht, met de Reuzen en het afvallige leger van Segol aan het hoofd, thans door Exaël geleid, voorafgegaan door onweêrswolken, waarin zijn goden (Semeaza met de Paradijsgeesten) hem den weg wijzen, en door de onzichtbare Helle machten voortgedreven. Nadering tot de steile hemelhooge rotsen van Eden, waarboven, als een noorderlicht, de weêrschijn blinkt der vlamme zwaarden der Wachtengelen. - Onthulling van het helsche geheim, aan Exaël medegedeeld, om de ontoegankelijke rotsen door ontploffing van het inwendige aardsche vuur te verbrijzelen. - Rustelooze arbeid, ter bereiking van dit misdadig doel. -

Rouw, ontzetting en afgrijzen in den Hemel. De Raad Gods wordt aan de Hemelingen bekend gemaakt, en de bevelen gegeven tot de naderende ontknooping.

20.

Schijnbaar welgelukken van den hemelergenden aanval: - instorten der rotsen, waarlangs Eden beklommen wordt. Reeds meent Semeaza meester van Eden en van Elpine te wezen. Onthulling der ontzachlijke Engelenwachten; waar de Reuzen op aandruischen met vruchteloze woede. Nog geduchter, dieper liggende vuren moeten, op aandrijven der Hel, gebezigd. Laatste schok dier ontstoken onderaardsche vuren ter omstorting der engelenweeren beproefd, maar waardoor Eden van de Aarde wordt losgemaakt (Bild. Luchtreis bl. 48, 49) om als zelfstandig hemelligchaam voortaan zijn loop door het hemelruim te nemen; terwijl tevens door dien aardshok de vergaderplaats de onderaardsche oceanen wordt opengebroken; en gelijktijdig, met het inbreken van dien vloed, de dreigende wolken die zich sinds lang om Eden samenpakten in cataracten op de aanvallers nederstorten. Het leger wordt het eerst medegesleept, Reuzen, Kaïnieten en Sethieten onder elkander, en met het overig mensdrom verzwolgen, dat nog in de vlakte, onder de ongebondenheid der afgodische spelen, den uitslag der onderneming afwacht, en zich door Ada laat paaien, als kon zij door toovergezangen de dreigende onweêren en stroomen bezweren. Onder al deze tafereelen van verschrikking heeft nog een aandoenlijk tooneel plaats; waar Segol, bij het naderen van den vloed, aan zijn berouwhebbende verleidster vergiffenis schenkt; zoodat hun vereende zielen ter plaatse varen waar eenmaal de Hei-

land, op wien Segol, door Elpine getroost, vertrouwde, zal nederdalen als hun verlosser: - terwijl daarentegen Semeaza met zijn broeders in de diepste duisternis geketend wordt; maar waar toch eenmaal die zoon, dien hij ten verderve wilde sleepen, hem, op het aanhoudend gebed van Elpine, door dienzelfden Heiland afgezonden, zal komen stemmen tot berouw en bekeering; om hem dan te ontboeien en voor zijn Rechter te brengen, om met Fuäl (Z. III. vs. 143, volgg.) genade te ontvangen.

II. Critische en exegetische aantekeningen, op enkele plaatsen van Bilderdijs epos.

Ie Zang, vs. 247, volgg. bl. 350 kr.

DIT SCHRIKBAAR REUZENVOLK - - -
HAD LANG IN 'T EENZAAM NOORD, AAN 'T STEIGREN VAN 'T GEBERGT,
DE BERGGEIT OP DE KRUIJN DES STANDMUURS NAGEKLOMMEN.

Het is moeilijk te zeggen, wat de dichter met het woord 'standmuur' gemeend heeft. Da Costa legt het uit: 'steil opgaande hoogte'; of, zooals hij zich in zijn briefwisseling met mr. Groen van Prinsterer, bl. 89, uitdrukt: 'staande muur - natuurlijke muur, die een rots

formeert tegen of boven den afgrond'. Ik twijfel of deze beteekenis in het woord kan liggen, en of de meening des dichters dus genoegzaam ware uitgedrukt. Geene uitlegging die voldoet schijnt hier mogelijk. Ik meen dat B. geschreven had, of bedoelde te schrijven: 'strandmuur': d.i. 'de rotsketen die als een steile muur het strand afsluit'; waarop dan zeer goed het volgend vers slaat: 'En onder zich den storm in d' afgrond hooren grommen'. Bilderdijk heeft zoodanige omgeving 't klippig strandgebergte' genoemd, in de Kathloda, bl. 185 kr., en een weinig verder in dit zelfde gedicht die zelfde natuurlijke omwalling van het eiland, waarvan sprake is, aangeduid met de woorden: 'Ithormaas strandring.' (bl. 188; kr.)

Ie Zang, vs. 333, bl. 352 kr.

EN, ZUCHT VOOR 'T VADERLAND, VOOR HUWLIJKSKOETS EN KROOST
 MAAKT AL WAT WAPEN DROEG DEN WISSEN DOOD GETROOST.

Deze plaats is opmerkelijk, om de door D.C. medegedeelde variante, of liever verbetering des dichters. Hij had, den regel volgende, in deze opvolging van substantiven, daar de twee laatste zonder artikel waren, ook het eerste dus gelaten. Later gevoelde hij, dat het eerste, als een bepaald voorwerp (het vaderland der Kaïnieten) het lidwoord behoefde; terwijl de twee laatste, als eene in 't afgetrokken beschouwde algemeenheid voorstellende, zonder lidwoord moesten blijven.

Ald. vs. 375, bl. 353 kr.

WIER KOUDE STRALEN DE AARD HET GIFT DER AKONIETEN,
BEZWANGERD VAN DE DOOD, IN NACHTSCHADE UIT DOEN SCHIETEN.

Volgens de aantekening van D.C. zou B. hier gedacht hebben aan de ‘solanum’ (nigrum), die bij ons ‘nachtschade’ genoemd wordt. Maar dan zou de dichter geschreven hebben: ‘en nachtschade’; of liever, hij zou hebben moeten schrijven: ‘en der nachtschade’. Doch het kan zijn dat, door de vermelding der ‘akonieten’, hem de naam der plant voor den geest is geroepen, en hij daardoor op het woord gebracht is dat hij bezigt. Het staat hier niet als geslachtsnaam, maar in de beteekenis van ‘schaduw’; als zeide hij: ‘in de schaduw der nachten.’

Ald. vs. 462, bl. 355 kr.

ZIJ HEFT DE HANDEN NAAR 'T VERGRAAUWEND BLAAUW GEWELF,
WAAR REEDS DE MORGENKIM 'T GESTARNT SCHIJNT OP TE JAGEN.

Da Costa heeft in deze verzen eene aanduiding van den morgen meenen te vinden, en zich daardoor voor 't vervolg in moeielijkheden gewikkeld. Het is de avond die beschreven wordt; zooals ook blijkt uit de variante. De dichter had eerst geschreven: ‘t verbleekend blaauw gewelf’. Dit zou den morgen hebben te kennen gegeven: daar met het rijzen van den dag het donker-blauw van den hemelboog, schijnt te verschieten: hij verbeterde toen, zeer juist voor zijne bedoeling: ‘t vergraauwend’.

Immers de hemel neemt deze tint aan met het vallen van den avond, en wel het eerst aan de ‘morgenkim’; d.i. in 't oosten; vanwaar het gestarnte als zoovele opschietende vonken te voorschijn komt. Op dezen avond door den dichter beschreven volgt (Z. II, vs. 1, volgg.) de nacht; en van deze lichtverwisselingen aan den hemel wordt verder gezegd (vs. 11, volgg.) dat Elpine zoo gevoelloos door overmaat van smart geworden was, dat zij deze veranderingen zelfs niet bespeurd had.

Ald. vs. 467, bl. 356 kr.

DAN VERFT EEN NIEUWE STORM VAN WOEDE HAAR DE KAKEN,
VLIEGT OP, EN WIL EEN EIND AAN 'T FOLTREND LEVEN MAKEN.

Ik kan hier een in den tekst te maken verbetering aanwijzen die authentiek mag genoemd worden. In een exemplaar van de eerste uitgave van dezen Epos, op den kataloog der boekverzameling van onzen dichter onder no. 1015 aangeteekend, thans in mijn bezit, had hij eenige drukfeilen op de eerste bladzijde aangewezen, en onder deze dit 468e vers dus verbeterd, dat men leze: ‘Vliegt ze op;’ zooals volstrekt noodzakelijk is; ofschoon deze fout van de eerste uitgave in al de volgende is overgenomen.

Ile Zang, vs. 135, bl. 361 kr.

EN ZWIJEREN NAAR 'T ONS LUST, VERHEVEN OP DEN STROOM
DES ETHERS, HEEMLEN DOOR, enz.

Zeer juist verbeterde B., in het door mij vermelde

exemplaar: 'in den stroom', dat de kracht der zelfbeweging beter doet voelen.

Ald. vs. 149, bl. 361 kr.

MAAR ACH! WAT SCHETSE IK U DEN OORSPRONG VAN MIJN VLAM!
HOOR EERST DE STRENGE WET DES HEMELS.

Zeer opmerkelijk voor den beoefenaar der tekstkritiek is hier deze verbetering door D.C. aangebracht, daar men in de eerste uitgaven en in die haar volgden hier las: 'Hoor eens': eene uitdrukking van kinderlijke naïveteit, die in den epischen stijl, en hier op deze plaats, wel allerminst te pas kwam. En echter was deze fout den dichter bij het in gereedheid brengen van zijn werk voor de pers, en bij het overlezen, zooals mij uit het gemelde exemplaar gebleken is, ontsnapt: want er kan hier geen twijfel zijn, of D.C. herstelde zijne bedoeling.

Ald. vs. 475, bl. 370, kr.

DE WACHTER VAN HET LICHT, HERAUT DER UCHTENDSTOND,
HAD REEDS DOOR BETHURS DAL DEN NIEUWEN DAG VERKOND.

D.C. denkt hier in zijne aantekening aan den haan, die, naar ons voorkomt, als verkondiger van het daglicht meer in de idyllische dan in de epische wereld thuis behoort; en in deze laatste nog veel min gepast optreedt met een zoo hoogdravende omschrijving. B. bedoelde, naar mij voorkomt, de morgenster, die als een heraut den zonnwagen voortreedt, als om zijn komst aan te zeggen. Zie den I^{en} Zang, vs. 394, volgg.

IIIe Zang, vs. 36, bl. 378, kr.

- DE AFGROND ZAG MET ONUITSPREEKBRE SMARTEN
DEN VREË HERREZEN; MAAR 'T VOORUITGEZICHT GETROOST,
VOORSPELT ZIJ UIT DIEN VREË 'T VERDERF VAN ADAMS KROOST.

Het verdient opmerking, hoe hier B. op het woord 'Afggrond' het vrouwelijk voornaamw. toepast, niet uit verzinning, zooals genoegzaam blijkt uit den IV^{en} Zang, vs. 325; noch door gedachteverwisseling met het woord 'Hel'; maar omdat in het Nederduitsch, daar waar de persoonsverbeelding de woorden als belichaamt, zij bij voorkeur als vrouwelijk verschijnen.

Ald. vs. 255, bl. 384, kr.

BEZADIGHEID EN LIST ZIJN VEILIGST. 'K KEN DAT WAPEN.
BEKRUIP IN VRIENDENSCHIJN DEN VIJAND ONDER 'T SLAPEN;
MISLEI; BEDRIEG; VERVOER!

D.C. merkt te recht op, dat deze werkwoorden in geen gebiedende wijs staan; maar dan moet ook een minder leesteecken na het woord 'wapen' staan, en geen uitroepingsteeken na 'vervoer'.

Ald. vs. 311, bl. 386, kr.

ZIJN SCHEDEL NOKT EN SCHUDT ALS 'T SCHUDDEND POPELLOVER.

Het komt mij niet onmogelijk voor dat B. hier geschreven heeft, of bedoelde te schrijven: 'nokt en schokt'. Immers versmaadt hij zulke klankherhalingen niet; als

b.v. in den IV^{en} Zang, vs. 153; ‘knarst en barst’ De herhaling van hetzelfde woord bij het voorwerp dat men vergelijkt en bij dat waaraan men de vergelijking ontleent is niet zeer aannemelijk; en men hoort, naar de lezing die wij voorsloegen, nog beter den tred van het nauwlijks gevleeschde geraamte.

IVe Zang, vs. 493, bl. 408, kr.

EN HELDER LICHT STRAALDE UIT ZIJN BOEZEM OP HEM AF.

B. had, meen ik, geschreven: ‘Een helder licht’.

Ve Zang, vs 409, bl. 424, kr.

WEN EEN ONZICHTBRE HAND ZICH IN DE ZIJNE KLEEFDE,
HEM OPVOERDE, EN MET HEM DEN ETHERSFEER DOORZWEEFDE,
EN SEGOL, SEGOL, RIEP!

Deze plaats moest anders worden uitgegeven om de bedoeling des dichters uit te drukken. Na het woord ‘doorzweefde’ moest een sterker leesteeken staan. Vandaar begon een nieuwe zinsnede, en het onderwerp dat het laatste werkwoord ‘riep’ vorderde was nog niet geschreven, toen de pen aan den onsterfelijken zanger ontzong.

**Levensberichten der afgestorvene medeleden
van de Maatschappij der Nederlandsche
Letterkunde.**

Bijlage tot de Handelingen van 1876.

Leiden, E.J. Brill. 1876.

Levensschets van Dr. A.H. van der Boon Mesch.

Wordt ons oog aangenaam getrokken door de lieve wandelingen en het fraaije geboomte, dat thans de meeste onzer oud-vaderlandsche steden omringt en te midden waarvan villa's en nieuw gebouwde huizen ons toelagchen, - wier bouwde echter geenszins altijd den onverdeelden bijval der commissie van Rijks-Adviseurs zou verworven hebben, zoo deze er op ware gehoord geworden, - aan den anderen kant is het geen minder genot dieper in die steden in te dringen en te wandelen langs die oude grachten en markten, waar nog menig oud gebouw en deftige woning ons aan vroegere tijden herinnert.

In dit opzigt levert Delft voor hem, die zich gaarne in vorige eeuwen verplaatst, veel op, en is het een waar genot hier voor een gevel, daar voor een opschrift een oogenblik stil te staan.

Zoo vinden wij op de Wijnhaven een huis dat een zonderlingen voorgevel heeft. De onderste en bovenste verdiepingen daarvan zijn blijkbaar eenige eeuwen jonger, dan het niet onbehagelijke middengedeelte, dat sedert meer dan drie eeuwen, zijne oorspronkelijke versierselen schijnt

behouden te hebben en in moeilijk te lezen gothische letteren het volgende opschrift draagt:

‘Wie Godt in voorspoet wil beraden
Gheen benijden en magh hem schaden.’
1540. -

In dat huis was op het einde der vorige en de eerste dertig of veertig jaren dezer eeuw eene Apotheek gevestigd, en de beheerder dier inrigting heeft welligt menigen benijder gehad, want aan voorspoed heeft het hem niet ontbroken. Niet alleen dat het hem in zijn bedrijf goed ging, dat hij door zijne stadgenoten geacht en gewaardeerd werd, hij was bovendien gelukkig echtgenoot en vader.

De Heer Hendrik Carolus van der Boon Mesch, dien wij hier op het oog hebben, was gehuwd met Mejufvrouw Elisabeth Jacoba van Braam. Door dezen echt kwam zijne familie in een dubbele betrekking tot een geslacht, waarvan meer dan een lid met eere in de gedenkrollen van ons zeezezen vermeld wordt, want zijn broeder, geneesheer te Delft en vader van Georgius Johannes van der Boon Mesch, van 1819 tot 1822 buitengewoon hoogleeraar in de landhuishoudkunde te Leiden, was ook reeds met eene jufvrouw van Braam gehuwd.

De echt van den Heer H.C. van der Boon Mesch werd gezegend met drie dochters, waarvan eene met den Heer P. van Rossum, de tweede met den Heer Dr. G.J.D. de Roock gehuwd is geweest, terwijl de derde ongetrouwd is gebleven, maar bovendien met drie zonen, welke alle door hunne buitengewone gaven de geboortestad van Leeuwenhoek belovende eer aan te doen, met regt het ouderhart tot dankbaarheid en groote vreugde moesten stemmen en hun welligt door velen zijn benijd geworden.

Van den oudsten dier zonen Adrianus Leonardus, den 29sten September 1793 geboren, wiens levensbericht in de Handelingen en Mededeelingen dezer Maatschappij over 1854 voorkomt, zij het voldoende het volgende te herin-

neren. Zich wijdende aan de Theologie, behaalde hij in 1817 de eerste gouden Medaille door de theologische faculteit te Leiden toegekend. Borger was zijn boezemvriend, Wijtenbach, van Voorst, Clarisse en van der Palm rekenden hem onder hunne meest uitmuntende leerlingen, en de laatste verklaarde dat zijn promotie tot Doctor Theologiae eene der luisterrijkste van de Leidsche Hoogeschool geweest is. Achtereenvolgens Predikant te Heino, Vlaardingen en Leeuwarden, bleef hij aan laatstgenoemde plaats getrouw, niettegenstaande behalve andere plaatsen Utrecht, Amsterdam en 's Gravenhage hem herhaaldelijk beroepen hebben, ja zelfs de Professoraten van Franeker en Groningen hem aangeboden werden. Toen zijne ondermijnde gezondheid hem in 1835 dwong het met zoo veel glans vervulde leeraarambt neder te leggen, vestigde hij zich te Leiden, waar hij, niet zonder nut ook voor vele studenten in de Theologie, zijne laatste levensjaren doorbragt en den 10^{en} April 1852 overleed.

Bij den tweeden zoon, de namen des vaders Hendrik Carel dragende en den 6^{den} April 1795 geboren, wiens collegies ik het voorregt had bij te wonen en wiens onderrigt ik mij dankbaar herinner, zij het mij vergund hier een oogenblik langer stil te staan.

Op achttienjarigen leeftijd te Leiden gekomen begon hij met zich bijzonder op de Grieksche en Latijnsche letterkunde toe te leggen en maakte zelfs zeer goede latijnsche verzen. Daaronder worden geroemd een bij het overlijden van S.J. Brugmans en het andere gewijd aan zijnen vriend R.J. Thorbecke, toen deze in de letteren promoveerde.

Hoewel de geneeskunde zijne bestemming was, werd hij toch vooral door scheikunde, kruidkunde en natuurlijke historie aangetrokken. De beroemde Sebald Justinus Brugmans leidde hem in die rigting. Even als mijn onvergetelijke vader tot zijne eerste leerlingen behoorde, zoo was Hendrik van der Boon Mesch een der laatsten die

deze uitstekende geleerde met blakenden ijver voor de natuurwetenschappen vervulde.

Wel mag hier herinnerd worden dat, gelijk Adriaan de eerste gouden medaille in de theologische faculteit, Hendrik de eerste in die der Wis- en Natuurkunde te Leiden veroverde, en dat die door nog twee andere aldaar en eene te Utrecht werd achtervolgd, zoodat hier het zeldzame feit plaats vond, dat één student in drie jaren tijds viermalen met Goud werd bekroond.

In 1820 promoveerde deze jongeling, wiens wetenschappelijke ijver en onvermoeide werkzaamheid wel zelden gevenaard en nog minder zal zijn overtroffen geworden, in de Wis- en Natuurkunde en een jaar later in de Geneeskunde.

De Hoogleeraar Brugmans in 1819 aan de Leidsche Hoogeschool ontvallen zijnde, zoo schreef Hendrik Carel niet alleen eene, door de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen bekroonde lofrede op dien gevierden en diep betreunden leermeester, maar werd ook met het onderwijs in de scheikunde belast, in afwachting der komst van C.G.C. Reinwardt, ter vervanging van Brugmans beroepen, doch nog niet uit Nederlandsch Indië teruggekeerd. Niet te verwonderen is het dus, dat Curatoren van het Athenaeum Illustre te Amsterdam zich haastten H.C. van der Boon Mesch uit te noodigen de plaats te vervullen, bij het vertrek van Reinwardt naar Java opengebleven, doch om de vermelde reden bij zijne terugkomst door hem niet weder ingenomen.

Slechts van 1823 tot 1831 mogt het Athenaeum te Amsterdam hem bezitten: eene slepende ziekte maakte een einde aan zijn leven, dat naar onze menschelijke beschouwingen nog zooveel nuts voor het hem dierbare vaderland en de hem even dierbare wetenschappen had kunnen stichten! Toen zijne geknakte gezondheid hem het collegie geven onmogelijk maakte, liet hij zich naar Delft brengen, waar hij den 19^{den} Junij 1831, in de armen van zijnen

grijzen, hooggeachten vader en omringd door vele geliefde betrekkingen, den laatsten adem uitblies.

Mijn vriend, toen studiegenoot, Dr. G.A.N. Allebé wijdde eenige gevoelvolle bladzijden aan den diep betreurden leermeester. Met regt mogt hij van hem zeggen dat hij niet alleen de leermeester, maar ook de vriend zijner leerlingen was en dat orde, volledigheid en helderheid zijne voordrachten kenmerkten. En zijne taak was voorwaar niet gering, want behalve Chemie voor de studenten en Pharmacie voor de Apothekers-leerlingen, had hij ook nog natuurlijke Historie en Zoölogie gegrond op vergelijkende ontleedkunde te doceeren. De collegies voor de studenten toen nog alle in de latijnsche taal gegeven wordende, zoo kwam de groote bedrevenheid, die hij in het spreken dezer taal, onder de leiding van Wijtenbach verkregen had, hem zeer te stude en men kan wel zeggen dat hij zich met dezelfde duidelijkheid en hetzelfde gemak in die taal als in onze moedertaal uitdrukte.

Wanneer men de verdiensten herdenkt van hen die vóór 40 en meer jaren de natuurkundige wetenschappen onderwezen, dan moeten niet uit het oog verloren worden de geringe hulpmiddelen die men toen ter hunner beschikking stelde. De meeste Hoogleeraren, vooral aan de Athenaea, moesten zich zelve de voorwerpen aanschaffen die zij voor het onderrigt noodig hadden. Vandaar de oorsprong der musea van Ruysch, Camper, Bonn, Brugmans, Bleulaud, Bakker, de Fremery en dat door mijnen vader en broeder gedurende zestig jaren bijeengebragt, thans nog ten nutte van het onderwijs der aanstaande geneeskundigen te Amsterdam in gebruik. De beroemde Hoogleeraar van Swinden gaf collegie in de physica met de toestellen, die hij uit eigen middelen daartoe had aangeschaft. Als kind heb ik menig uur te midden dier net onderhouden instrumenten doorgebragt en ik herinner mij nog levendig den angstigen eerbied, welken de electriseermachine en de

Leidsche flesschen mij inboezemden, nadat hunne werking mij eenmaal was vertoond geworden. Zijn opvolger Professor Voute, wiens collegies ik als student heb gevolgd, gebruikte ook geene andere instrumenten, dan die welke zijn eigendom waren. En wat nu de hulpmiddelen betreft voor het Chemisch onderwijs bestemd, ook daarmede was het toen ter tijde zeer spaarzaam gesteld. Zij die met mij de lessen van Professor van der Boon Mesch te Amsterdam bijwoonden, - hun getal is echter, helaas! thans tot zeer weinige ingekrompen, - herinneren zich het collegielokaal in de Staalstraat, verre beneden hetgeen nu iedere hoogere burgerschool bezit, zuinig van de noodige toestellen voorzien en als gebouw zoo slecht dat het er soms bij erge regenbuijen op onze hoofden lekte. Ik herinner mij nog hoe de hoogleeraar, bij zulk eene gelegenheid met een goedig lachje tot ons zeide: 'est officina rimosa, ut nostis.'

Ik zie hem nog in eene openbare zitting der eerste klasse van het toenmalige Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten in de groote zaal van het Trippenhuys, - thans in twee kleinere verdeeld, - zijne gedachtenis-rede op sir Humphry Davy houden. Na vermeld te hebben hoe de rijke Royal Institution dien uitstekenden geleerde in de gelegenheid stelde de fraaiste instrumenten en toestellen te gebruiken en te vermeerderen en hoe de bekwame wektuigkundige Newman en zijn amanuensis, later zijn beroemde opvolger Faraday, hem daarbij ter zijde stonden, mogt hij wel met zekeren weemoed uitroepen: 'Gelukkig de leeraar wien zulk een onmisbare schat ten deel valt.'

Daar zulks hem niet ten deel viel, waardeerden zijne leerlingen des te meer dat tijd, arbeid, aanhoudende uitgaven aan boeken en werktuigen, dat niets in één woord hem te dierbaar was, om zijn onderwijs belangrijk, volledig en vruchtdragend te maken!

Naar mijne overtuiging heeft het uitstekend voorbeeld van dezen voortreffelijken man, een niet te loochenen invloed op zijnen negen jaren jongeren broeder Anton uitgeoefend en daarom ben ik er ietwat langer bij blijven stilstaan dan de instructie der biographen bij de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde misschien gedooft.

Aan mij, hoewel een der jongste leden, - echter geenszins in leeftijd, - dier Maatschappij, viel de eer te beurt, door het Bestuur uitgenoodigd te worden, van dezen jongsten der drie broederen van der Boon Mesch een levensbericht te geven. Mij geenszins het moeilijke der mij aangeboden taak ontveinzende, heb ik die echter gaarne op mij genomen. Mogt ik volgens het oordeel mijner geachte medeleden er in geslaagd zijn, de onpartijdigheid van den biograaph niet te hebben opgeofferd aan vriendschappelijke gevoelens jegens den overledene, dan zal ik mij verheugen een arbeid te hebben ondernomen, die mij vele aangename vervlogen tijden voor den geest riep.

Anthony Hendrik van der Boon Mesch werd den 15^{den} April 1804 te Delft geboren.

De school, waar hij zijn eerste onderwijs ontving, muntte, volgens de getuigenis van een geacht ingezetene van Delft, die met Anton aldaar op de banken gezeten heeft, niet door bijzondere voortreffelijkheid uit, evenmin als de Latijnsche school welke hij later bezocht. Daar nu echter onze van der Boon Mesch, zoo als men weet, op lateren leeftijd een zeer goed Latinist was en die taal met gemak en vaardigheid sprak, zoo komt het mij geene gewaagde stelling voor te beweren, dat zijn broeder Hendrik door voorbeeld en onderrigt hem daarin van groot nut geweest is. Van zijnen vader, werd mij door dienzelfden tijdgenoot gemeld, dat hij, zonder zelf een man van buitengewone gaven te zijn, echter door strenge pligtsbetrachting van zijne zonen te eischen en door de belangstelling der onderwijzers in hunne vorderingen door bezoeken en per-

soonlijken invloed gaande te houden, zeer heilzaam en nuttig op de ontwikkeling zijner zonen heeft gewerkt. De moeder van Anton, eene begaafde vrouw, stierf weinige weken na zijne geboorte en heeft dus op zijne ontwikkeling geen invloed kunnen uitoefenen.

In de scheikunde genoot onze van der Boon Mesch te Delft onderwijs van den Heer van Eijben, Apotheker van het Gasthuis, die onder zijne tijdgenoten als een goed Chemicus bekend stond.

In September 1821 werd de Latijnsche school te Delft met de Academie te Leiden verwisseld. Anton van der Boon Mesch vond daar nog zijnen broeder Hendrik, die wel geen student meer was, doch, zooals wij hierboven gezien hebben, het onderwijs in de scheikunde aldaar tot 1823 waarnam.

De jeugdige student legde niet minder werkzaamheid dan zijn oudere broeders aan den dag. In de vijf jaren, die hij aan de Leidsche Hoogeschool doorbragt wist hij, hoewel gaarne aan alle gezellige bijeenkomsten zijner studiegenoten deelnemende, nog den tijd uit te woekeren om niet minder dan drie prijsvragen te beantwoorden en wel op zoodanige wijze dat hij voor ieder antwoord met goud werd bekroond.

Dat hij te Delft eene degelijke scheikundige opleiding had genoten, bewees hij door reeds in zijn eerste studiejaar de gouden medaille te Gent te behalen, voor zijn antwoord op de prijsvraag *de fermentatione vinosa*.

De beantwoording eener andere scheikundige prijsvraag *de humo* te Leiden uitgeschreven, verschafte hem in 1825 de gouden medaille. Doch hetgeen meer bevreemding moet verwekken is, dat hij tusschen die twee scheikundige onderwerpen, zich aangetrokken voelde door eene Litterarisch-antiquarische vraag *de censu et censoribus*, voor wier beantwoording de Gentsche faculteit der letterkunde hem in 1823 de gouden medaille toekende en waarbij zoowel

de behandeling van het onderwerp zelve, als het uitmuntende latijn waarin het was uiteengezet, den jeugdigen academieburger ruimen lof deden inoogsten. De invloed van den fijn beschaafden Jan Bake werkte dus niet minder gunstig op den jongeren broeder, dan Daniel Wijtenbach op de beide oudere gedaan had.

De gelukkige vader had dus de streelende zelfvoldoening binnen weinige jaren zijne drie zonen, gedurende hun academietijd, niet minder dan acht gouden medailles te zien behalen.

Merkwaardig is het hoe de eerste jaren na onze gelukkige bevrijding van vreemde overheersching een krachtig leven zich aan de Hoogeschole openbaarde, ook door deelneming aan den wedstrijd, bij art. 205 van het Organiek Besluit van den 2^{den} Augustus 1815 in het leven geroepen, waarbij bepaald werd dat er jaarlijks te Leiden *tien*, te Utrecht en te Groningen *zes* gouden medailles voor de beantwoording van prijsvragen zouden worden uitgelooft.

Toen later uit zucht tot bezuiniging dit aantal eerst verminderd en later geheel afgeschaft werd, heeft het Z.M. den Koning behaagd de kosten der gouden medailles geheel uit eigen fondsen te bestrijden en daardoor een blijk te geven van belangstelling in ons hooger onderwijs, dat ook thans nog verdient dankbaar herinnerd te worden.

Aan de nimmer te vergeefs ingeroepen hulpvaardigheid van den Heer Dr. M.F.A.G. Campbell, Bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek ben ik eene lijst verschuldigd van onze academieburgers die van 1815 tot 1830 aan de zes Nederlandsche Hoogeschole met goud zijn bekroond geworden.

Merkwaardig is het hoe de meeste mannen, die later op verschillend maar vooral op wetenschappelijk gebied ons land tot eere hebben verstrekt, er zich op toeleghden reeds aan de Academie een goeden naam te verwerven.

Twee mannen later op staatkundig gebied scherp tegen over elkander staande, Groen van Prinsterer en Thorbecke, behaalden meer dan eene medaille, de van der Hoeven's, de van Hall's, Cock, Uylenbroek, Verdam, G.J. Mulder, Hofstede de Groot, en zoo vele anderen, te veel om hier op te noemen, prijken alle op die lijst. Sommige zelfs herhaalde malen, o.a. de Hoogleraar Verdam die vijf malen met goud werd bekroond.

Het zou ons te ver leiden hier al de opmerkingen mede te deelen, waartoe die lijst aanleiding geeft. Niet alle die later een eerbiedwekkend figuur in ons Vaderland maakten, hebben aan de Academie gouden medailles behaald en niet alle die met goud werden bekroond, beantwoorden later aan de verwachting welke die bekrooning had opgewekt. Doch van zeer velen bleek het, welke heerlijke vruchten een goed besteed academie-leven later draagt.

Indien het Bestuur dezer Maatschappij er prijs op mogt stellen de geheele, door den Heer Campbell opgemaakte lijst in hare werken op te nemen, dan zal het, geloof ik, vele leden, vooral de oudere, stof tot aangename herinnering aan den academietijd aanbieden. Met dat doel wordt zij met toestemming van den Heer Campbell ter zijner beschikking gesteld.

Anton van der Boon Mesch verliet in 1826 met den meesten lof de Leidsche Hoogeschool na de verdediging zijner Dissertatie *de montibus igne ardentibus Insulae Javae eorumdemque lapidibus*. Dat deze wetenschappelijke arbeid boven het gewone peil der academische proefschriften uitstak, bewijst de omstandigheid dat het belangrijk genoeg werd geacht om in eene vreemde (de Duitsche) taal te worden overgezet, eene onderscheiding die slechts weinig dissertaties is te beurt gevallen. Het onderwerp wijst ons van zelf naar den leermeester Reinwardt, wiens aantekeningen door hem, met zijn bekende hulpvaardige goed-

hartigheid, ter beschikking van den uitstekenden leerling werden gesteld.

Wanneer wij onzen geest naar die jaren terugbrengen, dan voorzeker moet men zich verheugen dat thans, ook op wetenschappelijk gebied, de wetten der verdeeling van den arbeid meer worden in het oog gehouden, beter worden opgevolgd. Toen Reinwardt, vermoeid naar ligchaam en ziel uit Nederlandsch Indië terugkwam, waar hij niet alleen als natuuronderzoeker was werkzaam geweest, vele gevaarlijke en vermoeijende togten gedaan en hooge vulcanen beklommen had, doch bovendien onder allerlei administratief geschrijf was bedolven geworden, wachtte hem de taak om Chemie, Botanie en Natuurlijke Historie met inbegrip der Geologie te onderwijzen. Had men hem den noodigen rusttijd gegund om al de schatten van natuurkennis op Java verzameld, te rangschikken en die, welke tot jammer der wetenschap eene prooi der golven waren geworden, weder aan te vullen, dan had Nederland van eene kostbare wetenschappelijke expeditie de vruchten geplukt, waarop het teregt aanspraak mogt maken. Nu daarentegen werd de tijd van den natuuronderzoeker geheel door al die collegies ingenomen, slechts een gedeelte der schatten van kennis, aan gene zijde van den Oceaan verzameld, kwam ten bate van Nederland en na zeer weinige jaren bleek de toestand toch onhoudbaar te zijn. Reeds in 1828 werd een gedeelte van de te zware taak op den Heer Jan van der Hoeven als buitengewoon Hoogleeraar in de Natuurlijke Historie overgebracht. Van der Boon Mesch, die spoedig na zijne promotie, bij Koninklijk Besluit van den 28sten Julij 1826 tot lector in de scheikunde bij het Indisch collegie en de Industrieschool te Leiden was aangesteld, werd bij Kon. Besluit van den 6^{den} Januarij 1829 beroepen tot buitengewoon Hoogleeraar in de scheikunde aan de Leidsche Hoogschool.

Den 24sten Mei 1829 aanvaardde hij dat buitengewoon

Hoogleeraarambt met eene Oratie *de Chymiae artibus conjunctae fine et officio*.

Terwijl zijne voorgangers en navolgers gewoonlijk van CHEMIA spraken, heeft van der Boon Mesch zich bij die Oratie en in het vervolg altijd van het woord CHYMIA bediend. Volgens het gevoelen van een bevoegden, door mij geraadpleegden beoordeelaar, schijnt er echter geen afdoende grond te bestaan, om niet den algemeen gevolgden schrijftrant te blijven volgen.

In deze Oratie vinden wij de rigting aangewezen, waarin van der Boon Mesch zich in zijn volgend leven bij voorkeur heeft bewogen. De toepassing der scheikunde op fabriekwezen en landbouw was toch het terrein, waarop wij hem steeds met het meeste genoegen werkzaam zien.

Die strekking komt in zijne Oratie duidelijk aan het licht. Hij wijdt daarin uit over het groote nut dat de Chemie aan den landbouw heeft bewezen, door de zamenstelling der gronden en der daarop te verbouwen gewassen te onderzoeken en daaruit te besluiten tot de mestspeciën het best geschikt om aan de gronden die bestanddeelen toe te voegen, welke zij behoeven om van de gewassen een rijken oogst te doen inzamelen. Ook toont hij de verpligtingen aan die het fabriekwezen heeft aan de lessen der scheikunde, waardoor het zulk eene vlugt heeft kunnen nemen en waardoor de nijverheid, van alle banden van geheimhouding bevrijd, door alle volken, wie het niet aan de noodige kennis en beschaving ontbreekt, kan uitgeoefend worden.

Doch zal de scheikunde voortgaan om zooveel nut te stichten als zij nu reeds heeft gedaan, dan moeten hare beoefenaren vooral nauwkeurig de grondregelen leeren kennen waarop zij berust. De ware scheikundige moet in zich vereenigen veelomvattende kennis, volharding in de studie, geduld bij den arbeid, behendigheid en geluk in het vinden, verstandig overleg bij het onderzoek, gestreng-

heid en scherpzinnigheid bij het oordeelen (*Doctrinae copia, studii constantia, laboris patientia, inveniendi solertia et felicitas, indagandi sagacitas, judicandi et severitas et subtilitas.*)

De Hoogleeraar Macquelyn getuigde in zijn daaropvolgende rectorale Oratie, dat van der Boon Mesch, over eene wetenschap, die den Romeinen als zoodanig genoegzaam onbekend was, eene welbespraaktheid in hunne taal aan den dag had gelegd, die teregt mogt bewonderd worden. Die groote gemakkelijkerheid om zich zoowel in het Latijn als in het Hollandsch in vloeiende en sierlijke bewoordinuit te drukken, is steeds een der kenmerkende eigenschappen van van der Boon Mesch geweest.

Bij Koninklijk Besluit van den 11 November 1831 werd hem even als aan zijne ambtgenoot J. van der Hoeven, zitting in den Academischen Senaat toegekend en bepaald dat ten opzichte der faculteits-examens de verpligtingen, regten en voordeelen van gewoon Professor op hem toepasselijk zouden zijn.

In 1836 viel hem te beurt van buitengewoon tot gewoon Hoogleeraar bevorderd te worden. Toen, bij Kon. Besluit van den 11^{den} Maart 1840 N° 129 was bepaald geworden dat bij elke Hoogeschool een cursus zou geopend worden tot het geven van onderwijs in de landhuishoudkunde aan niet studeerende personen en te Leiden daarvoor de Hoogleeraar van der Boon Mesch was aangewezen, werden hem tevens na het overlijden van Professor Wttewaal, de lessen in de landhuishoudkunde voor de studenten opgedragen.

De eerste jaren van het Professoraat kenmerkten zich door veel voorspoed en menigen zonnestraal op zijn levenspad. De maand Februarij 1848, in de geschiedenis van Europa door bloed en vuur gekenmerkt, in vele staten door veelbeteekenende verwickelingen en ingrijpende veranderingen achtervolgd, moest aan den huisselijken haard van van der Boon Mesch een leêgte doen ontstaan, die later nooit weder is aangevuld geworden. Rector magni-

ficus der Hoogeschool zou hij den 8sten Februarij dat ambt nederleggen. De rectorale Oratie *De Rebus Academicis, nostra praesertim aetate, justo pretio habendis* was met ingenomenheid bewerkt en gereed gemaakt en van der Boon Mesch die, zooals men weet, een gul en vrolijk gastheer was, had zich zeker veel van dien feestdag voorgesteld. -

In deze Oratie, die ook door eene zeldzame elegantie van latijnsche bewoordingen uitmunt, trekt van der Boon Mesch te velde tegen verschillende rigtingen welke zich ten opzichte van ons hooger onderwijs hadden geopenbaard. De rigting door hem aangeprezen is, het goede te behouden, het minder goede te verbeteren. De klassieke letteren vinden, zooals te verwachten is, in hem een warmen verdediger, evenzoo eene ernstige studie der propaedeutische vakken. Het einde der Oratie, waar de stichting der Leidsche Hoogeschool en de groote mannen die zij heeft voortgebracht in de kernachtige taal der oudheid herdacht worden, zou zelfs in eene feestrede bij een eeuwgetijde eene waardige plaats hebben kunnen innemen.

De 8ste Februarij 1848 moest echter voor van der Boon Mesch geen feestdag, maar een treurdag zijn. Zijne echtgenoot Adriana Daniella Hermanna Mobachius Quaet, wier gezondheid reeds eenigen tijd te wenschen liet, werd zes uren vóórdat hij het Rectoraat zou nederleggen door den dood van zijne zijde weggenomen. In stede van in opgewekte stemming in de welgevulde Academische Geheerzaal als spreker op te treden, moest van der Boon Mesch zijnen ambtgenoot J.H. Scholten, toen prorector en secretaris van den senaat, verzoeken het geschrevene in zijne plaats voor te dragen, en bleef hij alleen in stillen rouw bij het lijk zijner gade. Sedert dien treurigen dag had hij nooit meer den moed de rectorale Oratie op den 8sten Februarij bij te wonen.

Daarna heeft van der Boon Mesch nog 25 jaren de betrekking van Professor in de scheikunde en landhuishoud-

kunde vervuld, zoodat hij in het geheel 34 jaren met dien eervollen werkkring is belast geweest.

Hebben die 34 jaren steeds beantwoord aan de verwachtingen, die de jonge geleerde, met zoo veel glans de Academie verlatende, deed koesteren? Ik zal mij niet vermeten deswege een oordeel uit te spreken. Wanneer ik echter zie dat zijn werk na hem aan twee zijner leerlingen is opgedragen, dan schijnt het vermoeden gewettigd dat de last, waarmede twee krachtvolle mannen worden beladen, te zwaar was voor éénen meer bejaarden.

Bovendien de scheikunde blijft steeds met reuzenschreden vooruitgaan. Daar van der Boon Mesch zich meer aangetrokken gevoelde tot de toepassing van scheikunde op landbouw en nijverheid, dan tot het diep doordringen in de latere theoriën door de baanbrekers der wetenschap verkondigd, en ook wel het jeugdige vuur miste om alle nieuwe ontdekkingen op het gebied der stofwisseling en der scheikunde in hare verschillende rigtingen te volgen en aan zijne leerlingen begrijpelijk te maken, zoo zou voorzeker het onderwijs in de chemie aan de Hoogeschool te Leiden meer gebaat zijn geweest indien reeds vóór eenige jaren een der uitstekende mannen, aan wie zijn leerstoel werd aangeboden, aan hem ware toegevoegd geworden, dan nu die verdeeling van arbeid eerst plaats vond, toen zijne geschokte gezondheid hem had gedwongen het hoogleeraarambt neêr te leggen.

Het is echter verre van mij dat ik door deze bedenking mij zou veroorloven eene aanmerking te maken op het beleid der geachte Verzorgeren van de Leidsche Hoogeschool in dezen, want voor zooverre mij bewust is, heeft van der Boon Mesch zelf nooit den wensch naar hulp van jeugdiger krachten kenbaar gemaakt. De geschiedenis van den Aartsbisschop van Grenada in Gil-Blas heeft nog niets van hare frissche waarheid verloren. Slechts weinigen verlangen op gevorderden leeftijd jeugdige hulp

naast zich en noch minderen wenschen tijdig voor andere plaats te maken.

Een groot lichtpunt in zijn academische loopbaan was voor van der Boon Mesch de 6de October 1859, toen hij het nieuwe laboratorium met eene plegtige redevoering mocht openen.

Heb ik vroeger gewaagd van de gebrekkige hulpmiddelen die zijnen broeder Hendrik te Amsterdam ten dienste stonden, ook het laboratorium op de Aalmarkt te Leiden, waar van der Boon Mesch zoo vele jaren collegie heeft gegeven, liet, hoewel in minderen graad, te wenschen over. Voor de studenten was daar geene gelegenheid om zich in het doen van proeven en onderzoekingen te oefenen. Onze van der Boon Mesch had echter dit voor boven zijnen broeder, dat hem belangrijke sommen voor het aanschaffen van werktuigen en chemische apparaten waren toegelegd. Die rijke verzameling, in het kleine gebouw opeengehoopt en daardoor weinig bruikbaar en dus van gering nut, vond eene haar waardiger plaats toen het nieuwe gebouw voor physica, chemie en anatomie bestemd, op de ruïne werd opgerigt en van der Boon Mesch het voor hem bestemde gedeelte in bezit kon nemen. Met onzen vriend Dr. G. Simons uitgenoodigd de plegtige opening van het nieuwe laboratorium en den daarop volgenden feestmaaltijd bij te wonen, herinner ik mij nog levendig het genoeg dat van der Boon Mesch had, ons alles aan te wijzen waardoor die nieuwe lokaliteit boven de vroegere uitmuntte, weinig vermoedende dat ook dat nieuwe binnen weinige jaren weder verouderd en te bekrompen zou geacht worden! Een bewijs voorwaar van de onverpoosde uitbreiding der menschelijke kennis, doch waaraan even als aan al het ondermaansche ook weder eigenaardige bezwaren zijn verbonden.

Hoewel van der Boon Mesch dagelijks verscheidene uren collegie had te geven aan studenten en pharmaceuten,

vond hij nog tijd om ook voor nijveren en landbouwers openbare lessen, van meer populair aard, in de scheikunde te houden. Zoo ik niet dwaal zijn deze altijd zeer sterk bezocht en met de grootste belangstelling gevolgd geworden. Hier vooral kwam zijne welbespraaktheid hem zeer te stade en wist hij op de meest boeiende en hoogst duidelijke wijze zijn onderwerp voor te dragen of, zoo als men het thans noemt, te vulgariseeren. De ruime geldelijke toelagen, die hij voor deze lessen van staatswege genoot, stelden hem in staat de verzameling zijner instrumenten met zeer kostbare te verrijken.

De spreekbeurten die hij verschillende jaren ook elders vervulde o.a. in de Maatschappij Diligentia te 's Gravenhage, welke hem in dank daarvoor reeds in 1833 het buitengewone honoraire lidmaatschap aanbood, waren steeds druk bezocht en bleven bij alle die ze bijwoonden steeds in aangename herinnering. Het waren dan ook dergelijke voordragten, waarin van der Boon Mesch een hem eigenaardig talent ten toon spreidde.

De Vergaderingen der Eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, (later de Koninklijke Academie van Wetenschappen) waarvan hij in December 1829 korrespondent en in 1843 lid werd, woonde van der Boon Mesch regelmatig bij. Wij vinden in de werken dier geleerde instelling verschillende stukken, hetzij door hem alleen, hetzij in commissie met andere leden in het licht gegeven.

Zoo werd door hem in vereeniging met zijne medeleden G.J. Mulder en G. Simons, een uitvoerig onderzoek ingesteld naar de ondeugdzaamheid en de spoedige vergankelijkheid van het papier en de middelen om deze gebreken te ontdekken. Niet minder dan 34 soorten handpapier en 30 soorten machinaalpapier werden onderzocht. Hoewel het resultaat van dit uitgewerkte stuk misschien niet zoo afdoende is geweest, als men welligt had mogen hopen,

bevat het toch in allen geval veel wetenswaardigs voor hen die op dit onderwerp hunne aandacht vestigen.

In het vijfde Deel der Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen vinden wij een belangrijk stuk van van der Boon Mesch over eene zaak, die voor ons belastingwezen van groot gewigt is te houden, namelijk over de bepaling van het alcoholgehalte in vloeistoffen, die behalve alcohol en water, nog andere stoffen bevatten. In dit en vele andere stukken aan de pen van van der Boon Mesch verschuldigd, toonde hij eene eigenschap te bezitten, die door vreemden dikwijls in de Hollandsche geleerden wordt gewaardeerd, namelijk eene ruime kennis van de geschiedenis en de literatuur van het behandelde onderwerp. Bij dit onderzoek werd vooral eene breede plaats ingeruimd aan eene vergelijking der meerdere of mindere naauwkeurigheid in de bepaling van het alcoholgehalte door middel van ebullioscopen en over die, welke toen te Leiden door de gebroeders Sala vervaardigd werden, een gunstig oordeel uitgesproken.

In het zevende Deel dierzelfde Verslagen en Mededeelingen wordt de uitslag medegedeeld van het onderzoek van water, door den Heer F.W. Conrad bij eene zijner reizen, naar Egypte en Palaestina, uit de Doode Zee meegebracht. Dit water, zoo als men weet in zoutgehalte dat van alle bekende soorten van zeewater verre overtreffende, bevatte ruim 22% zoutdeelen, zijnde echter minder dan de meeste andere onderzoekers daarin hebben gevonden.

Een onderzoek dat van der Boon Mesch zeker met voorliefde heeft ondernomen, daar het hem aan zijne academische dissertatie herinnerde, was dat van vulcanische asch van den Javaanschen vuurspuwenden berg de Kloet afkomstig en in 1864 herwaarts gezonden. Hij vond daarin geen spoor van magneetijzer, anders een gewoon bestanddeel van vulkanische aschsoorten, doch wel boriumzuur in den regel daarin niet voorkomende.

In 1866 werd door van der Boon Mesch, in vereeniging met zijnen Amsterdamschen ambtgenoot von Baumhauer, verslag uitgebragt over een stuk meteorsteen, afkomstig van eenen zeer grooten, liggende in den kraton van den Soesoehoenan van Soerakarta en aldaar reeds in 1797 van Prambanon overgebragt. De bestanddeelen waren van 93,7 tot 96,7 percent ijzer en overigens nickel, benevens sporen van cobalt, silicium en chromium.

Een der belangrijkste onderzoekingen, waaraan van der Boon Mesch, bij de Koninklijke Academie van Wetenschappen heeft deelgenomen, was die, met medewerking van Professor G.J. Mulder en den Vice-Admiraal J.C. Rijk ingesteld, over de oorzaken van zelfontbranding van stoffen in schepen geladen. Ik zou de grenzen, mij toegestaan, verre overschrijden, zoo ik een eenigzins volledig verslag van het belangrijke onderzoek toen ingesteld, hier wilde geven. Genoeg zij het te herinneren dat in de verordeningen voor de koninklijke Zeemagt Deel II, vierde Hoofdstuk, behelzende Instructie voor de kommandeerende Officieren van Z.M. Oorlogschepen, de artikelen 25 tot 29 bepalingen bevatten, waarbij het bovenvermelde Verslag blijkbaar met zorg is geraadpleegd geworden. Het doet goed te zien hoe het onderzoek der wetenschappelijke mannen hier niet, zoo als maar al te veel gebeurt, onvruchtbaar is gebleven. Voor zoo verre mij bekend is, worden de voorschriften der Koninklijke Marine betreffende het voorkomen en blusschen van brand, bij onze koopvaardijvloot niet algemeen opgevolgd. Wanneer men de uitvoerige enquête leest, ingesteld door de Stoomvaart-Maatschappij Nederland, na den treurigen brand van het stoomschip Koning Willem III, dan kan men de gedachte niet onderdrukken dat, zoo de vermelde voorschriften onzer Marine bij het laden van dat prachtige schip waren opgevolgd geworden, die noodlottige brand niet zou hebben plaats gehad.

Het was echter niet alleen in de Koninklijke Academie van Wetenschappen, dat van der Boon Mesch, buiten zijne gewone collegies is werkzaam geweest.

In de eerste plaats voegt het hier te vermelden de Maatschappij, die mij heeft uitgenoodigd zijne gedachtenis in haren kring levend te houden en die reeds in 1827 den jeugdigen geleerde onder hare leden opnam. Van der Boon Mesch was van 1847 tot 1850 lid van haar bestuur, in 1849/50 haar voorzitter en van 1852 tot 1857 weder lid van haar bestuur. De redevoering, die hij als voorzitter hield, is zeker bij vele der oudere leden nog in herinnering. Zij getuigde van zijne liefde voor letterkunde in echt Nederlandschen zin beoefend en eindigde met den wensch dat strenge beoefening onzer geschiedenis en taal daartoe onbezweken mogten medewerken. In de Handelingen van 1850 gaf hij een levensbericht van Jhr. Mr. J.W. van Vredenburg, en schetste daarin den man van aanzienlijke geboorte en ruime middelen, die steeds warme liefde voor wetenschappen en letteren met hooge achting voor hare beoefenaren vereenigde.

Daar van der Boon Mesch de scheikunde vooral liefhad wegens hare toepassingen op landbouw en nijverheid, zoo kan het geene bevreemding baren dat de landbouwkundige congressen dikwijls door hem zijn bezocht, dat zijne adviezen daar door velen werden gewaardeerd, en dat twee Maatschappijen aan voornoemde groote volksbelangen gewijd, zich steeds in zijne sympathie mogten verheugen.

Ik heb hier in de eerste plaats op het oog de Hollandsche Maatschappij van Landbouw. Verscheidene malen (1850, 1851, 1859 en 1860) was hij lid van het hoofdbestuur en de eerste maal tevens waarnemend Voorzitter. Toen deze bloeiende Maatschappij in 1872 haar vijf-entwintigjarig bestaan zou herdenken, was het voor haar een groot voorregt zulk een welsprekenden Voorzitter te mogen bezitten, die zoo wel bij de plegtige opening der groote

Tentoonstelling op het malieveld te 's Gravenhage en bij het ontvangen en rondleiden aldaar van HH. MM. den Koning en de Koningin en van de overige leden van ons vorstelijk stamhuis, als bij de leiding der Algemeene Vergadering in die dagen gehouden, met vurigen gloed zijne liefde voor den landbouw aan den dag legde.

Aan zijne bemoeijingen had die Maatschappij ook mede te danken de oprigting en den voortdurenden bloei van het Departement Leiden. Van de oprigting in 1848 af tot aan zijnen dood was hij Voorzitter van dat Departement. Toen het zijn 25jarig bestaan vierde, bood het den Voorzitter eene medaille in étui met zilver versierd aan, om zijnen dank uit te drukken voor alles wat van der Boon Mesch voor die Afdeeling had gedaan.

Bovendien nam van der Boon Mesch een werkzaam deel aan verschillende commissiën in deze Maatschappij omtrent de longziekte, de inenting van het vee, enz. en wist dikwijls op de Algemeene Vergaderingen de leden boeiend te onderhouden.

Aan eene andere Maatschappij is de naam van van der Boon Mesch niet minder onverbreekbaar verbonden, namelijk de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid. Ik geloof wel te mogen zeggen, dat er geen terrein was waarop van der Boon Mesch zich zoo geheel t'huis en zoo behagelijk gevoelde als dat dier Maatschappij. Dikwijls hoorden wij hem verklaren dat de drie dagen der Algemeene Vergadering voor hem meermalen de genoegelijkste van een geheel jaar geweest zijn. In den jare 1828 trad hij voor het eerst als Afgevaardigde van het Departement Leiden ter Algemeene Vergadering op en van toen af woonde hij bijna onafgebroken, gedurende de belangrijke tijdruimte van 44 jaren als Afgevaardigde, Directeur of Voorzitter, de Algemeene Vergaderingen bij. Niet minder dan negenmaal is hij tot Directeur verkozen en driemaal heeft hij eenige jaren achtereen het Voorzitterschap bekleed.

De oude wet behelsde eene bepaling, die later is afgeschaft, dat namelijk aan hem, die binnen 25 jaren, vijfmalen als Directeur werd gekozen, eene gouden Medaille zou worden uitgereikt. Reeds in 1850 viel van der Boon Mesch deze onderscheiding te beurt. Sedert stond hij de Maatschappij nog 21 jaren ter zijde en toen besloot de Algemeene Vergadering hem eene geheel exceptioneele waardigheid op te dragen. Den 13 Julij 1871 werd te Haarlem bij acclamatie aangenomen het voorstel om den Heer A.H. van der Boon Mesch, als bewijs van erkentelijkheid voor zijne veeljarige toewijding aan de Maatschappij, te benoemen tot Eerlid der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, onder bepaling dat hij zitting zou hebben in de Vergadering van Directeuren met adviseerende stem. Terwijl de wet Directeuren, die vier jaren die betrekking hebben waargenomen, niet dadelijk weder herkiesbaar stelt, werd dus aan van der Boon Mesch, bij uitzondering eene onafgebroken zitting in het Hoofdbestuur toegekend. Van zijne veeljarige ondervinding echter mogten Directeuren niet die vruchten inoogsten waarop men gerekend had, daar zijne geknakte gezondheid hem in den aanvang slechts zelden en later in het geheel niet meer vergunde zich naar Haarlem te begeven.

Eene der eerste zaken door de bemoeijingen van van der Boon Mesch bij de Maatschappij van Nijverheid tot stand gebragt was het Tijdschrift. Van 1833 tot 1872 nam hij onafgebroken deel aan de Redactie. Hier achter vindt men eene opgave der stukken, die hij, behalve eene menigte kleine mededeelingen, voor het Tijdschrift geschreven heeft.

Aan den invloed en de werkdadige hulp van van der Boon Mesch, door het leenen van boeken, fraaije afbeeldingen en photographiën, was het grootendeels te danken, dat het belangrijke en klassieke werk van G.J. Hengeveld, 'Beschrijving van het Rundvee', in het licht kon ver-

schijnen, terwijl ook de Heer Mulder Bosgoed, hulp en steun bij hem vond, bij het op touw zetten zijner Ichthyologische Bibliotheek, een werk dat zonder de eerste aanmoediging van de Maatschappij van Nijverheid, waarschijnlijk niet het licht zou hebben gezien en zeker die volledigheid niet zou hebben verkregen, waardoor het nu uitmunt.

Toen in 1852 die Maatschappij haar vijf-en-zeventigjarig bestaan zou herdenken, was het van der Boon Mesch die in eene feestrede, in de eerbiedwaardige groote kerk te Haarlem voor eene aanzienlijke schare uitgesproken, het verledene dier instelling in sierlijke taal aan zijne toehoorders voor den geest bragt, en de gewigtige taak, die zij ook verder zou hebben te vervullen, als het ware met den vinger aanwees.

In 1857 vestigde de Maatschappij hare wet op bredere grondslagen en bepaalde dat de Algemeene Vergaderingen voortaan in alle gewesten des Rijks zouden gehouden worden. Van der Boon Mesch werkte ijverig mede om die nieuwe orde van zaken voor de Maatschappij vruchtdragend te doen zijn. Bij die Algemeene Vergaderingen wist hij, bij dikwijls zeer uiteenlopende gevoelens, de eendracht steeds te doen bewaren en met een gelukkig woord of een kwinkslag opkomende bezwaren te verwijderen.

Doch niet alleen in de Algemeene Vergaderingen, ook in die van het Departement der Maatschappij te Leiden, was van der Boon Mesch steeds vooraan, bij het behandelen van alle vraagpunten met de Nijverheid in verband staande. Meer dan 40 jaren was hij Voorzitter van dat Departement. Toen hij die betrekking gedurende 40 jaren had bekleed, bood het Departement hem, bij monde van der Heer Mr. H.P.J. Tollens, de groote gouden medaille der Maatschappij aan. Dit feest noemde van der Boon Mesch een roos op zijn levenspad.

Het is niet te verwonderen dat behalve de Koninklijke Academie van Wetenschappen en de drie vermelde Maat-

schappijen nog andere vereenigingen van der Boon Mesch aan zich zochten te verbinden.

Naauwelijks gepromoveerd werd hij in 1827 benoemd tot corresponderend lid der Wetterauische Gesellschaft für gesammte Naturkunde te Hanau.

In 1828 lid en in 1830 lid-consultant van het Bataafsch Genootschap van proefondervindelijke Natuurkunde te Rotterdam.

In 1830 honorair lid en correspondent der Société Industrielle te Gent.

In hetzelfde jaar lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

In 1832 lid der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem.

In 1834 corresponderend lid van het Vriesch Genootschap van proefondervindelijke landbouw.

In 1836 honorair lid der Maatschappij Felix Meritis te Amsterdam.

In 1842 honorair lid en correspondent van het Genootschap voor landbouw en kruidkunde te Utrecht.

In 1847 honorair lid van het Genootschap van Tuin- en Landbouw Dordrechtsche Flora.

Bovendien is van der Boon Mesch jaren lang lid en Voorzitter geweest der Provinciale Commissie van Geneeskundig onderzoek en toezicht in Zuid-Holland, welke Commissiën, zoo als men weet, sedert eenige jaren zijn opgeheven.

Door Z.M. den Koning Willem II werd aan van der Boon Mesch in 1844 het ridderkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw geschonken.

Z.M. Willem III versierde hem in 1851 met het Commandeurskruis der Luxemburgsche Orde van de Eikenkroon, en toen Z.K.H. de Prins van Oranje in September 1858 de Leidsche Hoogeschool verliet, werd van der Boon Mesch, wiens lessen hij ook had bijgewoond, tot

Groot-Officier dier Orde bevorderd. Z.K.H. Prins Alexander was de laatste der Vorsten uit ons Koninklijk Huis, aan wien van der Boon Mesch de Scheikunde mogt onderwijzen. Bij het verlaten der Hoogeschool bragt deze aan van der Boon Mesch, toen reeds aan een smartelijk krankbed gekluisterd, namens Z.M. den Koning een prachtig verguld zilveren koffij- en theeservies, dat met even groote ontroering door den jeugdigen Vorst aangeboden als door hem aangenomen werd.

Sainte Beuve zegt dat wanneer men iemands leven en werken wil schilderen, alles wat daartoe heeft medegewerkt moet worden nagegaan, plaats van geboorte, ouders, opvoeding, omgeving, studiegenooten, godsdienstige opleiding, enz.

Ook bij eene beoordeeling van van der Boon Mesch brengt de billijkheid mede daarop te letten. Behalve de lessen en het uitstekende voorbeeld van zijnen broeder Hendrik, oefende op de ontwikkeling van van der Boon Mesch ook grooten invloed uit, de omstandigheid dat hij zijn jeugd doorbragt in eene atmosfeer geheel doortrokken van twee toen in ons vaderland nog zeer gewigtige factoren, streng vasthouden aan de leerstellingen der Hervormde Kerk en onbeperkte eerbied en liefde voor het Huis van Oranje Nassau.

Zijn vader, ouderling en zeer bevriend met vele Predikanten, was een steunpilaar der Gereformeerde Kerk te Delft en zijn oom Aegidius van Braam, die in 1822 als Vice-Admiraal overleed, was in zijne jeugd, als verdacht van te zeer Oranje-gezind te zijn, gevangen gezet en later zelfs, na het gebeurde met de vloot van Story uitgeweken zijnde, bij verstek ter dood veroordeeld geworden. Eerst in 1814 in het land teruggekeerd en in zijn rang hersteld, laat zich begrijpen welke zijn invloed op de hem omringende naastbestaanden geweest is.

Die indrukken op godsdienstig en staatkundig terrein,

over het algemeen na de gezegende bevrijding van vreemde overheersching zoo frisch en levendig, zijn, naarmate ze later bij anderen flauwer werden, soms geheel verdwenen en voor nieuwere denkbeelden plaats maakten, bij van der Boon Mesch hoe langer hoe dieper ingedrongen. Vandaar dat hij zich met veel wat latere jaren aanbragten, niet kon vereenigen.

Vast te houden aan grondbeginselen die eenmaal de onze zijn geworden en ze met open vizier te verdedigen, omdat wij ons overtuigd gevoelen dat zij de ware en goede zijn, wie zal zulks niet goedkeuren? Doch dit kan gepaard gaan met heusche welwillendheid jegens andersdenkenden en in het algemeen mag men gaarne zien dat, naarmate de leeftijd toeneemt, eene mildere beoordeeling van tegenstanders de soms wat scherpe vormen, in de hitte des strijds dikwijls verschoonbaar, kome verzachten.

Het spijt mij te moeten erkennen, dat zulks bij van der Boon Mesch niet altijd het geval is geweest.

De felheid, waarmede hij zich soms kon uitlaten over andersdenkenden op godsdienstig en staatkundig gebied, - voor hen die met van der Boon Mesch omgingen is het onnoodig ze hier met den vinger aan te wijzen, - nam in steeds klimmende mate toe en berokkende van der Boon Mesch vele vijanden, zonder de zaak waarvoor hij streed te bevorderen. Hierdoor geraakte hij meer en meer in eenen niet wenschelijken toestand van afzondering en werd hij ook dikwijls onbillijk beoordeeld.

Van eene wel onderrigte zijde toch zijn mij vele trekken van goedhartigheid en onbaatzuchtigheid van van der Boon Mesch medegedeeld, en menig student en ook wel anderen werden gebaat door zijne onbekrompen mildadigheid, terwijl zijne rijke boekverzameling niet alleen voor eigen studie, maar ook voor die van anderen, rijke vruchten heeft afgeworpen.

Zijn leven niet door een huisselijken kring van gade en

kinderen opgevrolijkt wordende, terwijl het den mensch toch is ingeschapen zich met wezens te omringen, die hem eenige gehechtheid betoonen, zoo hield van der Boon Mesch onbegrijpelijk veel van dieren en omringde hij zijne woning met eene uitgelezen verzameling van duiven.

Het was van der Boon Mesch een groot genot, de stilte zijner woning van tijd tot tijd af te wisselen, door gasten om zijn disch te vereenigen. Vooral door vrolijken kout en tal van anecdoten hield hij zijne gasten in opgewekte stemming en van hem kon men zeggen, hetgeen een biograaph van van der Palm zeide: 'hij at en dronk niet aan zijn eigen disch, hij proefde slechts.'

In de laatste jaren werd van der Boon Mesch dikwijls bezocht door de ongesteldheid, die men gewoon is de ziekte der rijken en geleerden te noemen. Deze had echter geen duurzaam nadeeligen invloed op zijn gezondheidstoestand, doch in den jare 1873 kreeg hij in den aanvang ligte aanvallen van beroerte, die door hem niet zeer geteld werden, totdat in December 1873 een hevige aanval hem links verlamde en geheel zijn spraakvermogen benam. Treurige en smartelijke beproeving voor den man die steeds had uitgemaakt door eene zelden geëvenaarde, dikwijls benijde welbespraaktheid.

Gedurende zijne ziekte werd hij op de meest voorbeeldige wijze verzorgd door de echtelieden, die gedurende eene reeks van jaren zijne huishouding hadden waargenomen. Geen naastbestaanden zouden hem, in zijn zoo zeer hulpbehoevenden toestand, met meer liefde en trouw hebben kunnen bijstaan, dan P. Dekker en zijne echtgenoot gedaan hebben.

Zijn trouwe vriend, dien hij verzocht had na zijn overlijden het executeurschap van zijn boedel te willen aanvaarden, de Heer Mr. H.P.J. Tollens, behoorde tot de weinigen voor wien hij zich verstaanbaar kon maken. Aan hem ben ik veel verschuldigd van hetgeen ik hier betref-

fende van der Boon Mesch heb kunnen mededeelen. Deze trouwe vriend was gedurende negen maanden getuige van het smartelijk lijden, doch tevens van de stille christelijke berusting van van der Boon Mesch in de zware hem opgelegde beproeving.

Eerst den 12ⁿ Augustus 1874 werd van der Boon Mesch van zijne aardsche banden verlost. Ingevolge zijn bepaald uitgedrukt verlangen werd hij in zijne geboorteplaats Delft, zonder eenige plegtigheid, begraven. Ter voldoening aan zijnen stelligen wensch werden geene toespraken bij zijn graf gehouden: desniettemin getuigde de talrijkheid van hen die te zamen waren gevloeid, dat men er prijs op stelde hem eene laatste hulde te bewijzen.

Aldus werd de laatste der drie broederen, zoo uitmuntende door verschillende geestesgaven, weggenomen. Toen hun vader die drie jongelingen alle op het gebied van wetenschappen zag uitblinken, heeft het zeker wel tot zijne lievelingsdroomen behoord, hunne gaven ook nog in volgende geslachten te zien voortleven. Een hunner die ongehuwd was gebleven, ging hem reeds vóór in het graf. De beide andere zijn wel getrouwd geweest, doch hunne echt werd niet met kinderen gezegend. De gelukkige bewoner van het huis op de Wijnhaven te Delft liet dus geene kleinzonen na, om zijn geachten naam voort te planten. Het huis zou nu tot opschrift kunnen dragen:

De mensch wikt,
God beschikt.

's Gravenhage, Julij 1875.

A. VROLIK.

Geschriften van A.H. van der Boon Mesch.

1821. Commentatio in quaestionem chemicam: Veram fermentationis vinosae naturam investigare et indolem fermenti huic fermentationi producendae idonei determinare nec nonne sufficienti experimentorum serie eruere, quaenam sint aëris carbonici in hac fermentatione partes.
Annales Academiae Gandavensis 1820-1821.
1823. Commentatio ad quaestionem literariam: Quaeritur commentatio historico-antiquaria in qua 1° exponantur quaecunque ad censum et censuram Romanorum pertinuerunt et 2° Fasti censorii exhibeantur, e quibus appareat, accurate citatis veterum locis, quid a censoribus, muneris sola ipsorum ratione habitâ, dignum memoratu peractum sit.

Ann. Acad. Gandavensis 1822-1823.
1825. Responsio ad quaestionem physicam: Exponantur humi sive terrae fertilis natura, criteria et usus.
Ann. Acad. Lugduno-Batavae 1824-1825.
1826. Dissertatio de montibus igne ardentibus insulae Javae eorumdemque lapidibus.
1829. Oratio de chymiae artibus conjunctae fine et officio.
1831. Leerboek der Scheikunde met toepassing op kunsten en fabrieken. - Drie deelen.
1834. Over den invloed der natuurkundige wetenschappen op de nijverheid.
1836. Over de foeselolie.

1846. Over de beoefening der natuurkundige wetenschappen voor den landbouw in Nederland.
1848. Oratio de rebus Academicis nostra praesertim aetate, justo pretio habendis.
1848. Over de oorzaken van de ondeugdzaamheid en spoedige vergankelijkheid van het papier en de middelen om deze gebreken te ontdekken (in vereeniging met G.J. Mulder en G. Simons.)
Nieuwe Verhandelingen van het Kon. Ned. Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten. XIIIe Deel.
1850. Redevoering gehouden als Voorzitter der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.
Hand. en Meded. dier Maatschappij 1850.
1850. Levensbericht van Jhr. Mr. J.W. van Vredenburg.
Ibidem.
1854. Verslag over de oorzaken van zelfontbranding van stoffen in schepen geladen (in vereeniging met G.J. Mulder en J.C. Rijke.)
Verhandelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen. I^e Deel.
1857. Bepaling van het alcoholgehalte in vloeistoffen die behalve alcohol en water, nog andere stoffen bevatten en over de waarde der verschillende ebullioscopen.
Verslagen en Mededeelingen der Kon. Acad. van Wetenschappen. Ve Deel, 3^e Stuk.
1858. Onderzoek van water door den Heer F.W. Conrad, medegebragt uit de Doode Zee (in vereeniging met G.J. Mulder.)
Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetensch. VIIe Deel, 3^e Stuk.
1865. Onderzoek der vulkanische asch van den vuurspuwenden berg *de Kloet* op Java.
Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetensch. Tweede Reeks, I^e Deel.
1866. Verslag over een stuk ijzer afkomstig van een zeer grooten meteorsteen, bewaard in den kraton van den Soesoehoenan van Soerakarta (in vereeniging met E.H. von Baumhauer.) lb/>Verslagen, enz. Tweede Reeks, IIe Deel.

Behalve vele kleine mededeelingen, bevat het *Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid* van de hand van VAN DER BOON MESCH de navolgende stukken.

Over de vervalsching van eetwaren en dranken en over de middelen om dezelve te ontdekken. Tijdschr. I. 16 enz.

Over het bleeken van wol. I. 122.

Over de nieuwste vorderingen in de fabriekmatige bereiding van azijn, d. Hermbstädt, met aanmerkingen vermeerderd d.v.d.B.M. I. 189.

Over het kaoutschouk of elastieke gom en derzelver weekmaking en bewerking. I. 341.

Scheikundig onderzoek aangaande de samenstelling van het kamhout of camwood en de daarin vervatte kleuren, enz. I. 391 enz.

Over de vervalsching der meekrap en de middelen om dezelve te ontdekken. I. 515.

Over het stoklak, deszelfs kleurstof en verschillend gebruik. II. 211.

Over eene inlandsche kleisoort die als volaarde gebruikt wordt. III. 1.

Over de cochennille en derzelver gebruik tot bereiding van carmijn en carmijnlak en in de wolverwerij. III. 104.

Over een nieuw lakmoes-mos (*Roccella gracilis*) van het eiland Bonaire en deszelfs nuttigheid voor het fabriekwezen. III. 472.

Over het Chineesch wit koper (door Dr. Schubarth) medegedeeld door v.d.B.M. IV. 87.

Over een vergiftigde en voor het vee zeer nadeelige spoeling. IV. 272.

Over de samenstelling van het zout van Curaçao, vergeleken met andere in den handel voorkomende zoutsoorten. IV. 431.

Over de verschillende verbeteringen der Voltaïsche batterijen, en de middelen om derzelver uitwerking te vermeerderen. V. 137 enz.

Over het gegalvaniseerd ijzer. VI. 290.

Over eene nieuwe zichzelf regelende kraan-tafel-luchtpomp, met een liggenden, dubbel werkenden cylinder, vergeleken met andere luchtpompen. VI. 518.

Over het Nederlandsche fabriekwezen en de middelen om hetzelve te bevorderen en in bloei te doen toenemen. VII. 527.

Over de onzuiverheid van scheikundige praeparaten en andere stoffen van buitenlandschen oorsprong. VIII. 320.

Geregtelijk-scheikundig onderzoek van vergiftigde suiker; eene bijdrage ter waarschuwing tegen het gebruik van vergiftigde kleurstoffen. XI. 208.

Over de samenstelling van ijzererts van Ommen, Prov. Overijssel. XII. 139.

Over de samenstelling en het vermogen van verschillende trassoorten. XIII. 172 enz.

Catalogus der werktuigen, gereedschappen, granen, hout- en wolsoorten in het Kabinet van Landbouw van 's Rijks Hoogeschool te Leiden. XIV.

Waarschuwing tegen het onvoorzigtig gebruik van meststoffen uit loodwitfabrieken afkomstig. XVII. 141.

De droogmaking van het Haarlemmermeer. XVIII. 334.

V.d.B.M., Mulder en van Kerkhoff, over de tabellen, waarin de betrekkelijke voederwaarde der voedergewassen wordt opgegeven. XIX. 51.

Over de zelfontbranding van steenkolen. Id. 260.

Over de nijverheid en kunst in Pompeji. XXIII. 175.

Over de samenstelling van brons. Id. 307.

Over de aniline en de daaruit bereide nieuwe kleurstoffen. XXIV. 297 enz.

Over de zoogenoemde oplosbare en geconcentreerde aluin. Id. 76.

Over het email van ijzeren pannen. Id. 179.

Over de oorzaken van de ondeugdzaamheid en spoedige vergankelijkheid van eenige papiersorten. Id. 380.

De vooruitgang op Schiermonnikoog. XXV. 20.

Over het Chineesch en Japansch porcelein. XXVI. 142 enz.

Over vier roodgekleurde Japansche papiersorten. XXVI. 374.

De Novaoë-boonen in Nederland. XXX. 337.

Levensschets van DR. Samuel Muller.

De volgende bladzijden mogen in den volsten zin des woords een werk van piëteit heeten. Aan de nagedachtenis van een leermeester gewijd, zijn zij door een dankbaren leerling geschreven, van wiens hand de ontslapene zelf dezen dienst heeft begeerd.

Mocht mij het volbrengen van dit verlangen wel gelukt zijn! Ik weet wat mijn leermeester begeerde: lofspraken evenmin als mededeelingen van levensomstandigheden, die beter in den stillen kring van bloedverwanten besproken worden; ik ben overtuigd dat hij 't waardigst wordt voorgesteld in hetgeen hij gepoogd heeft te doen met de talenten, die hij ontving en op de plaats, waar hem een werkring werd aangewezen; niet dewijl hij dan aanspraak kan doen gelden op den lof der nakomelingschap, maar dewijl dan de waarheid op nieuw bevestigd wordt, dat de vruchten van een welbesteden dag langer duren dan de kleine span van eens menschen leeftijd.

Den 25sten Februari 1875 ontsliep Dr. Samuel Muller, sedert 1827 lid onzer Maatschappij. Zonder tegenspraak te vreezen, mag ik beweren, dat de Maatschappij in dezen

doode niet slechts een harer oudste, maar gewis een harer waardigste leden verloor. In hem daalde een kampvechter voor de zuiverheid onzer taal ten grave, wiens verdiensten moeten gewaardeerd blijven bij een later levend geslacht, voor welks ontwikkeling het goed zal zijn te bedenken welken grooten prijs deze vreemdeling op de taal van het land stelde, dat hij, herwaarts overgekomen, spoedig en hartelijk liefkreeg, als ware het zijn geboortegrond geweest.

Te Crefeld aanschouwde hij het levenslicht, 18 Januari 1785, in een tijd, toen die stad, wat bloei van onderwijs en fabriekwezen betrof, niet geleek naar het geen zij later geworden is. Hij sleet er een jeugd zonder vreugde, een schooltijd zonder uitspanning, maar leerde vroeg eigen krachten inspannen en den vluchtigen tijd uitkopen tot elken prijs. *Tielemans van Bragt* Martelaarsboek, *Robinson's Crusoe's* levensgeschiedenis waren naast den bijbel en een gezangboek de lectuur, waar mede hij zijn geest voeden moest. Later opende een persoonlijke ontmoeting met de familie van een zijner schoolmakers hem den gewenschten toegang tot eene uitgebreide bibliotheek en maakte hij kennis met belletristische tijdschriften, bij name met *Nicolai's* Deutsche Bibliothek; toen ontsloot zich voor hem een nieuwe wereld.

De overkomst der vluchtelingen en militairen uit Frankrijk, hoezeer voor Crefeld in vele opzichten oorzaak van verlies en verdriet, schonk hem de welkome gelegenheid, om al sprekende met de Fransche taal gemeenzaam te worden, waarin hij spoedig goede vorderingen maakte. De wijze, waarop de beginselen van de oude letteren hem werden medegedeeld, had er schuld aan, dat hij in Grieksch en Latijn langen tijd zich zeer zwak gevoelde en met groote inspanning eerst later dit gebrekkige verbeterde; voor onderricht in geschiedenis en aardrijkskunde, ook voor eigenlijke taalstudie was en bleef hij geheel aan zich zelve overgelaten.

Gelukkig dwong de vervulling van zijn voornemen om predikant in eene Doopsgezinde gemeente te worden hem naar Amsterdam te gaan, waar de Kweekschool gevestigd was naast het Athenaeum, aan welks hoogleeraren de leiding der voorbereidende studiën van den jeugdigen beoefenaar der godgeleerdheid was toevertrouwd.

Ik noemde hem daar gelukkig wegens zijn verplaatsing naar Amsterdam; maar ik meen wel te mogen vaststellen, dat er op die eerste reis van Crefeld naar Amsterdam, waar hij bij de Curatoren van de Kweekschool het gevorderd examen van toelating zou afleggen, aan zijn gevoel van geluk vrij wat zal ontbroken hebben. Voor het eerst de wereld in, op zestienjarigen leeftijd, deed hij de reis onder geleide van den Predikant Hidde Wybius van der Ploeg, bij wien hij godsdienstig onderwijs genoten en door wien hij den doop op belijdenis van geloof ontvangen had. Drie volle dagen waren er toenmaals noodig om den afstand tusschen beide steden af te leggen. Muller kwam in de hoofdstad en werd het eerst voorgesteld aan den Curator, den Amsterdamschen predikant, Willem de Vos. Wat klopte hem het hart, toen hij op diens vragen met forsche stem en juist niet op vriendelijken toon geuit, antwoorden moest in een Hollandsch, dat een treffende gelijkenis had met onzuiver Duitsch. Wie hem toen voorspeld had, dat hij na vijf en twintig jaren diens huis zou betrekken als zijn eigendom en daar tot zijn dood op hoogen leeftijd als hoofd des gezins en der familie gelukkige dagen slijten, dien zou hij wel zeer ongeloovig hebben aangestaard.

Weinig dagen daarna had het examen plaats en wel met goeden uitslag. Veel beteekende het niet; met de mondelinge Deutsche vertaling eener plaats uit het Latijn en een dergelijke van een paar Grieksche volzinnen liep het onderzoek af, waarna de zestienjarige onder het getal van de studenten der Kweekschool werd aangenomen.

Wat nieuwe toekomst ontsloot zich voor hem, die spoedig inzag, dat er veel aan zijn vorming ontbrak!

Geene lessen, die meer hem aantrokken dan de collegies voor weinig tijds geopend door den talentvollen man, die te Amsterdam de ledige plaats van Wyttenbach bezetten mocht, David Jacob van Lennep. Wat Muller aan diens lessen te danken had; wat hem, toen hij later inwoner van Amsterdam en daarna ambtgenoot van van Lennep geworden, met den hoogvereerden leermeester verbonden hield, daar over sprak hij gaarne in den kring zijner vrienden en legde er openlijk getuigenis van af bij gelegenheid van den maaltijd, van Lennep op het feest van diens 50jarig professoraat aangeboden. En deze van zijne zijde schatte Muller hoog; Mr. Jacob van Lennep verzekert het ons in *het Leven zijns vaders* (1862. I. bl. 241 en vlg.); enkele der beroemste leerlingen van zijnen vader vermeldende schrijft hij: ‘in de derde plaats noem ik den nog levenden en naar ziel en ligchaam nog wakkeren oudhoogleraar, Samuel Muller, wiens grondige geleerdheid, keurige latiniteit en fijne smaak reeds toen zijn jeugdigen leermeester voor hem innamen en later door zijn bejaarden ambtgenoot steeds hooger en hooger werden gewaardeerd; maar ook nog spreekt hij met ingenomenheid van den diepen indruk dien op hem, toen uit Duitschland komende, van Lennep's wegslepemde voordracht en beschaafde klassieke vormen maakten’.

Werkelijk waren onder het oog en de leiding van dezen leermeester door Muller de grondslagen gelegd van degelijke klassieke wetenschap en liefde voor het beoefenen der Grieksche en Latijnsche letteren, waarvoor hij levenslang hartelijke genegenheid heeft bewaard. Naar het voorbeeld van van Lennep heeft hij zich de gemakkelijkheid eigen gemaakt, waarmede hij in het Latijn zich wist uit te drukken en behoorde hij onder het klein getal van hen, die in de lectuur eener Oratie van Cicero of eener Ode

van Horatius ontspanning van den arbeid op het veld der godgeleerdheid zochten en vonden.

Ik wil hier niet zwijgen van de ergernis die hij er aan nam, toen het bezigen van de Latijnsche taal bij het hooger onderwijs hoe langer hoe meer in onbruik raakte; ik zie hem nog het voorhoofd fronsen als er beweerd werd, dat die zoogenaamde doode taal geen voertuig meer was geschikt voor de nieuwe denkbeelden, die thans verkondigd werden; ik hoor hem nog vragen, of Borger en Vorsselman de Heer daarover geklaagd hadden, wanneer zij de wijsbegeerte van Fichte of de physische wetenschap voor hunne hoorders in keurig latijn verklaarden? en ik herinner mij, hoe hij - zelden de zachtste woorden kiezende - betuigde niet veel heils te wachten van denkbeelden, die niet in goed Latijn konden worden uitgedrukt.

Op van Lennep bleef hij met den eerbiedigen blik eens leerlings staren, ook toen hij zelf reeds de jaren des ouderdoms bereikt had. Na diens verscheiden was het hem een weemoedig genoegen, over den edelen doode te spreken.

Niet minder gaarne deed hij dit over een ander zijner leermeesters, aan wien hij zich mede ten duurste verplicht achtte, Gerrit Hesselink, den Hoogleraar aan de Kweekschool der Doopsgezinden.

Ik mag hier de eigen woorden van Muller bezigen, om te doen opmerken, waarin het eigenaardige van Hesselink's doceeren gelegen was. 'Dat onderwijs kenmerkte zich, gelijk trouwens alles wat Hesselink verrigtte, door ongemeene duidelijkheid. Het werd op eene wijze gegeven, die regt geschikt was om de geestvermogens der leerlingen op te wekken en te ontwikkelen; het was voor hen eene uitnemende aanleiding tot helder denken, dat bepaalde begrippen leert vormen, en verrijkte hen met een schat van kundigheden, die ieder beschaafd mensch in 't algemeen, en den verkondiger van 't Christendom

in 't bijzonder tot sieraad verstrekt'¹ Waar het pas gaf, greep hij de gelegenheid aan, om Hesselink's eer te handhaven; ernstige woorden schreef hij tegen van Senden, toen deze in het 1ste deel der *Verdediging van bijbel en openbaring* Hesselink eene plaats had aangewezen, die naar het oordeel van Muller zijns onwaardig moest heeten. De pennestrijd, naar aanleiding van dit verschil van zienswijze tusschen hem en van Senden gevoerd, vulde eenige bladzijden in het *Mengelwerk der Vaderl. Letteroefeningen* van 1828.

Door persoonlijke bekendheid met enkele Doopsgezinde familiën in Amsterdam en Haarlem, die in Crefeld verwanten bezaten, zag hij zich vroeg een vriendenkring ontsloten, die op zijn vorming allergunstigst werkte en hem de gemakkelijkerheid, waarmede hij zich later onder menschen van zeer verschillenden stand bewoog, deed verwerven.

Daarbij genoot hij het voorrecht, aan de Kweekschool onder zijne medestudenten sommigen aan te treffen, die door warme liefde voor studie gedreven werden en even als hij sieraden van het Kerkgenootschap geworden zijn. Ik noem Sybren Sybrandi, later Doopsgezind predikant te Haarlem en Nicolaas Swart, Remonstrantsch predikant te Amsterdam, met wie hij de warmste vriendschap onderhield tot de dood hen scheidde. De beide genoemden behoorden tot de uitstekendsten; tot beiden gevoelde hij zich zeer aangetrokken en met deze hield hij wekelijksche zamenkomsten ter oefening in de hem bijna geheel onbekende Nederlandsche taal. Bij zijn ijver werd hij aangespoord door het verdriet, dat hem de lach aandeed, waarmede zijn respondeeren op de collegies van Hesselink ontvan-

1 *Jaarboekje voor de Doopsgezinde gemeenten*, enz. 1850 bl. 133 en vlg. der door hem daarin geplaatste *Geschiedenis van het onderwijs in de theologie bij de Nederlandsche Doopsgezinden*.

gen werd, wanneer hij in zijn gebrekkig Hollandsch diens vragen beantwoordde. Langzamerhand verbeterde zich dit gebrek door de stalen vlijt, die Muller aanwendde, zoodat hij van die zijde volkomen bereid en bevoegd was, om na vijfjarige studie het proponenten-examen te ondergaan en tot predikant te worden aangesteld.

In één opzicht gevoelde hij zich te Amsterdam teleur gesteld: de gezette deelneming aan de openbare godsdienst oefening liet hem onvoldaan. Zijn hart had behoeften, die door de vertoogen en verhandelingen der voorgangers niet werden vervuld. Ten volle besepte hij, dat de preekstoel andere eischen had dan de catheder der gehoorzaal en van den eersten een andere taal zich moet laten hooren als van de laatste.

Ras werd hem gelegenheid geopend om zelf de taak der Evangelie-bediening te aanvaarden. Na bedankt te hebben voor een beroeping naar West- en Oost-Grafdijk en naar Uithuizen, trad hij, hoe jong ook - hij telde pas 21 jaar - 9 Dec. 1806 als opvolger van Isaac Molenaar te Zutphen op, waar hij al spoedig zulk een gunstigen naam van zich deed uitgaan, dat de gemeente van Nijmegen, bij het vertrek van haren predikant Sybrandi naar Haarlem, hem, hoewel vruchteloos, beriep. Gelukkiger slaagde die van Zaandam Oostzijde, waar hij 24 Januari 1809 den dienst aanvaardde in de plaats van den Eerw. Hendrik van Voorst en werkzaam bleef tot 1814. In dat jaar riep hem de gemeente van Amsterdam; hij heeft er tot 1827 als predikant, daarna als hoogleeraar gewoekerd met de hem gegeven talenten.

Volmondig erkende hij, dat hij diep gevoelde nog veel te moeten aanleeren, eer hij rijp mocht heeten voor het werk dat hem wachtte, toen hij te Amsterdam optrad. Doch hij had geen enkel middel versmaad, dat op zijne ontwikkeling zegenrijk werken kon. Met voorbeeldige trouw de kleine gemeente van Zutphen, daarna

de grootere van Zaandam dienende, had hij de uren, die hem van zijn ambt overig bleven, aan zijn eigen vorming besteed. Nieuwere letterkunde en geschiedenis ontsloten hem hare schatten; wat kennis en smaak vermeederen en veredelen kon, beoefende hij met levendige ingenomenheid. Daardoor is hij geworden de degelijke man, wiens gesprek, altijd belangwekkend, dikwerf verraste door de proeven van de algemeenheid en de grondigheid zijner kennis; eener kennis, verkregen, naardien hij de moeilijke kunst verstond, om hetgeen hij las of hoorde, te verwerken tot zijn vollen eigendom.

In zijn naam moet ik vooral melding maken van hetgeen hij erkende aan het verkeer met zijne ambtgenooten verschuldigd te zijn; dankbaar herdacht hij den weldadigen invloed, dien op zijne vorming Bernardus Verwey, toen jongste der Hervormde predikanten te Zutphen, gehad heeft, daar deze met voorkomendheid de ambtgenooten der Dissenters zocht. Bijzonder roemde Muller den leerzamen omgang, te Zaandam genoten, met den Doopsgezinden ambtsbroeder Molenaar en den Lutherschen Sander; het houden van wekelijksche zamenkomsten, waarin over godgeleerde onderwerpen gehandeld werd; het oprichten van een theologisch leesgezelschap; het onderling beoordeelen van elkanders preekwerk, dat alles maakte hem het verblijf te Zaandam tot eene zeer nuttige leerschool. Met erkentelijkheid herdacht hij evenzeer den goeden invloed dien de andere predikant der Vriesche gemeente van Zaandam, Pieter Beets op hem oefende; deze zeer bekwame man, als Redacteur van het *Christelijk Magazijn* met eere bekend gebleven, wakkerde door woord en voorbeeld den studielust bij Muller aan. Als stylist niet zonder verdienste versterkte Beets bij Muller de reeds opgekomen overtuiging, dat helderheid van denkbeelden zich afspiegelen moest in zuiverheid van denkvormen. Muller wist,

dat noch het een noch het ander zonder oefening verkregen kon worden. En Nederlander geworden wilde hij toonen dat de taal van zijn aangenomen vaderland hem als een kostbaar kleinood gold. Reeds als student las hij ijverig de dichters en prosaschrijvers uit de gouden eeuw onzer letterkunde; predikant geworden sloeg hij nog een anderen weg in om meesterschap over taal en stijl te erlangen, namelijk het vertalen van reisbeschrijvingen, romans en van enkele geschiedkundige werken, gelijk *Becker's Weltgeschichte*, waarvan de 3 eerste deelen door hem in onze taal zijn overgebracht. Hij hield het er voor dat de winst van vertalen gelegen was in de vorderingen, die men maakt niet in de taal, waaruit men vertaalt, maar in haar, in welke de overzetting geschiedt. Hij deed het meest naamloos, en hij deed het telkens vorderingen makende, telkens hooger eischen stellende, zoodat hij in later tijd van zijne eerste proeven op dit gebied liefst niet sprak of hoorde spreken.

Hoe keurig en zuiver hij eindelijk geleerd had als vertaler zijne taak te volbrengen, blijkt ieder die Rheinwald's boeiend *Verhaal van de verhuizing der Evangelischen uit het Zillerdal naar Silesië*, door hem in 1838 uit het Duitsch overgebracht, leest of *James' Gids voor jongelingen* naar het Engelsch bewerkt, ter hand neemt, een werkje dat hij met zijn naam in het licht zond, als wenschte hij gereeder ingang te verschaffen aan de taal der wijsheid, die daarin hare lessen mededeelt. Zelfs op later leeftijd achtte hij deze gymnastiek van taalstudie niets minder hoog dan vroeger. In eene vergadering van het Koninklijk Instituut¹ deelde hij, bij gelegenheid dat hij de *Confessiones* van Augustinus en Rousseau vergeleek, proeven mede eener nieuwe overzetting van het werk des kerkvaders, dat zoo moeielijk uit het Latijn

1 *Jaarboek* 1847 bl. 122.

waarin het gedacht en gesteld is, in eene andere taal wordt overgebracht, waardoor het zich verklaren laat, dat de gegeven vertalingen schaarsch en over het geheel niet gelukt zijn.

Niets natuurlijker gewis, dan dat een man, die aan eigen oefening zooveel inspanning besteedde en aan zijn eigen werk zoo hooge eischen stelde, ongeneigd was, om ten aanzien van anderen inschikkelijk te wezen ten opzichte van hetgeen hij in elken letterkundigen arbeid onmisbaar achtte. De proeven zijner strenge kritiek over taal en stijl - wie zijner leerlingen heeft ze vergeten? Ongelukkig elk die tot verontschuldiging zijner begane feilen een grove taalzonde voor een onbeteekenende vergissing wilde laten doorgaan. Hij nam de zaak te ernstig op om zijn afkeuring te verkroppen. Helaas! menig uur van ergernis heeft hij gesleten, als hij soms gevierde sprekers hoorde, die hulde brachten aan een 'belangrijk en onberispelijk voorzitter' of 'een gevoelen deelden' of 'beduidende mannen eerden.' Volgaarne leende hij zijn scherpziend oog en fijn versneden pen, om het gebrekkige te herstellen en alzoo iets goeds en schoons in het licht te roepen. Toen Mr. M.C. van Hall de kopij van zijn *Leven van Kinsbergen* gereed had, werd een deel ervan aan Muller voorgelegd; deze schroomde niet te verklaren, dat zij, zooals zij daar lag, niet gedrukt kon worden. Bepaald uitgenoodigd tot de taak der herziening, bezorgde hij den verbeterden vorm waarin het werk verschenen is. De Hoogleraar Bosscha, de biographie van Koning Willem II ten tweedemaal door de pers aan het publiek zullende schenken, verzocht hem den eersten druk zorgvuldig te doorloopen: wie beide uitgaven vergelijkt, erkent gereedelijk, dat de tweede ook ten aanzien van taal en stijl ver boven de eerste staat. Dergelijke opoffering van tijd bracht hij gewillig, niet slechts om der vriendschapswille, veel meer om het belang, dat hij in onze vaderlandsche taal stelde. Bij menige bladzijde van

hetgeen gevierde schrijvers in druk lieten uitgaan, schudde hij het hoofd en maakte hij zijne kantteekeningen; eene bloemlezing van verwerpelijke woorden en spreekwijzen, ‘die dreigen in te sluipen en zich voor goed te vestigen’, ontleend ‘grootendeels aan de schriften van mannen, die in onze hedendaagsche wereld’ eene hooge plaats innemen, werd door hem gevoegd bij eene, op verzoek onzer Maatschappij gegeven, beoordeeling van een ingezonden en niet bekroond antwoord en naar het verlangen der Algemeene Vergadering gedrukt in de *Handelingen* van 1862, waar zij, onder het opschrift: *Een taalkundig zondenregister*, gevonden wordt bl. 131-138. Ook door dezen arbeid heeft hij den dank der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde verdiend. Geen minder aanspraak op dien dank verwierf hij zich, zoo vaak hij naar den wensch der Maatschappij hare afgestorvene leden herdacht; aan hem had zij de schetsen te danken, waarmede in hare gedenkschriften de nagedachtenis van Wopko Cnoop Koopmans¹, Matthijs Siegenbeek² en Jan van Gilse³ gehuldigd is. Ik mag op algemeene toestemming rekenen, wanneer ik de waarde dezer levensberichten daarin gelegen acht, dat zij even duidelijk als bescheiden, de verdiensten der ontslapenen laten uitkomen, zonder te vervallen tot de eenzijdigheid der lofredenen van vroeger en later tijd. Werkelijk is de biographiek hier te lande aan Muller veel, zeer veel verschuldigd; hij is de eerste geweest die met goed gevolg gepoogd heeft zoo wel den geestes-arbeid eens geleerden na diens ontslapen aan billijke beoordeeling te onderwerpen, als diens leven zóó te schetsen, dat de gang der ontwikkeling voor het oog des lezers duidelijk werd.

- 1 *Handel.* 1849 bl. 106 vlg. Ook in den *Konst- en Letterbode* van 1849 plaatste hij een keurig opstel over zijn ambtgenoot en vriend.
- 2 *Handel.* 1855 bl. 83 vlg. Ann denzelfden had hij in *de Kerk. Courant* van 22 Dec. 1854 een uitvoerig artikel gewijd.
- 3 *Handel.* 1859 bl. 217 vlg.

Dat geldt ten volle van Muller's *Levens- en karakterschets van Nicolaas Godfried van Kampen*, het beste naar mijne overtuiging dat tot heden de biographiek ons geleverd heeft. 'Waarheidsliefde' had Muller genoopt 'het mingunstige in van Kampen als geleerde niet te verzwijgen;' aan die waarheidsliefde danken wij een overzicht van van Kampen's geschriften, dat, medegedeeld in een onberispelijken vorm, voor de geschiedenis der letterkunde blijvende waarde heeft. Het werkje verscheen in 1840, terwijl in datzelfde jaar de auteur nog een en ander betreffende van Kampen in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* mededeelde.

Mag ik toegeven aan de hoop, dat het geschrift in de handen mijner lezers is, gelijk het verdient, dan verzoek ik hen, om zich van de voortreffelijkheid van inhoud en vorm nog eens te overtuigen, op te slaan bladz. 7 en vg. waar het uiterlijk van van Kampen en diens gewoonten beschreven zijn, of bl. 65 en vg. waar de zwakke zijde van des overledenen talent besproken is.

Deze biographie heeft te grooter waarde, dewijl haar auteur tot de boezemvrienden van van Kampen behoorde en het zijne gedaan had, om het welslagen van diens letterkundige plannen te bevorderen. Meer dan ééne verhandeling toch liet Muller in het *Magazijn voor Wetenschappen, Kunsten en Letteren*, door van Kampen verzameld, plaatsen. De opgaaf der onderwerpen helpt ons de richting kennen, waarin Muller's studiën zich bewogen; zij levert ons het bewijs, dat hij naast de taalkunde ook de geschiedenis met een wijsgeerig oog beoefende. Dit zal ieder erkennen, die in het 1ste deel van genoemd Magazijn¹, leest wat Muller in het midden brengt *over de vijandige betrekking van het Islamismus tot het Christendom en over den laatsten strijd van het Christendom met*

1 Het is uitgegeven in 1822.

den geest der Heidensche wereld onder de regering van den Romeinschen Keizer Julianus. Smaak en lectuur laten de stem hooren, waar hij *de betrekking van het Christendom tot de fraaije kunsten en wetenschappen* schetst, evenzeer, wanneer hij *de verovering van Konstantinopel door de Turken* teekent¹ Laatstgenoemd onderwerp bood hem nog eens de stof van behandeling, toen hij den *invloed, welken de val van Konstantinopel op den staat der letteren in Europa gehad heeft*² onderzocht. Het is nog der moeite waard, met dezen letterkundigen arbeid kennis te maken.

Al deze en gelijksoortige verhandelingen werden door hem in de samenkomsten der *Holl. Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, in *Felix Meritis* en *tot Nut van 't algemeen* voorgedragen; de catheder dier instellingen betrad hij gaarne, zoolang de smaak van het publiek in dergelijke voorlezingen de vrucht begeerde van wetenschappelijk letterkundig onderzoek, en door talrijke opkomst van belangstelling in het degelijke blijken gaf.

Het door van Kampen geredigeerde *Magazijn* mocht menig voortbrengsel van Muller's geest aan het lezend publiek mededeelen; een ander tijdschrift: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, was jaren lang de meest bevoorrechte bewaarplaats van zijne werkzaamheid vooral op het veld der kritiek.

Het eerste, dat van zijne hand afkomstig, daarin gedrukt voorkomt, vindt gij in den Jaargang 1806; het is eene vertaling van Ernesti's vergelijking der voornaamste Grieksche en Romeinsche schrijvers en werd door hem op aansporing van zijnen leermeester Hesselink bewerkt en ingezonden. Op dien eersteling volgden weldra tal van verhandelingen voor het Mengelwerk en van Boekbeoordeelingen.

1 De laatstgenoemde in *Magazijn* V.

2 *Magazijn* VII.

De meest besprokene van laatst vermelde is gewis die, welke in den Jaarg. van 1836 geplaatst is, waarin hij een zeer afkeurend oordeel velt over de zoogenaamde prachtwerken - Hollandsche tekst met Engelsche platen - door den uitgever Beijerinck aangeboden. Hij schroomde niet er voor uit te komen, dat deze naamlooze recensie van hem afkomstig was, daar hij zulk soort van uitgaven overtollig, voor vaderlandsche kunst nadeelig, ja alleen voor den uitgever voordeelig achtte, weshalve hij de ondersteuning ervan allen onwaardig rekende, die het met de Nederlandsche kunst of letteren wel meenen.

Ongelukkigerwijze verscheen kort na deze beoordeeling de Prospectus van de reeds beraamde uitgaaf van het nieuwe tijdschrift: *de Gids* of *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, waarin de oude of reeds bestaande als volstrekt niet den geest, wiens heerschappij in de letterkunde men begeerde, uitdrukkende, bitter werden tentoongesteld. Toen bewoog hem de vriendschap, die Muller aan IJntema, den redacteur der oude *Vaderlandsche Letteroefeningen* verbond, om tegen den Prospectus eenige scherpe aanmerkingen te schrijven en te doen drukken in de *Letteroefeningen* van 1836, *Mengelwerk* bl. 589 vlgg.

De Gids liet ze, en te recht, niet onbeantwoord; het talent, dat in dit tijdschrift zijn orgaan vinden zou, sprak zich uit in een voorbericht, gevoegd voor het 1ste stuk, waarmede het maandwerk geopend en de oude *Vaderl. Letteroefeningen* tot edeler kamp dan tot zulk een strijd genoodigd werd. 't Is voor de vrienden van Muller geen geheim, dat hij later zelf meer dan één opstel van zijne hand in *de Gids* heeft doen opnemen; hij kwam ervoor uit, dat het in den jare 1857, I. bl. 855 vlg. gedrukt *woord over taal en stijl* door hem geschreven was; evenzeer de beoordeeling van Carlebur's *taalkundige aanmerkingen* 1857, II. bl. 134 vlg.; van andere naamloos in *de Gids* gedrukte, voegt mij niet te spreken, daar ik niet geroepen

ben den sluijer der anonymiteit op te heffen. Ik zie ook geen kans, om alles op te noemen wat in de *Vaderl. Letteroefeningen* door hem geplaatst werd. Menig ernstig woord heeft hij in de door hem geleverde recensien geschreven, niet altijd het *fortiter in re* met het *suaviter in modo* verbindende. Waarheidsliefde echter bestuurde zijn pen. Dat is ten volle erkend door meer dan één schrijver, die bij de eerste lezing zijner beoordeeling tegen hem in toorn ontstak, doch later tot de erkenenis kwam, dat de recensent recht gehad had en de fijnheid der kritiek huldigde zonder zich langer te stooten aan de hardheid van den vorm, waarin die mocht zijn medegedeeld. Want, naar het scheen, leende zijne hand zich eerder tot snoeien dan tot planten; beginnenden aan te moedigen was minder zijn lust, dan aanvankelijk vorderenden tegen hun gebreken te waarschuwen. Wie dergelijke waarschuwingen betroffen, hebben gewis niet dadelijk in hun beoordeelaar het beeld weergevonden van 'den vriend die mij mijn feilen toont.' Integendeel; soms, ja zeer dikwerf werd er zelfverloochening geëischt om onder zoo strenge hand zich te buigen. Eerst later, na verloop van tijd, leerde men die als de hand eens vriends drukken, wanneer eerst het oog was open gegaan voor de juistheid der aanmerkingen die Muller maakte. De waarde van zijn critiesch talent slaat men, mijns achtens, niet licht te hoog aan. Zekere eenzijdigheid echter is hij nooit te boven gekomen, namelijk deze, dat hij het geen er in zijn schatting aan stijl en taal ontbrak, nauwelijks vergoed achtte door het aanbevelingswaardige van den inhoud.

Gelijk allen die in het gilde der recensenten gediend hebben, langzamerhand hunne ingenomenheid met dien arbeid voelen afnemen en ten laatste haar ganschelijk zien verdwijnen, zoo ging het ook hem; slechts ter aansprijzing van een of ander door hem hoog gewaardeerd geschrift, zelfs van een enkele preek, zooals van Steenmeijer's mees-

terlijke *Leerrede bij de eerste prediking in de herbouwde St. Eusebius Kerk*, trad hij als beoordeelaar op, blijkbaar meer tot prijzen, dan tot laken gestemd: toen - ik herinner het mij uit de dagen, dat ik zijn medewerking voor de *Godgeleerde Bijdragen* inriep - zwijgen het beste wapen rekenende, om het oppervlakkige en onbeteekenende te vernietigen.

Hij toch had alleen hart voor het degelijke en grondige; het oppervlakkige haatte hij; waar het zich vertoonde, getooid en gesierd, scheen het hem in dubbele mate plicht daartegen te waarschuwen. Alles, wat hij in later jaren schreef, draagt, het een meer het ander minder, het merk van dat degelijke en verklaart ons volkomen de welwillendheid, waarmede de coryphaeën op het gebied der letterkunde hem in hun kring opnamen. Ik denk aan zijne benoeming tot lid der derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, op 5 December 1832; ruimschoots had hij afdoende bewijzen gegeven voor het goed recht, waarmede hij tot het lidmaatschap van dezen uitgelezen kring geroepen werd. Zijne, in 1841 bij gelegenheid der openbare zitting dier klasse voorgedragen, redevoering over *zelfstandigheid als een onmisbaar vereischte voor eene gelukkige beoefening van wetenschappen en letteren* versiert het Tijdschrift de Instituuts, Jaargang 1841 bl. 245 vlg. Nooit lees ik deze schoone bladzijden, of het beeld des Sprekers treedt mij daarbij voor oogen; want de woorden die hij hooren laat, dringen ons aan hem zelven te denken als den bij uitnemendheid zelfstandigen beoefenaar van de wetenschap. Wilt gij welsprekende taal vernemen, hernieuw de kennismaking met de rede, waarmede hij 8 April 1847 de zestiende openbare vergadering opende, en verkwik u aan de meesterlijke wijze, waarop de nagedachtenis van Kinker, van Reenen, Rooyens en Clarisse gehuldigd is¹.

1 *Jaarboek van het Instituut* 1847. bl. 80 vlg.

In dien kring, met mannen als D.J. van Lennep, Bake, Geel, J. Bosscha, om van geen levenden te spreken, te verkeerem, achtte hij een voorrecht, daar het hem de gelegenheid schonk deel te blijven nemen aan de studiën, waarvan deze mannen in hun tijd de waardige vertegenwoordigers waren. Niets van hetgeen Muller in de gewone vergaderingen van het Instituut behandelde, zag later het licht; hoe gaarne zouden wij anders kennisnemen van zijn betoog over den wederkeerigen invloed van kunsten en wetenschappen en maatschappelijke beschaving, niet minder dan van zijn pleidooi tegen de stelling van Theremin, volgens welke de welsprekendheid eene deugd zou moeten heeten, terwijl ze volgens Muller eene kunst is, die in dienst der deugd en der zedelijkheid behoort te staan. De merkwaardige persoon van Apollonius van Tyana; de over dezen geleverde levensbeschrijving door Flavius Philostratus; de kerkvader Athanasius als een type van de grootheid waartoe de onverdeelde ingenomenheid met één denkbeeld den mensch vermag op te voeren; de bestrijding van Welte's meening betreffende de echtheid der tusschen Christus en Abgarus gevoerde briefwisseling - deze en dergelijke onderwerpen werden door Muller onderzocht en bewerkt. Op den door wijlen den Amsterdamschen predikant Fontein verzamelden apparaat betreffende Theophrastus vestigde hij de aandacht zijner medeleden, waardoor hij een belangrijk rapport van de hoogleeraren Geel en Cobet uitlokte. Doch de inhoud van de door hem gehouden voordrachten kennen wij alleen naar het beknopt verslag, daarvan bewaard in het *Jaarboek* des Instituuts. Wijsheid heeft hem gewis de uitgaaf dier opstellen ontraden; waarschijnlijk werkte tot die terughouding en toenemende spaarzaamheid in het werken voor de pers de ervaring mede, dat hij zich zelven niet kon voldoen in de eischen, die hij aan wetenschappelijken arbeid voorschreef en wier zwaarte steeds bij hem toenam. Ook verloor

hij nooit het scherp verschil van bijzaak en hoofdzaak uit het oog; hij was predikant met hart en ziel, een man van de praktijk, die het liefst de hand uitstreekte naar alles, wat hem toescheen zegenrijk te kunnen werken op de uitbreiding van het rijk van het goede, ware en schoone.

Zoo sprak in het ten jare 1831 door hem naamloos uitgegeven halfvel druks met het opschrift: *Het volk der Vereenigde Nederlanden aan de volken van Europa*, niet slechts de vriend van het vaderland, maar de verontwaardigde voorstander van het ware, die het plicht achtte op te komen voor de eer der toenmaals zoo miskende natie. Van dit vliegend blaadje gaf hij zelf eene Duitse vertaling, opdat het, buitenlands verbreed, daar voor *Nederland* gunstiger gevoelens mocht doen geboren worden.

Nuttig zijn naar den aard zijner hem welbekende krachten, was en bleef het wit, dat hij najaagde met ijver en trouw. Met ijver en trouw: het behoeft hun die hem gekend hebben, niet herinnerd te worden; aan welk bestuur hij deel nam, op welke vergadering hij gezeten was, hij deed mee, ja hij ging voor; zijne kloeke gestalte kon zich niet achter die van anderen verschuilen; zijn sprekend gelaat den gunstigen of ongunstigen indruk niet verbergen, dien het aanhooren van eens anders gevoelen op hem maakte; zijne zware stem zich niet leenen tot fluisteren of spreken op zachten toon; neen, waar hij was, daar hoorde men hem, daar, zooals ik zeide, deed hij mee, ja, ging hij voor. Ik denk dit schrijvende allereerst aan zijne werkzaamheid voor de Maatschappij *tot nut van 't algemeen*.

Reeds kort na zijne vestiging te Amsterdam werd hij lid van haar Hoofdbestuur; hij bleef het van 1817 tot 1857. Levenslang heeft hij van dien post aangename herinneringen bewaard; dankbaar erkende hij, dat hij uit het verkeer met hoofdbestuurders als M.C. van Hall, I.L. Wolterbeek, C.W. Westerbaen en anderen, veel nuttigs opgedaan, en dat de werkzaamheden hem verplicht had-

den tot weldadige inspanning en ontwikkeling zijner krachten. Vooral heeft hij voor de correctie en uitgaaf van de geschriften dier instelling nauwlettende zorg gedragen en daardoor menig bekroond stuk eene geheele vernieuwing doen ondergaan. Wel oogstte hij niet altijd den dank der schrijvers; doch hem was het genoeg, indien hij het zijne gedaan had, om eene Nederlandsche maatschappij in hare werken een zuivere taal en goeden stijl te laten spreken. Viermaal heeft hij als voorzitter hare algemeene vergadering geleid; om den geest die toenmaals in de Maatschappij heerschte en waarmede hij ten volle sympathiseerde, te doen kennen, geef ik mij het genoegen de onderwerpen te noemen, welke door hem bij die gelegenheid behandeld zijn. In 1819 sprak hij *over den heilzamen invloed des Christendoms op de kweeking en vorming van het aankomende geslacht*; in 1824 *over den weldadigen invloed van het Christendom op het huiselijk leven*; zes jaar daarna schetste hij *de Maatschappij tot nut van 't algemeen als eene Nederlandsche*, terwijl de redevoering, welke hij in 1848 hield, op zijn verlangen, niet ter perse gegeven is. Zijne hooggeachte vrienden C. Loots en later W.H. Warnsinck vervaardigden de gezangen, ter inleiding en afwisseling dier redevoeringen aangeheven.

Wanneer men deze opstellen met elkander vergelijkt, ontdekt men een merkwaardigen vooruitgang in de macht over de taal; zij getuigen van den ernst, waarmede Muller, in Amsterdam geplaatst, gebruik maakte van de middelen, daar hem aangeboden, om voort te werken aan de beschaving van zijn geest en leveren tevens het bewijs, dat hij in geenen kring de taak, welke als predikant en hoogleeraar op hem rustte, uit het oog verloor.

Daarom was hem ook het deelnemen aan het bestuur van het *Nederlandsche Bijbelgenootschap* welkom. Bij het uitbrengen van het openbaar verslag trad hij op in de Nieuwe Kerk te Amsterdam in 1832, *het Bijbelgenootschap* voorstellende als *in zijn doel onafhankelijk van tijd en omstan-*

digheden; in 1829 de vraag beantwoordende, *waarom de thans bestaande Bijbelgenootschappen niet eerder dan voor ruim dertig jaren zijn opgericht?* en ten laatste voerde hij in 1843 het woord, toen hij aanwees, dat *de Bijbel strijd verwekt en kracht ter overwinning verleent*. Meer nog dan met zijne redenaarsgaven diende hij deze goede zaak door krachtig te ijveren voor het wenschelijke, dat het genootschap voortaan niet meer de bijbels, die het noodig had, zou aankopen, maar zelf den druk daarvan voor eigen rekening bezorgen, naar het voorbeeld van het Britsch en buitenlandsch Bijbelgenootschap.

Toen het hem eindelijk, nadat hij tien jaren lang gepoogd had den tegenstand van meer dan één der leden van het hoofdbestuur te overwinnen, gelukt was, met de door hem gezochte en zeer gewaardeerde medewerking van Ds. Moll uit 's Hage, de algemeene vergadering te winnen voor een maatregel, welks toepassing een jaarlijks weerkerende uitwinst van duizenden guldens beloofde, liet hij zich den lastigen en tijdroovenden arbeid welgevallen, om, in overleg met zijne medebestuurders, ambtgenooten en vrienden D.J. van Lennep en Rooyens, voor de nauwkeurigheid van de uitgaaf dier Bijbels en N.T. te zorgen, een arbeid, welks nuttigheid voor hem zelve hij met dankbare waardeering der voorlichting van zijne medegecommitteerden altijd roemde. Ook de bevordering van den zendingsarbeid had hij lief, bepaaldelijk zoover die zich ten taak stelde door Doopsgezinden in de Oostersche deelen der aarde het Christendom te verbreiden; jaren lang steunde hij daarom de stichting der Engelsche Baptisten, tot dat hier te lande in het Kerkgenootschap der Doopsgezinden een genootschap opgericht werd, van welks bestuur Muller langen tijd lid en voorzitter is geweest.

Slechts met een enkel woord maak ik melding van zijn deelgenootschap aan de uitgaaf der eerste jaargangen van

de Evangelische Kerkbode, een weekblad dat tegen de *Catholieke Stemmen* gericht werd, en waarvan hij met Wildschut langen tijd de zware taak van het redacteurschap volvoerde; enkele opstellen van zijne hand, daarin thans verscholen liggende, zouden wel verdienen opnieuw en meer algemeen verspreid te worden; ik durf als zoodanig noemen uit Jaarg. 1844, *over de afbeeldingen van den persoon van Christus*; 1846, *hoe de Pausgezinden in onze dagen schrijven?* 1847, *misbruik van de kunst in Nederland*. Ik zal evenmin uitvoerig handelen over zijne bemoeiingen voor de belangen van het genootschap *Unitas* en acht de herinnering voldoende, dat vermenging van staatkundige en godsdienstige beweegredenen hem zeer mishaaide en hij alle medewerking hun ontzeide, van wie hem bleek, dat zij onder den schijn van voor het protestantisme te ijveren, radicale vrijheidsbegrippen in Kerk en Staat zochten te bevorderen. Evenzeer herdenk ik met een enkel woord zijne werkzaamheid als lid van *Teyler's Godgeleerd Genootschap*; een halve eeuw nam hij plaats in den kring, welks leden dankbaar de heugenis bewaren van zijn ijver in het vinden van geschikte prijsstoffen en van zijne scherpzinnigheid bij het beoordeelen der ingezonden antwoorden.

Al de werkzaamheden, waarvan wij gesproken hebben, waren te allen tijd in zijne schatting onderworpen aan hetgeen de hoofdzaak in zijn leven was, eerst de bediening des Evangelies, later de opleiding van Evangeliedienaren. In die eerstgenoemde betrekking waardeerde hem de Amsterdamsche gemeente, aan wier dienst hij den 5^{den} Junij 1814 zich verbond, als opvolger van den eerbiedwaardigen grijsaard Willem de Vos, wien na meer dan 50jarigen dienst een eervol emeritaat ten deel viel; als ambtgenoot van de Eerw. Heeren A.H. van Gelder en Jan van Geuns. Van eigenlijk gezegd op beroep preeken was geene spraak geweest; immers had Muller onderscheidene malen de Amsterdamsche gemeente bij

voorkomende gelegenheden gesticht, en was in persoon, door en ten gevolge der oprichting van de algemeene Doopsgezinde Sociëteit, met de meest invloedrijke leden dier gemeente bekend geworden, die hem, hun mede-oprichter en bestuurder, met bewijzen van hoogachting eerden. Als jongste predikant nam hij in veler schatting de eerste plaats in; zijn preek- en catechisatiewerk werd hoog geschat; door den aard zijner persoonlijkheid en de wilskracht die hem bezielde, oefende hij grooten invloed uit, trok velen aan en - kon het anders - stootte sommigen af. De liefde tot het kerkgenootschap, waartoe hij behoorde, had bij hem iets hartstochtelijks; hij leefde er in en hij leefde er voor; vrij van sectegeest, achtte hij ook in anderen positieve overtuigingen hoog, en kon niets minder verdragen dan de verdraagzaamheid van dezulken, die met alles vrede kunnen hebben, omdat zij eigenlijk voor niets partij kiezen.

Zoo verklaarbaar als de belangstelling is, waarmede hij da Costa's optreden begroette en de billijkheid, waarmede hij diens aanvallen tegen den geest der eeuw beoordeelde, even natuurlijk is het, dat hij tegen over dezen plaats nam, zoodra diens exclusivisme zich wilde doen gelden. Dat droeg hij even weinig in zijnen ambtgenoot Jan Ter Borg, die na den dood van van Gelder uit Dantumawoude naar Amsterdam beroepen werd. In dezen zeldzamen man was bij klaarheid van verstand en scherpte van oordeel zulk eene diepte en innigheid van gevoel, zulk eene rijke verbeelding met eene zoo groote oorspronkelijkheid van opvatting en beschouwing vereenigd, dat hij door zijne preeken Muller op wonderbare wijze aangreep, en ook op dezen een indruk maakte, die door zijne eenvoudige, beminnelijke persoonlijkheid niet weinig versterkt werd. Alles was bij dien man uit één stuk; zijn preeken was het zuiver en ongekunsteld uitvloeisel van zijn inwendig wezen. Luide en gaarne beled Muller, hoog met dezen ambtgenoot te

zijn ingenomen, al waren er anderen onder de waardigste leden der Gemeente die minder gunstig over Ter Borg, namelijk over diens preeken, dachten. Vijf jaren verliepen er, die zij als ambtgenooten in de grootste overeenstemming doorbrachten. Weldadig werkte hij op Muller, door bij dezen het gemoedelijke element op te wekken.

Toen echter in 1825 de Engelsche prediker Thelwall als boetprediker optrad en Ter Borg zich aan diens zijde schaarde; toen diens preeken eene meer dogmatische-calvinistische kleur aannamen; toen ook bij Ter Borg de enghartigheid van het dogmatisme zich vertoonde en de hardheid van het exclusivisme begon te spreken, liet Muller op den preekstoel en in den omgang daartegen zijn stem hooren en besloot ten laatste diens prediking niet meer aan te hooren. Wat deze houding hem gekost heeft, kan niemand bepalen. Verkleefd aan den persoon van Ter Borg, moest hij hem wederstaan, vaak in het aangezicht. Ten laatste - men weet het - legde Ter Borg, wegens veranderde denkbeelden betreffende den kinderdoop, zijne bediening bij de Amsterdamsche gemeente neder en ontving het meest eervolle ontslag; beider persoonlijke genegenheid bleef bestaan, en Ter Borg, te Nigtevegt met der woon gevestigd, verzuimde niet licht bij overkomst naar Amsterdam aan Muller en diens gezin een vriendschappelijk bezoek te brengen.

Ik zal niet breder spreken over deze gebeurtenis, wier beloop Muller bittere uren heeft doen beleven; allen die hem gekend hebben valt het evenzeer licht zich hem voor te stellen in de dagen, toen zijn vriend Willem de Clercq te Amsterdam openlijk het kerkgenootschap der Doopsgezinden verliet en met zijn gezin tot dat der Hervormden overging, na reeds zijn jongsten kinderen den doop te hebben laten toedienen. Wat griefde het hem diep, dat op dergelijke wijze banden van teedere vriendschap verbroken werden! Werkelijk had er innige vriendschap tusschen beiden be-

staan en poogde de Clercq die te laten voortduren, ook nadat hij eerst de prediking van Muller vermeden, later het kerkgenootschap verlaten had. Het ons medegeedeelde *Dagboek* van de Clercq spreekt over Muller als over den man wiens omgang en prediking voor de Clercq jaren lang een bron van geestelijk genot hadden opgeleverd. Maar daar was verandering gekomen; de Clercq, wien Muller om karakter en gaven hooge achting toedroeg, wiens improvisatiën hij bewonderde - blijkens het daarover geschrevene in de *Vaderl. Letteroefeningen*, Jaargang 1823¹ - de Clercq boog voor den invloed van Ter Borg, da Costa, Capadose. Den indruk dier sombere dagen gaf Muller, toen hij gedachtenis vierde van de vervulling zijner 25jarige Evangeliebediening in eene leerrede, die ter perse gegeven is, (1839) op deze wijze weer.

‘Helaas! dat die beweging van den geest, hoe gewenscht en heilzaam op zich zelve, door menschelijke zwakheid eigenaardige gevaren na zich sleepte!... Hier dreigde zij te ontaarden in vrome overspanning, daar in bekrompene verkleefdheid aan de letter van Gods woord en elders in angstvalligheid, die schroomt aan de onbepaalde werking van de genade des Oneindigen te gelooven’. Hij erkende dat die gevaren zijne rust verstoord, zijne levensvreugde verbitterd en offers gekost hebben, die zijn hart hebben doen bloeden, omdat dierbare banden, althans naar het uitwendige, verbroken werden.

De toespeling op het voorgevallene met de Clercq en Ter Borg is zeer verstaanbaar. Ware deze rede later uitgesproken, zij zou zeker ook van de diepe droefheid getuigd hebben, hem door zijnen voormaligen leerling Jan

1 Door Pierson werd het gevoegd als bijlage achter het ‘*Dagboek van de Clercq*’; door Bosscha, in het laatst wat diens hand ons schonk, (*Willem de Clercq herdacht* bl. 51) genoemd ‘een onovertref bare schets van den in waarheid hoogerwaarden en hooggeleerden Samuel Muller.’

de Liefde aangedaan, jegens wien hij in diens studententijd en predikantsleven te Woudsend en te Zutphen, zich niet slechts als onderwijzer maar als vader betoond had, en die daarna hem op gevoelige wijze krenkte in dagbladartikelen en brochures, met de stoute pen eens geloofrechters geschreven, nadat Muller gemeend had, de Liefde's valsche voorstellingen van de gesteldheid der Protestantsche Kerk in Nederland, medegedeeld in een Engelsch tijdschrift, te moeten te regt wijzen in een opstel: *Blik op de Holl. Gereformeerde Kerk*, geplaatst in de *Kerkelijke-Courant* van 1854. De Liefde durfde in de door hem gestelde brochure: *Antwoord aan Prof. Muller*, dezen zijnen leermeester openlijk beschuldigen van verstand te hebben zonder ijver. Laatstgenoemde moest op zulke onverdiende verwijten het zwijgen bewaren, daar hij kwalijk aan het publiek inzage kon geven van de uitvoerige en ernstige brieven, waarmede hij en zijn ambtgenoot Koopmans de te Zutphen tusschen den leeraar en de gemeente gerezene moeielijkheden en twisten hadden gepoogd uit den weg te ruimen.

De genoemde feestrede behoort tot hetgeen Muller van zijnen homiletischen arbeid algemeen gemaakt heeft: ik acht het beter daarover te spreken, waar wij zijn homiletiesch onderwijs zullen gadeslaan; op dat gebied is hij als meester erkend geworden en zal hil geacht blijven om hetgeen hij gedaan heeft ten beste van een deel der wetenschap, dat hij met hoogen ernst beoefend en hier te lande in eere gebracht heeft.

De gemeente van Amsterdam wist zijn werk naar waarde te schatten; hij zelf gevoelde zich in haar midden volkomen gelukkig, kweet zich met rusteloozen ijver van zijne taak en wist intusschen nog vrijen tijd te vinden, dien hij ten beste zijner eigene ontwikkeling aanwendde. Ambtgenooten als Westerbaen en Swart, Broes, Wildschut en Spijker, die reeds als student van het Athenaeum op het verkeer met hem hoogen prijs gesteld had, dergelijke

mannen zochten de vriendschap van hem, wiens scherpzinnigheid van oordeel, degelijkheid van kennis en bereidvaardigheid om te helpen werd erkend en gewaardeerd. De volle kracht dezer eigenschappen spreidde hij ten toon vooral van het tijdstip af, waarop men hem tot het hoogleeraarsgestoelte riep, nadat Rinse Koopmans, de opvolger van Hesselink, 5 September 1826, aan de Kweekschool en de gemeente van Amsterdam ontvallen was.

Een hooggeacht man werd van een nuttig werk afgeroepen, een beminlijk persoon onverwacht uit den lief hebbenden kring van vrienden en leerlingen weggenomen. Muller bracht aan zijne nagedachtenis hulde in de leerrede, door hem in drunk gegeven te gelijk met de woorden, die Jeronimo de Vries aan denzelfden doode wijdde¹.

De moeilijke vraag moest nu worden beantwoord, wie zou Rinse Koopmans vervangen? Muller zelf begeerde niemand anders dan den zoon des ontslapenen, den Utrechtschen predikant W.C. Koopmans, dien hij gaarne aan den vader Rinse Koopmans als adjunct-hoogleeraar had zien toegevoegd, zoodra deze door verzwakking van gezicht en gehoor voor het geven van onderwijs en het verkeer met studenten minder geschikt werd. De onverwachte dood des vaders verijdelde de over het wenschelijke en mogelijke des ontworpen maatregels geopende onderhandsche beraadslagingen van eenige invloedrijke leden van het Sociëteitsbestuur. Doch de meesten van hen, die voor dat plan goed gestemd waren, konden zich niet met Muller's wensch vereeni gen om bij het vaceeren van den post, dien in zijn ganschen omvang nu aan den zoon W.C. Koopmans op te dragen. Vrij algemeen toch vreesde men, dat de jeugdige man - hij telde pas zes en twintig jaar - hoe uitstekend ook door

1 *Hulde aan Rinse Koopmans door Samuel Muller en Jeronimo de Vries. 1827.*

bekwaamheden en karakter, niet in staat zou zijn, de zware taak te volbrengen, die den hoogleeraar aan de Kweekschool opgeladen werd, terwijl bovendien de roep van orthodoxie, die aan zijn dienstwerk als predikant in Utrecht verbonden was geworden, de Amsterdamsche leden van het Bestuur, die met Ter Borg's rechtzinnig preeken en drijven geen genoeg namen, onwillig maakten, op Koopmans hunne stem uit te brengen. Wel erkenden zij, dat eene benoeming van Muller tot Professor voor de gemeente van Amsterdam een in menig opzicht onherstelbaar verlies mocht heeten; doch zij achtten het belang van de Sociëteit in deze boven dat van een enkele gemeente, al was het de Amsterdamsche.

Tot het laatste oogenblik begeerde Muller geen ander dan Koopmans, eensdeels uit waardeering van diens zeldzame verdiensten, anderdeels uit gevoel van de zwakheid zijner krachten en de innigheid zijner betrekking als predikant tot de Amsterdamsche gemeente. Zijn tegenstand mocht niet baten: werkelijk werd hij door de leden der dubbele vergadering van het Bestuur, 24 April 1827, benoemd uit het tweetal, waarop naast zijn naam die van den Rotterdamschen predikant Nicolaas Messchaert geplaatst was. Men had gepoogd den post meer aannemelijk te maken door de bepaling vast te stellen, 'dat gedurende de 3 eerste jaren aan den te beroepen Hoogleeraar een der Amsterdamsche Predikanten zou worden toegevoegd, die zich met het onderwijs in het Herdersambt en de Predikkunde tegen behoorlijke vergoeding zou belasten.'

Muller verzocht beraad en nam spoedig eene beslissing; hij was bereid genoeg aan besef van plicht op te offeren en verklaarde zich genegen, den hem aangeboden post op zich te willen nemen, voor zooveel het onderwijs in de leerstellige godgeleerdheid, de predikkunde, het herdersambt, alsmede in de geschiedenis en de kenmerkende gevoelens der Nederlandsche Doopsgezinden aangaat, mits

hem een ambtgenoot toegevoegd wierd, die de uitlegkundige, kerk-historische en zedekundige lessen geven zou, zoodat de plichten van een en denzelfden post aan de Kweekschool voortaan door twee hoogleeraren werden vervuld. Beiden zouden bovendien bij de gemeente van Amsterdam de taak der Evangeliebediening volbrengen en tot deze in gelijke betrekking staan.

Bestuurders namen in dezen voorslag genoegen, en Muller's verlangen om zoo mogelijk aan de Kweekschool de godgeleerde wetenschap in haren geheelen omvang te doen onderwijzen, werd door allen toegejuicht. Reeds maakte men zich gereed om door stemming in deze geheel nieuwe vacature te voorzien, 'toen een der afgevaardigden - luidt het in het verslag dier gedenkwaardige vergadering van April 1827 bl. 51 - het woord verzoekende, in de meest heusche termen zijnen medeleden voorstelde, om in deze teedere zaak niet te stemmen, maar Muller uit te noodigen, den man te noemen, die hem zoowel als den Amsterdamschen Kerkeraad het aangenaamst wezen zou.' Al de aanwezige leden vereenigden zich met dit vereerend voorstel, ten gevolge waarvan Muller, getroffen door dit blijk van vertrouwen en broederliefde, den naam uitsprak van W.C. Koopmans, in wien hij wist den man te zullen vinden, die zou kunnen aanvullen wat hem zelven ontbrak.

Langer dan twintig jaar mochten zij naast elkander, ja met elkander werken aan de grootsche taak hun opgedragen. Wanneer ik W.C. Koopmans als geleerde boven Muller plaats, zeg ik slechts na hetgeen laatstgemelde zelf erkende, toen hij openlijk van zijn ambtgenoot verklaarde, dat deze schier in alles uitmuntte en schaars door iemand geëvenaard is. Want hij was, naar het oordeel van Muller, de man die niet alleen op de hoogte stond van de wetenschap zijner eeuw, maar die als godgeleerde zijnen leeftijd zoover vooruit was, dat hij ook nu nog als een

sieraad in de theologische wereld zou worden begroet¹.

Indien ik dergelijke woorden, door Muller op Koopmans toegepast, van Muller zelf bezigde, deed ik zijne nagedachtenis oneer aan, daar hij de eerste zou wezen, om het euvel te duiden, indien iemand het waagde, zulk een lofspraak van hem te doen gelden. Wie beiden gekend heeft, noemt dit oordeel gegrond. Koopmans was een geleerde in den vollen zin des woords. Wat ik elders² over dien voortreffelijken en beminnelijken leermeester geschreven heb, ik zou er mij hier niet op beroepen, indien het niet de volle goedkeuring van Muller had mogen wegdragen.

In menig opzicht verschillende, werkten zij in de schoonste overeenstemming des geestes. Want aan de eerste voorwaarde van samenwerking werd voldaan: zij waardeerden elkander wederzijds, en gaven elkander niets gewonnen in liefde tot den Heer, dien zij dienden, en ingenomenheid met het Kerkgenootschap, waartoe zij behoorden. Beiden waren één geworden, naardien de eigenschappen des eenen die des anderen aanvulden; Muller was een man der praktijk, Koopmans der bespiegeling; Muller scherpzinnig, Koopmans diepzinnig; Muller begaafd met een wijsgeerigen blik, Koopmans beschikkend over een wijsgeerig brein; Muller de stof, die behandeld werd, meester; Koopmans vaak door haar overmeesterd; Muller voor jongelieden haastig, kort; Koopmans langzaam, breed over de zaken sprekende.

Terwijl ik zoo over beiden schrijf, rijst beider beeld mij voor oogen; het is mij, of de een mij zegt van den ander, dat de zegen, in die jaren van de School uitge-

1 *Feestrede ter viering van het vijftigjarig bestaan der algemeene Doopsgezinde Societeit*, bl. 25.

2 *Proeve eener pragmatische geschiedenis der Theologie in Nederland*, 3^e druk bl. 312 vlg.

gaan niet aan hem, maar aan zijn ambtgenoot moet worden toegekend; het is mij, of ik uit beider mond den danktoon hoor: 'niet ons, niet ons, o God! uw naam alleen zij de eer.' Binnen het Kerkgenootschap trad Muller meer op den voorgrond dan Koopmans. Dat Kerkgenootschap had toen vooral behoefte aan een krachtige invloedrijke persoonlijkheid, die van zijn geest wist over te storten in de voorgangers der gemeenten, om langs dien weg eenheid te bewaren in de gemeenten, onafhankelijk als ze zijn. Zulk een krachtige en invloedrijke persoon is Muller geweest. Wij hebben deze deugd in hem gezien, bij die deugd ook hare donkere zijde; van natuur is invloed en gezag geneigd om zich uit te zetten en niet zelden bereid, om het verkregen grondgebied als eigen domein te beschouwen en te verdedigen. Ik moet erkennen dat die invloed somwijlen hier en daar van de hooggeroemde Doopsgezinde vrijheid ter nauwernood den naam liet bestaan, en vooral in vroeger jaren op menigeen een drukkend overwicht oefende. Doch aan die klacht paart zich de dank voor het goede, dat het Genootschap aan dien invloed verschuldigd is; tijd, moeite, alles had hij veil voor de belangen der gemeenten; door zijn tusschenkomst werden aan vele de middelen verschafft, om in stoffelijke nooden te voorzien; door hem de wegen geëffend, om tot welstand en bloei te geraken.

Den 7^{den} October 1828 had hij den hem opgedragen post aanvaard met het uitspreken eener latijnsche redevoering: *de muneris sacri ratione recte aestimanda*. Aan den vorm ontbrak niets; de door hem zeer geachte nieuw-benoemde hoogleeraar aan het Luthersche Seminarie te Amsterdam, Plüschke, had het handschrift nagezien en de latiniteit goedgekeurd; aan den inhoud viel evenzeer welverdiende lof ten deel.

Het was wel gezien om in deze oratie het beeld van den waren Evangeliedienaar te schetsen met trekken, die

de schriften des N.V., het wezen der protestantsche Kerk, ja het eigen Kerkgenootschap der Doopsgezinden aan de hand gaven. Hij heeft getracht dit te doen met eenen blik op de misvorming van dat beeld in de Roomsche Kerk, alsmede op de miskenning van den aard van het Protestantismus, waardoor sommigen in die dagen de beschouwing van den dienaar des Evangelies als een priester wederom willen doen gelden en niet schromen daartoe zelfs tot allerlei uitwendigheden de toevlucht te nemen.

Het uitspreken der oratie werd vertraagd; de collegies waren geopend. Gelukkig dat hij het werken met inspanning van krachten gewoon was. Latijnsche praelectiën en dictaten over de dogmatiek, lessen over de pastoraal en geschiedenis der Doopsgezinden moesten worden gereed gemaakt; van de vergunning om voor zijne dogmatische lessen zich van een in druk uitgegeven handboek te bedienen, had hij geen gebruik gemaakt¹. De handleidingen door binnen- en buitenlandsche godgeleerden uitgegeven, zelfs de beste, schenen hem toe te weinig overeen te komen met hetgeen de dogmatiek in die dagen vorderde en bovendien te zeer de kleur te dragen van de Kerkgemeenschap, waartoe hare auteurs behoorden, dan dat hij had kunnen besluiten er een van als leiddraad bij zijn onderwijs te kiezen. Dit heeft hem bewogen zelf handen aan het werk te slaan en een *Compendium* voor zijn eigen gebruik te ontwerpen. Hetzelfde heeft hij gedaan voor zijne overige lessen, die hij getrouw gaf, tegelijk zich kwijtende van de plichten van den drukken evangeliedienst, dien hij samen met W.C. Koopmans tot 1836 waarnam. Toen werden beiden van dit deel huns ambts ontslagen en in hun plaats Jan van Gilse, als derde predikant bij de gemeente van Amsterdam, beroepen.

1 *Jaarboekje*, 1850 bl. 169.

Met een ijzeren wil en ijver, die de kunst verstond, om den tijd uit te koopen, kweet Muller zich van zijne taak; schoten de uren van den dag te kort tot voorbereiding van zijne lessen, hij nam die van den nacht te baat; de zucht om tijdig gereed te wezen, bewaarde hem voor het gevaar van overhaast de dingen af te doen. Er was trouwens niets waarin hij meer aanstoot vond dan in het oppervlakkige, niets wat hij schadelijker achtte voor de ontwikkeling van zijne hoorders. Ik zelf heb tot hun kring behoord, en deel gaarne iets mede over de lessen, welke hij ons gaf.

Telkens, als het pas gaf, kwam hij er voor uit, dat hij het getrouw bijwonen der collegies den plicht der studenten achtte en een opzettelijk verzuim beschouwde als een blijk van minachting jegens zijn onderwijs. De Kweekschool was opgericht en ingericht, opdat men daar, en niet elders, zijne opleiding zou ontvangen en wie er een plaats had gewenscht, was gehouden aan hare bepalingen zich te onderwerpen. Naar zijne vaak uitgesproken overtuiging moesten de studenten gebruik maken van de hun opengestelde gelegenheid, om alles te volbrengen waartoe zij verplicht waren, en mochten zij niet naar willekeur collegie houden of verzuimen. Bij de dogmatische lessen dicteerde Muller, nu en dan dit dicteeren met het doen van enkele vragen afwisselende; zoodra een hoofdstuk was afgehandeld, werd het gerepeteerd, opdat het blijken zou, dat het gehoorde des hoorders eigendom heeten mocht.

‘Maar nu? is dat vrije studie!’ Van vrije studie wilde Muller alleen weten voor dezulken, die eerst goede gronden gelegd en na nauwkeurige kennis met hunne krachten gemaakt te hebben, durfden en konden beslissen, welk deel der wetenschap zij voortaan als hun grondgebied wilden bewerken. De Kweekschool en haar onderwijs moesten daartoe den student vormen en hoe getrouwer deze daar zijn werk volbracht naar de gulden les en den

ordo salutis studiosorum: praeparatio, schola, repetitio, hoe grooter geschiktheid hij zich verwierf, om later tot zelfstandigheid te geraken.

Terwijl ik dit schrijf, herinner ik mij levendig, dat meer dan eens des hoogleeraars zienswijze betreffende studeeren met die der studenten niet in overeenstemming bleek te zijn; doch deze leermeester zocht iets hoogers dan zijner leerlingen persoonlijke genegenheid. Op dien tijd bekreunde hij zich weinig om haar; hij had in dit opzicht eene groote mate van zelfverloochening, overtuigd dat zijne leerlingen, eens tot mannen gerijpt, hem met dubbele renten zouden vergoeden, wat er aan hunne genegenheid als studenten ontbroken had.

Om het door Muller gegeven dogmatisch onderwijs te doen kennen, is het noodig, met enkele woorden dat van zijn leermeester Hesselink en van zijn voorganger R. Koopmans in herinnering te brengen.

De *theologia Christiana* van Limborch en het *compendium* van Doederlein waren de voornaamste schriften, waaraan Hesselink zijne dogmatische lessen vastknoopte. Een redelijk supranaturalisme, dat van elke orthodoxie afkeer had en het opkomend rationalisme bestreed, deed hem liberale denkbeelden mededeelen in die mate, dat van Nuys Klinkenberg in een naamloos pamphlet hem als een nieuwen hervormer onder de Doopsgezinden den volke bekend maakte. Hesselink's *Compendium* bevatte in een kort bestek wat wij thans onder den naam van Isagogiek verstaan, daarna deelde het de eigenlijk-gezegde dogmatiek mede, en sloot met eene schets van het *Jus naturae* naar de beginselen door Grotius in zijn *Jus belli et pacis*, door Puffendorf en de Engelsche wijsgeeren uit de school van Locke verkondigd, waarop een *caput de officiis* of eene *ethica philosophica* volgde. Bij dat onderwijs verloochende zich Hesselink's dweepende ingenomenheid met de wisen natuurkunde in geen deele.

Hesselink te evenaren, was het levensdoel van zijn opvolger Rinse Koopmans. Het oude supranaturalisme, door de vroegere Lamisten, ook door Hesselink beleden, was hem lief. Naar de dictaten van zijn voorganger deelde hij zijne dogmatische lessen mede, daarin echter van dezen verschillende, dat hij de kennis van mathesis en physica voor den godgeleerde lager stelde dan die der klassieke letteren en op de studie der Israëlitische geschiedenis en oudheidkunde met nadruk aandrong.

Geen van beiden gevoelde zich te huis in de theologie van Duitschland en beiden verzuimden hunne leerlingen bekend te maken met de veranderingen, welke daar in de dogmatiek plaats grepen of zich voorbereidden.

Bij allen eerbied dien Muller hun toedroeg, was het hem niet ontgaan, wat het zeide, thans geroepen te worden, om de leerstellige godgeleerdheid te onderwijzen. Hij zelf mocht in latere jaren een meer behoudend standpunt innemen dan zijn voorganger en zijn leermeester: het was er verre van af, dat hij bij het aanvaarden van zijn post reeds dat bijbelsch en evangelisch supranaturalisme zou beleden hebben, dat hij, studeerende en den weg der zielservaring betredende, eindelijk het zijne heeft mogen noemen; maar hetgeen in de dogmatische lessen van Hesselink en R. Koopmans te vergeefs werd gezocht: eenheid van geest methode, dat is aan Muller gelukt in de zijne te doen heerschen, natuurlijk niet terstond, neen allengskens, eindelijk ten volle. In de eerste jaren van zijn professoraat aarzelde hij niet zelfs *Wegscheider's Instit. Theol.-Ch. Dogm.* ter raadpleging zijnen hoorders aan te bevelen; later werd hij van dat werk afkeerig, en vond zich sterker door Bretschneider, vooral door Knapp aangetrokken, meer echter om den geschiedkundigen vorm, waarin zij hun dogmatiek gaven, dan om haren inhoud. Want, zooals ik deed opmerken, hoe langer hij zijne dogmatische lessen mededeelde, hoe kennelijker zij een schrift-

matig karakter aannamen. Op zijn standpunt kon hij geen verschillende lessen houden over bijbelsche en kerkelijke dogmatiek; de laatste was hem niets meer dan de geschiedenis van de wijze, waarop de eerste in den loop des tijds was behandeld of mishandeld geworden.

Met groot gemak bewoog hij zich in de literatuur van het onderwerp, dat aan de orde was; vooral ontging hem niets van hetgeen onze Duitsche naburen schreven; evenzeer sloeg hij belangstellend den gang gade, dien de wetenschap hier te lande nam; voor de leiders der Groninger school had hij meer sympathie dan voor hun systeem; *Scholten's leer der Hervormde Kerk* werd terstond bij de eerste uitgaaf door hem gewaardeerd als een verschijnsel dat nieuw leven wekte, waarvan hij voor de beoefening der godgeleerdheid rijken zegen wachtte; doch ook daartegenover bewaarde hij de hem dierbare zelfstandigheid; hoe lang hij ook kennis genomen heeft van hetgeen binnen en buiten 's lands over de theologie geschreven werd, nooit is hij ontrouw geworden aan zijn eerbied voor en dank jegens Gods openbaring in Christus Jesus, wier inhoud, in den bijbel vervat, de materie zijner studien en de grond van zijn hoop voor tijd en eeuwigheid is geweest.

Eer hij tot hoogleeraar benoemd werd, had men gemeend ook te moeten aandringen op het houden van lessen over de kenmerkende gevoelens en de geschiedenis der Nederlandsche Doopsgezinden, als bijzonder geschikt voor de kennis van den eigenaardigen geest onzer Kerkgemeenschap en de instandhouding van dezen. Deze specialiteit der algemeene Kerkgeschiedenis, hoe belangrijk, was onder de Doopsgezinden, die eene vrijere richting waren toegedaan, en hun naam ontleenden aan een der kerkgebouwen van de Amsterdamsche Doopsgezinden, die van *'t Lam*, nooit in achtung geweest, ja het blijkt niet dat men er ooit aan gedacht heeft, haar in het onderwijs van de Kweekschool op te nemen. Alleen die van *de Zon*, de

zoogenaamde rechtzinnigen, hadden, als meer getrouwe Mennonieten, er werk van gemaakt, gelijk blijkt uit de schriften van Schijn, Maatschoen, Schagen en anderen. Men wensche het eenzijdige van die Lamistische richting door het genoemde onderwijs tegen te gaan, terwijl men van den man, aan wien het zou worden opgedragen, meende te mogen vertrouwen, dat hij daardoor geen voedsel zou geven aan een sektegeest, waarvan men afkeerig was. Dat onderwijs bepaalde zich bij het behandelen van de bronnen voor de geschiedenis en de oudste proeven van behandeling dier geschiedenis. Ik heb hier de namen van zijne leerlingen niet te vermelden, die, door dat onderwijs opgewekt, de lotgevallen van de vaderen beschreven hebben in den geest, waarin hun leermeester hun was voorgegaan. Liever herdenk ik, hoe hij in het algemeen door het uitgeven van deze en gene proeven zijner studiën belangstelling voor de geschiedenis van het genootschap heeft opgewekt. Reeds in 1833 had hij op verzoek des uitgevers van het bekende *Conversations-Lexicon*, den Heer Brockhaus, de in dat werk voorkomende, zeer gebrekkig bewerkte artikels *Menno*, *Taufgesinnten* en *Collegianten* voor den ter perse gaanden 8sten druk geheel omgewerkt of eigenlijk op nieuw behandeld; jammer gewis, dat die artikelen in later verschenen drukken verkort, verminkt of weggelaten zijn en alzoo de goede bedoeling, waarmede Muller ze geschreven had, verijdeld is. Want hij wenschte niets vuriger, dan belangstelling voor het Kerkgenootschap te winnen en de belangrijkheid van zijne geschiedenis met overtuigende proeven te staven. Deze proeven zijn meestal neergelegd in het *Jaarboekje voor Doopsgezinde gemeenten*, door hem geredigeerd en uitgegeven in 1837, 1838 en 1839 en in 1850, nadat hij reeds vroeger in 1829 de uitgaaf van dergelijk *Jaarboekje* of *naamlijst*, gepoogd had opnieuw voort te zetten. Eerst door de grootendeels van hem afkomstige bijdragen kre-

gen die *Jaarboekjes* eene belangrijkheid, welke de vroeger verschenen *Naamlijsten* nooit gekend hadden. Men oordeele uit de inhoudsopgave van het in 1837 gedrukte. Daarin handelde hij over de navolgende onderwerpen. I. De oorsprong en beteekenis der benamingen van Mennonieten en Doopsgezinden. II. Het ontstaan en het gebruik van Bijbelvertalingen onder de Nederlandsche Doopsgezinden. III. Proeve van de wederkeerige betrekking tusschen de Regeering der Nederlanden en de Doopsgezinden. IV. De zoogenaamde Liefdepredikers en ongestudeerde Leeraren onder de Doopsgezinden; terwijl de geschiedenis van *het onderwijs in de Theologie bij de Nederlandsche Doopsgezinden*, in dat van 1850 geplaatst, belang heeft voor allen, die de lotgevallen der godgeleerdheid in ons vaderland trachten te leeren kennen.

Zelfs in de jaren van het emeritaat bleef Muller zich bezig houden met onderwerpen uit de geschiedenis van het Kerkgenootschap. Toen in den loop van 1858 dat gedeelte van *Herzog's Real-Encyclopädie* het licht had gezien, waarin het artikel *Menno und die Mennoniten* voorkomt, achtte hij zich verplicht aan den opsteller en den redacteur eenige op- en aanmerkingen mede te deelen in een uitvoerig opstel, dat, hoewel door meer dan één zijner leerlingen afgeschreven, toch niet die algemeene bekendheid verkregen heeft, waarop het aanspraak mag maken. Want zonder eenige aanmatiging mocht hij zich zelve den meest bevoegden onder de leden van het Kerkgenootschap der Doopsgezinden noemen, om over de geschiedenis der broederschap het woord of de pen te voeren. Hare lessen hadden bij hem den levendigsten indruk achtergelaten; een tijdig woord sprak hij daarom bij gelegenheid dat vooral in 1857 van onderscheidene zijden geklaagd werd, over het gebrek van leeraren onder de Doopsgezinden; ter opheffing, althans ter verzachting van die klacht schreef hij *toelichtende opmerkingen*, die achter het jaarverslag van

1857 geplaatst, slechts een beperkten kring van lezers vonden, maar haar doel niet misten. Niet minder belangstelling verdienen de in den 1sten Jaargang der *Doopsgezinde Bijdragen* (1862) voorkomende, zeer uitvoerige mededeelingen over de *Baptisten in Engeland*. Tot het schrijven van deze hoogst belangrijke bladzijden had hij zich opgewekt gevoeld, sedert hij in 1842 bij een verblijf in Groot Brittannie verscheidene der meest geachte leden dier broederschap had leeren kennen en met hen eene vrij levendige briefwisseling aangeknoopt. Te meer boeide hem deze taak, dewijl hij van zijne zijde gaarne iets bijdroeg om den band met de Baptisten te versterken. Het bezoek van een hunner in zijn woning, of de gelegenheid, om op schriftelijke aanvraag hun begeerde inlichtingen te kunnen geven, was hem hoogst welkom.

Nog één jaargang der *Doopsgezinde Bijdragen* werd door een opstel van zijn hand verrijkt; in dien van 1863 leverde hij *aanteekeningen* bij het *omstandig verhaal van de stichting der tegenwoordige vergaderplaats van de vereenigde Doopsgezinde gemeente te Amsterdam*, grootendeels naar onuitgegeven stukken ontworpen door zijnen zoon Frederik Muller. In al dat werken openbaarde hij zijn liefde jegens het Kerkgenootschap, de Sociëteit en hare kweekschool.

Als de eenig overgeblevene van de stichters der algemeene Doopsgezinde Sociëteit, die in 1811 werd opgericht en aangaande welke hij bij zekere gelegenheid getuigde, dat hare belangen hem naast die van zijn gezin de liefste waren, werd hij en niemand anders dan hij genoodigd, om in 1861 ter viering van het vijftigjarig bestaan dier Sociëteit het woord te voeren; aan zijne bereidvaardigheid, om op 76jarigen leeftijd aan dat verlangen te voldoen, danken wij de voortreffelijke *feestrede* toen uitgesproken en gedrukt, maar niet in den handel gebracht. Op uitstekende wijze kweet hij zich van deze taak; hij toonde de belangrijkheid van het vijftigjarig bestaan en werken van de Sociëteit voor

Christelijke waarheid en leven aan, door te bewijzen, dat die stichting het middel geweest is, om de broederschap voor verval en ondergang te bewaren, onze gemeenten meer tot gewenschte eenheid te brengen en de opleiding van de voorgangers der gemeenten in overeenstemming te brengen niet alleen met de eischen der wetenschap van onzen leeftijd, maar ook met de behoeften der Broederschap.

Diep getroffen luisterden allen, toen hij, het verleden herdenkende, zijn eigen werk vergat, om alleen aan dat van zijn ambtgenoot. W.C. Koopmans hulde te brengen. Hij sprak over hetgeen bij zijne benoeming in 1827 had plaats gegrepen, op deze wijze: 'toen de geest des tijds een wijder uitzetten van den kring der godgeleerde studiën vorderde, voldeed de Sociëteit er aan gewillig en volkomen. Zij rekende de plichten aan het ambt van Hoogleeraar toen en ook nu verbonden te zwaar voor de krachten van een enkelen man en benoemde er twee, opdat zij den last onder elkander zouden verdeelen.

Van dit besluit dagteekent de eigenlijke hervorming der studiën aan onze stichting, inzonderheid toen Koopmans de zoon, schier in alles uitmuntende en schaars door iemand onder ons geëvenaard, als mede-hoogleeraar optrad. Hij was de man, die niet alleen op de hoogte stond van de wetenschap zijner eeuw, maar die als godgeleerde zijnen leeftijd zoo ver vooruit was, dat hij ook nu nog - en gij gevoelt wat dit zegt! - als een sieraad in de theologische wereld zou worden begroet, had God hem niet weggenomen in de rijpheid zijner mannelijke jaren. Zulk een man was er noodig in eenen tijd, toen men aan onze school eene nieuwe baan opende door de benoemde Hoogleeraren te verplichten om het pad, met geringe afwijkingen tot hiertoe betreden, te verlaten, opdat ze met zelfstandigheid hun eigen weg zouden kiezen en volgen; ze werden geroepen om in hun onderwijs de wetenschappen op te nemen wier beoefening evenzeer behoort tot het

beeld van een grondig godgeleerde als van een waardig voorganger onzer gemeenten, in den tijd dien wij beleven.'

Het laatste gedeelte dier feestrede roemde den zedelijken invloed die van de Sociëteit naar buiten was uitgegaan, als zijnde zij in haar bestaan en werking een protest te achten tegen de vermenging van Staat en Kerk; tegen de poging, om de Christelijke waarheid te handhaven door geschreven geloofsbelijdenissen, en tegen eene inrichting der Kerk, waarbij de zelfstandigheid van de gemeenten zoowel als van hare leden verloren gaat.

Behalve deze *feestrede* is nog een ander geschrift van zijne hand het gedenkteeken zijner ingenomenheid met de Doopsgezinde Sociëteit.

In dat zelfde jaar 1861 bewerkte hij een *Geschiedenis van het ontstaan en de vestiging der algemeene Doopsgezinde Sociëteit uit echte bescheiden*, die, hoewel gedrukt en verspreid, evenmin in den handel gebracht werd. Toen hij deze taak volvoerde, had hij reeds ontslag genomen van den hem opgedragen post, waarin wij zijne werkzaamheid slechts voor een gedeelte, zij het ook voor een zeer belangrijk, beschreven; nog een deel rest ons: zijn onderwijs in de praktische godgeleerdheid.

Lange jaren van rijke ervaring stelden hem in staat pastorale lessen mede te deelen, die werkelijk het merk der wijsheid droegen en door zijne leerlingen onder de praktijk des levens als proefhoudend erkend zijn. In druk heeft hij van dit deel zijner werkzaamheden weinig ter algemeene kennis gebracht; ik bedoel de van zijne hand afkomstige opstellen in de door H.W.C.A. Visser geredigeerde *Nieuwe Bijdragen ter bevordering en verbetering van den eeredienst*, Jaarg. 1825: *Over het doopen van zieken op het sterfbed*; Jaarg. 1826: *Over het godsdienstig bevestigen van huwelijken*. Voor het kwaad, dat een collegie in pastoraal ontaardt in het mededeelen eener aaneenscha-

keling van meer of min piquante anecdotes, bleef hij door den ernst, die hem altijd bezielde, gemakkelijk bewaard.

Grondige bijbelkennis en ongewone scherpzinnigheid gaven hem in de homiletiek den staf van het meesterschap, dat ieder bevoegde, ook buiten het Doopsgezinde kerkgenootschap, hem toekende. Het is wel der moeite waardig den weg te overzien, waarlangs hij die hoogte bereikt heeft. Als student had hij in dit, toenmaals hier te lande geheel verwaarloosde, deel der theologische wetenschap geenerlei onderwijs ontvangen. De toen door hem opgestelde leerredenen kunnen nauwelijks gezegd worden beoordeeld te zijn; op formuleering van thema en dispositie der deelen werd niet gelet en de student daarbij geheel aan zich zelve overgelaten. Wel kostte dus den jeugdigen predikant het stellen zijner leerredenen moeite en inspanning; bij volslagen gemis van een ideaal waarop hij staren kon, gevoelde hij steeds levendiger dat hem alle leiding ontbrak. Diepe moedeloosheid - hij heeft het meermalen verhaald - maakte zich van hem meester op zijn eerste standplaats, zoo vaak hij zich tot zijn predikwerk voorbereidde. Ter goeder ure werd hij toen met Reinhard's leerredenen bekend; deze openden hem de oogen voor het volslagen gemis van vastheid en van geregeld logisch disponeeren; hij kreeg begrip van de beteekenis en waarde van een goed gekozen tekst en de noodzakelijkheid van een bepaald onderwerp, het vaststellen van een thema en het verbinden van tekst en thema, het schikken en vereenigen der denkbeelden tot een welsluitend geheel; dat alles werd hem duidelijk en hij richtte naar Reinhard's manier zijn preekwerk in. Het kon echter niet anders of ook op hem moest de verschijning van het 1ste deel der *Leerredenen* van v.d. Palm in 1808 een diepen indruk maken en zijn oog openen voor de eenzijdigheid van Reinhard en de ondoelmatigheid der door hem zelf gevolgde manier. Bevondien

werkte de gesteldheid der tijden op krachtige wijze mede, om hem van de sleur los te maken, waardoor de preekstof bij ons Doopsgezinden langzamerhand gekenmerkt werd; er was b.v. geen predikant onder ons, die niet een volledig en uitgebreid stel leerredenen maakte over Gods eigenschappen, van de onstoffelijkheid af tot de rechtvaardigheid zijner natuur; die niet preekte over de quaestie eener algemeene en bijzondere voorzienigheid, de ongerijmdheid der helsche straffen en dergelijke onderwerpen. Bij gelegenheid van belijdenisrede en doopsbediening was het gewoonte, op harden toon over den kinderdoop te spreken en eenzijdige bestrijding van Calvinistische orthodoxie gold als het merk van echt Doopsgezinde gevoelens. Maar wie luisterde naar zulke onderwerpen in tijden van algemeene volksrampen; wie had ooren voor dergelijke onderzoekingen, als het hart vroeg naar gemeenschap met den levenden God? Muller verstond dien eisch, richtte zich daarnaar en bewaarde zich voor de fout, om bij zijn prediken als polemicus op te treden. Ik sprak reeds met een woord over den indruk dien ook op hem de uitgaaf van v.d. Palm's *Leerredenen* maakte; onverdeeld gunstig was echter die indruk niet; wel leerde hij inzien en erkennen, dat v.d. Palm den tekst tot zijn volle recht liet komen, maar hij miste bij hem bondigheid van redenering, hechtheid van betoog en grondige ontwikkeling van het onderwerp; de zoogenoemde tekstverklaringen, veelal in fraai geteekende tafereelen bestaande, lieten hem onbevredigd en de gekuischte stijl en taal konden bij hem niet opwegen tegen de goede gewoonte van Reinhard, om de zaak van alle kanten te beschouwen. Samensmelting, zoo mogelijk, van deze twee preekvormen scheen hem alleszins wenschelijk; daaraan waagde hij zijne krachten en daarnaar streefde hij, bij voortduring aan zich zelve steeds hooger eischen stellende. Want de waarde der homiletiek als wetenschap stond bij hem hoog aangeschreven

lang voor den tijd, waarop hij geroepen werd, haar te onderwijzen. De vroeger reeds vermelde dankrede (1839) is een bewijs van hetgeen hij als homileet vermocht. Men behoeft slechts zijne behandeling van den veel gebruikten tekst Hebr. XIII. v. 8 te vergelijken met die van anderen, om de hand van den meester op te merken. Reeds was het toen al jaren geleden, dat een bevoegd beoordeelaar in Muller den bekwamen homileet begroet had. Het was kort na de uitgaaf eener preek naar Gal. V, er gelegenheid van het hervormingsfeest in 1817 uitgesproken en opgenomen in den *bundel Leerredenen ter viering van het derde Eeuwfeest der hervorming, gehouden te Amsterdam, door predikanten bij de onderscheidene Protestantsche Kerkgenootschappen*. Geen geheim bleef het, dat de hoogleeraar van Hemert de door Muller geleverde rede de voortreffelijkste van dien voortreffelijken bundel noemde.¹ Door de uitgaaf van een twaalfstal *leerredenen* in 1836 meende Muller een plicht te volbrengen, naardien hij het nuttig achtte openlijk rekenschap te geven van zijn homiletisch onderwijs en van den geest, dien hij zijnen leerlingen trachtte mede te deelen. Het eerste stuk van *Waarheid in Liefde* wijdde een afzonderlijk opstel aan deze *Leerredenen* en roemde den bundel hoog. Ik herinner mij niet, dat ergens een stem van afkeuring vernomen werd. Geen wonder: in Muller's leerredenen heerscht een geleidelijke gang; doorgaande ligt aan haar een keurig ontworpen schema ten grondslag en niemand zal op de ontwikkeling van het betoog gegronde bedenking weten te maken. In dien lof stemmen alle bevoegden saam; maar of niet al dat goede kon behouden blijven bij meer dramatischen vorm, bij meer losheid, bij meer klimmende warmte; of niet de rede dieper ingang gevonden zou hebben, indien zij wat meer den hoorder aangegrepen

1 Vgl. Kist en Royaards, *Archief voor Kerkgeschied.* VI. bl. 223.

hadde, dat zou ik niet durven onkennen, daar het mij bij vaak herhaalde lezing steeds duidelijker werd, dat deze leerredenen meer geschikt mogen heeten, om gelezen dan om gehoord te worden.

Ik deel deze bedenking mede eenigszins mij scharende aan de zijde van de Clercq, in wiens *Dagboek* (bl. 115) de volgende aantekening, hoe eenzijdig ook, toch niet van allen grond ontbloot is. 'Muller predikte over de woorden: *die hier zaait, zal hier namaals maaien*. Schoone gedachten; maar ik moet bekennen, dat mij niet alles helder was.... Dit moet ik echter erkennen, dat Muller, hoezeer ik hem vereer en bemin, niet meer voor mij dat ideaal van godsdienstige stichting is, dat hij eens was. Onze geheele godsdienstoefening is mij te flauw, te zwak, te weinig bezielend, te verbrokken. Men hoort een onderwerp behandelen en daarin is het zwak van Muller, om dan voor het oogenblik alles daaraan op te offeren. Gaarne wilde ik positief Kristendom, Kristus en dien gekruist, zonder hardheid hooren. Alles wat men nu zegt, is evenzeer natuurlijke Godsdienst, en ik geloof toch dat, zonder in geschilstukken te treden, het Kristendom nog iets anders zijn kan en moet zijn.'

De Clercq verkeerde blijkbaar, toen hij dit schreef, te veel onder den indruk van mystiek-dogmatischen invloed, dan dat hij met onpartijdigheid het karakter van Muller's preeken kon beoordeelen; nooit heeft Muller bloot natuurlijken godsdienst gepredikt: neen, integendeel positief Christendom; maar - en dit geef ik de Clercq gewonnen - naar den vorm geleek de preek doorgaande zeer op eene verhandeling, wier betoog met inspanning van aandacht moest gevolgd worden.

Ik weet dat mijn leermeester in later jaren meer hart had voor het losse, boeiende en dramatiserende in den stijl der leerrede; wanneer ik mij te binnen breng, hoe verschillend hij oordeelde over de 'Sermons' van Co-

querel (den Vader); dien hij persoonlijk gaarne mocht lijden; eerst zeer ongunstig, daarna bij diens jongste optreden in Amsterdam hoogelijk den vorm van diens rede prijzende, dan vind ik de verklaring van deze verandering in de meer en meer bij hem ontwaakte overtuiging, dat losheid en bevalligheid niet slechts een sieraad maar bepaald een vereischte van kanselarbeid heeten moet. Ja, de onverdeelde goedkeuring, waarmede hij in eene naamlooze beoordeeling in de *Godg. Bijd.* 1865 bl. 681 vlg., Steenmeijer's nagelaten en uitgegeven *Leerredenen* aanprees; de lof dien hij ten beste had voor den vorm van Busken Huet's *Kanselredenen* en de hooge ingenomenheid met welke hij steeds van des jongen v.d. Hoeven's *leerredenen* gewaagde, bewijzen wel voor de juistheid der stelling, dat hij aan het formeele van zijne methode niet zoo gebonden was, of hij wist er zich gemakkelijk van los te maken.

Wat zal ik tot eer van zijn onderwijs zeggen? De wijze waarop het gegeven werd wettigt de hoogste lofspraak. Wat hij op dit gebied in druk gaf: boekbeoordeelingen, opmerkingen over de benaming leerredenen, enz. - elders is het kortelijk opgeteld¹ - deed de grootte van het voorrecht zijner leerlingen, die theoretisch en praktisch onder zijne leiding in de homiletiek geoefend werden, in sterke mate uitkomen.

Wanneer ik den lezer denken doe aan de door Muller geleverde beoordeelingen van preekbundels, mag ik niet verzuimen, hier te herinneren, dat hij de eerste was, die daaraan al die zorg wijdde, welke dit onderwerp verdiende. Van een tweetal dier beoordeelingen maak ik nog eens bepaaldelijk melding: zij komen voor in de *Vad. Letteroef.* Jaarg. 1843 en 1846; de eerste behandelt de door Dr. Halbertsma, de laatste de door Dr. van

1 *Pragm. gesch. der Theol. in Ned.* bl. 513 vlg.

Oosterzee in druk gegeven *Leerredenen*. Vrij algemeen werd de scherpe vorm, waardoor zich eerstgenoemde recensie onderscheidde, gelaakt; maar men vergat te veel, dat hier de regel van toepassing was: *indignatio facit criticum*; Dr. Halbertsma had niet gearzeld, om, leerredenen uitgevende, proeven dus leverende van de wijze, waarop hij uit zijn schat de kennis en het leven zijner gemeente voedde, openlijk te verklaren: 'wegens de richting zijner studiën de dertig jaren, die sedert zijnen academietijd veriepen, in een volkomen afzondering van de theologische wereld te hebben doorgebracht.' Aan deze belijdenis ergerde Muller zich ten hoogste, Muller, die zich overtuigd hield, dat een predikant heilig verplicht was, zijne gaven en krachten eerst en meest aan de gemeente te wijden, wier dienaar hij heette en het een zonde noemde, aan hoofdzaak achter bijzaken eene plaats in te ruimen.

Indien niet de scherpziende beoordeelaar opene oogen gehad had voor de zeldzame predikgaven van Dr. v. Oosterzee, hij zou voorzeker niet zooveel zorg besteed hebben aan de beoordeeling van diens eersten bundel. Dat door die recensie de homiletische literatuur is verrijkt, zal wel niet het minst worden erkend door hem, aan wiens arbeid Muller zooveel aandacht wijdde en dien hij niet wilde zien ontbreken onder de voorstanders der homiletische methode, van welke hij voor de wetenschap en de praktijk alle heil verwachtte.

Den welgekozen tekst te preeken; dus niet over of naar aanleiding ervan, neen zijn goed verklaarden inhoud te behandelen, dat hield hij niet voor zijne manier, maar voor de eenig ware, bij wier getrouwe naleving de prediker het gevaar ontging van uitgepreekt te raken en de gemeente verzekerd werd van het voorrecht, om altijd iets te hooren, wat voor hare Christelijke kennis en haar Christelijk leven belangrijk mocht heeten. Onverzettelijk handhaafde hij bij zijn onderwijs deze zienswijze, ja diepe overtuiging.

Elk student was verplicht zes leerredenen op te stellen volgens eene schets eerst aan des hoogleeraars oordeel onderworpen; daarna werd het handschrift der preek hem toegezonden, zóó ingericht, dat er ruimte voor aantekeningen beschikbaar bleef. Deze ruimte vulde zich gewoonlijk met korte, scherpzinnige, soms scherpe opmerkingen, wier inhoud den jeugdigen lezer vaak zeer ontstemde, wier heugenis later den rijp geworden man uitnemend ten goede kwam. Was bij de zesde leerrede de laatste bladzijde door Muller's hand beschreven, men kon er verzekerd van zijn, daarop nog eens de hoofdaanmerkingen herhaald te vinden, nu besloten met welwillende woorden, vooral met de verzekering, dat warme belangstelling ze hem in de pen gegeven had en hij de hoop voedde, dat hare waarheid en waarde eenmaal dankbaar zou worden erkend. Bij de mondelinge beoordeeling van het voorgedragen preekwerk schitterden evenzeer zijn kritische gaven; eerst moesten de studenten het werk van hunnen commilito beoordeelen, daarna sprak hij. Nog is het mij, alsof ik hem de rondvraag hoor doen; gold zij een slecht geslaagde preek en ving men toch, uit sympathie jegens den prediker en uit medelijden voor den over hem opkomenden storm, de beoordeeling aan met onbeduidende phrases als, 'ik heb deze preek in vele opzichten met genoeg gehoord!' dan drong hij er op aan, dat men aanwees, wat met genoeg gehoord was; zoo wekte hij op, om bij het beoordeelen van preekwerk niet met algemeenheden tevreden te zijn, maar te leeren rekenschap geven van het goede en afkeuringswaardige. Want de homiletiek was hem eene wetenschap alle studie waard en vrij wat meer eischende, dan eenige oefening in mondelinge voordracht.

Indien ik van al zijn collegies de, naar ik hoop in het oor mijner lezers niet vreemdklinkende, lofspraak bezig, dat zij uiterst leerzaam waren, ik zeg dat boven alles van

zijne homiletische lessen. Het reeds in zijn tijd opkomend en thans helaas! hier en daar heerschend kwaad bij het onderwijs, dat het onvruchtbaar is, dewijl hij die het mededeelt geene rekening houdt met het feit, dat de meerderheid zijner hoorders of leerlingen tot de klasse der middelmatigen behoort, hield hij van zijn lessen verwijderd. Aan zijn onderwijs den karaktertrek van het leerzame toekennende, gewaag ik ook met dankbaarheid van de kwartier-uren, die tusschen de collegies verliepen en die hij, in ons midden zich zettende, in de collegiekamer doorbracht. Dan werd een gesprek gevoerd over de preek van een of ander beroemd man, die pas in Amsterdam zich had doen hooren of over een boek of brochure, onlangs verschenen. Wie echter vreemdeling bleek in Jerusalem en van preeken of boeken of brochures niets wist te zeggen, was blijde als het pijnlijk kwartier voorbij en de collegietaak weer opgenomen was. Maar wie wat van de buitenwereld wisten en vrijmoedigheid hadden, om op bescheiden trant een eigen meening te uiten en te verdedigen, zaten er met telkens wederkeerend genoegen. Hun viel het licht den leermeester te leeren kennen als den man, wiens hart gloeide van ijver en liefde voor Kerk en School, voor Godsrijk en Kerkgenootschap; die alles veil had voor de ontwikkeling zijner leerlingen, indien zij maar iets beloofden voor de toekomst. Tragen, onverschilligen, onvatbaren - neen, hij kon ze niet uitstaan, omdat hij van deze voor het Kerkgenootschap geenerlei heil verwachtte; sukkels en tobbers vonden geen plaats om zijn catheder; van den lust tot onderzoek, waarmede hij daarop zich zette, moesten ook zijn hoorders doordrongen wezen.

Op dergelijke wijze de plichten van het ambt vervullende en met zijn gaven woekerende, nam Muller in alle opzichten eene eigenaardige en waardige plaats in onder de ambtgenooten, met wie hij ongeveer omstreeks denzelfden tijd te Amsterdam optrad: Taco Roorda, Gijsbert Johannes Rooijens, Abraham

des Amorie v.d. Hoeven en W.C. Koopmans. Van laatst vermelden hebben wij niet te spreken; naast hem was Rooijens zeker de meest geliefde van Muller's vrienden, een hem zeer nabij bestaande geestverwant. Aan Roorda's zeldzame bekwaamheden bracht Muller gaarne zijne hulde en achtte het een geluk, dien bij zijn studiën eene behulpzame hand te kunnen bieden door den bekenden *Brief aan Prof. J.H. Fichte over den tegenwoordigen toestand der philosophie in Nederland*, in het Duitsch over te zetten, in welke taal hij voorkomt in het *Zeitsch. für Philosophie und speculative Theologie* 1843. Met des Amorie v.d. Hoeven sympathiseerde hij weinig; wel had hij oog en oor voor diens gaven, gelijk blijkt uit den goedkeurenden brief, dien hij hem zond na de uitgaaf van het werkje over Joh. Chrysostomus¹; wel herinner ik mij, Muller met opgetogenheid te hebben hooren spreken over v.d. Hoeven's redevoering, gehouden te Vlissingen bij de onthulling van het standbeeld van de Ruijter - dat onovertroffen model eener feestrede, - doch reeds kort na beider vestiging in Amsterdam was er iets gebeurd, dat op hunne goede verstandhouding allernadeeligst werkte.

In de *Vaderl. Letteroefeningen* van 1831 had v.d. Hoeven naamloos eene beoordeeling van *van Hengel's Institutio oratoris sacri* geplaatst, waarin tegen het houden van een zoogenaamd schets-collegie en het maken van preekschetsen werd te velde getrokken op grond, dat 'men op deze wijze misschien logisch disponeeren, maar nooit goede preeken leert stellen, die door populariteit en psychologischen gang der denkbeelden aan de eerste vereischten eener kanselrede beantwoorden.'

Muller zweeg niet, maar gaf in een *Brief aan een jongen*

1 De brief is medegedeeld door Domela Nieuwenhuis in het *Leven en karakter van A. des Amorie v.d. Hoeven*, ol. 56.

vriend, nog eer dat jaar ten einde was, ook naamloos, zijn afkeuring over de zeer ondoordachte tegenoverstelling van logisch en psychologisch duidelijk te kennen; want hij zag in het aanbevelen van populariteit en psychologischen gang van denkbeelden, afgescheiden van logische dispositie, geen heil, maar veeleer wezenlijk onheil voor de predikkunde.

Zoo hier van triumph behalen sprake kan zijn, dan gold het voor zegepraal, dat sommige leerlingen van v.d. Hoeven Muller's homiletische lessen getrouw bijwoonden; ik weet niet of ik er mag bijvoegen tot genoegen van hun leermeester. De lessen van v.d. Hoeven, vooral diens oratorische, werden door de studenten der Doopsgezinde Kweekschool aangehoord, al leidde ook Muller oefeningen in de voordracht; daarbij handhaafde hij den roem van zijn kritisch talent in het maken van juiste aanmerkingen, doch in het voordragen zelve stond hij bij zijnen ambtgenoot v.d. Hoeven ten achter. De meerderheid van dezen op dat gebied werd door Muller zonder beperking erkend.

Tot de eerste dagen van Maart 1849 mocht hij in de innigste overeenstemming met Koopmans voor de Kweekschool arbeiden, toen hem de zware slag trof van het overlijden des hooggeschatten ambtgenoots. Pas had Koopmans den leeftijd van 49 jaar bereikt, en in weerwil eener zeer zwakke gezondheid met den meesten ijver van zijn post zich gekweten.

Gelukkig hadden hij en Muller den man gevormd, die geacht werd in staat te zijn, om dit verlies in menig opzicht te vergoeden en voor de Kweekschool en Muller te worden wat Koopmans geweest was. Jan van Gilse is benoemd; de wijze, waarop deze zich van de hem toevertrouwde taak gekweten heeft, werd door Muller luide geprezen, toen hij den schoonen dag der viering van zijne vijf en twintigjarige hoogleeraarsbediening beleven mocht.

Eene zeer merkwaardige feestrede droeg hij voor, merk-

waardig, dewijl hij daarin over zich zelve sprak op eene wijze, waarbij de klippen van valsche nederigheid en overschatting van eigen verdiensten ten volle vermeden zijn. Ook deze rede kwam niet in den handel, zoodat de verklaring, welke de feestredenaar openlijk en naar waarheid aangaande zich zelve aflegde, slechts doordrong tot den kleinen kring, aan wien deze rede bekend werd. 'Wellicht heeft het mij mogen gebeuren - dus sprak hij - door den eigenaardigen loop van mijn leven en mijne ontwikkeling, waarin ik Gods leiding niet dankbaar genoeg kan erkennen, dien overgang van den ouden tot den nieuwen tijd onder ons te helpen bevorderen. Uit hoogduitschen bloede gesproten, maar van mijn geboortegrond in jeugdigen leeftijd herwaarts overgebracht, toen mijn gemoed voor andere indrukken nog het meest openstond, heb ik Nederland met zijne taal, zeden en geest, als mijn tweede vaderland lief gekregen, zonder mijn oorspronkelijk karakter te hebben afgelegd. Ligt er dan iets aanmatigends in de onderstelling, dat juist de zamensmelting dier beide bestanddeelen tot één geheel mij grooter gemakkelijker gegeven heeft, om andere rigtingen te schatten, dan waaraan men hier te lande gewoon was? Naar mijne jaren tot den ouden, naar den gang mijner ontwikkeling tot den nieuwen tijd behoorende, heb ik den blik op het theologisch gebied welligt vrijer leeren uitstrekken en de gelegenheid verruimd om de godgeleerde wetenschappen op haar tegenwoordig standpunt te leeren kennen en beoefenen. En dat hebben wij, Gode zij dank! niet vruchteloos gedaan. Ze zijn vóór mij gezeten de voortreffelijke kweekelingen onzer school, die of door hunne predikwijze of door hunne geschriften getoond hebben, en nog voortgaan te toonen, dat zij op het historisch en wijsgeerig, op het apologetisch, dogmatisch en homile tisch gebied der hedendaagsche Theologie zich als 't huis gevoelen. Ja, mag het ons onverschillig zijn, als Duitsch-

land's geleerde Theologen in onze dagen met het beeld onzer voorvaderen voor oogen, in zekere aangename verrassing erkennen, dat de belangrijkste tijdvrage, in hun land opgekomen, onder ons even grondige kenners en beoordeelaars vinden als onder hen?’

Zeker was deze feestdag een der schoonste van zijn leven; bij en na het houden dier feestrede, 's avonds aan den feestdisch, den volgenden dag bij het samenzijn der leerlingen van vroeger en later tijd, heeft gewis niemand hem gade geslagen, of hij begroette in hem het toonbeeld van heiligenden ootmoed, van Christelijke dankbaarheid, en vereenigde zich met de slotwoorden van het breed verslag betreffende die feestviering in de *Kerkelijke Courant* van Vrijdag 16 Juli 1852: ‘bij vele feestgenooten zal de herinnering van beide dagen voorzeker levendig blijven en geheiligd worden door den biddenden wensch, dat het Gode behagen moge den hooggeachten en veel geliefden leermeester nog lang te bevestigen in het bezit zijner ongekrenkte gezondheid en onverzwakte vermogens, tot heil van hem zelve, tot nut zijner leerlingen en ten onwaardeerbaren zegen voor de gemeenten.’

De jubilaris, reeds tot den zeven en zestigjarigen leeftijd genaderd, heeft het bewijs gegeven, dat hij, door geenerlei wettelijke bepaling tot aftreden gedrongen, nochtans bedacht, hoezeer de wetenschap en de school jeugdiger krachten konden van noode hebben; aan het slot zijner rede liet hij zich aldus hooren:

‘En nu, mijne broeders! zal ik eindigen met vele beloften van mij zelve voor de toekomst?.... Ach! ik heb niets anders dan dank voor de vele bewijzen van hoogachting en genegenheid in mijne ambtsbediening van levenden en reeds ontslapenen ontvangen, niets anders dan beschaming en verlegenheid voor zooveel liefde jegens, bij zooveel gebrekkigs in mij, niets anders dan den wil, om op mijnen weg voort te gaan, tot dat - ja tot

dat het graf mijn schreden stuit, of dat wijsheid mij gebiedt ruste te nemen van mijn arbeid. Om die wijsheid bid ik U, Heer mijns levens! Gij hebt mij eens geroepen en ik heb mijnen wil met uwen wil vereenigd. Doe mij uwe stem andermaal verstaan, als de tijd mijner ruste gekomen is en maak mij ook dan bereid te volgen, opdat de goede zaak onzer school ongekreukt blijve en de belangen van het Rijk uws Zoons door mij geen schade lijden.'

Deze woorden heeft hij tot volle waarheid gemaakt en getoond, dat het heil der Kweekschool hem boven alles ging. Zoodra hij gevoelde dat het hem moeite kostte, de beweging op het gebied der godgeleerdheid bij te houden en zijn dogmatisch onderwijs te doen beantwoorden aan de eischen der wetenschap, achtte hij den tijd gekomen om ontslag te vragen uit zijn dienst. Bovendien wekte de gezondheidstoestand van v. Gilse algemeen groote bekommring. De geleerde, die aan dezen als ambtgenoot, aan Muller als opvolger aangenaam wezen zou, was gevonden in den Rotterdamschen predikant S. Hoekstra Bz., zoo dat hem het nemen van rust alleszins gemakkelijk gemaakt werd.

Negentien jaar heeft hij haar genoten, niet werkeloos, allerminst onverschillig geworden. Neen, dat woord heeft nooit in zijn woordenboek gestaan; met volle aandacht bleef hij den gang der wetenschap volgen, menigmaal verstoord over de stoutheid van haren toon en vooral geërgerd door de afwisseling van hetgeen zij als duur verkregen resultaat waagde aan te kondigen. Toch was er in hem te veel zin voor wetenschap, om haar te ignoreeren; te veel verknochtheid aan hetgeen hij voor het zieleleven onmisbaar achtte, om haar te vreezen. In 1861 ontboezemde hij deze krachtige woorden¹: 'de nieuwere wereldbeschouwing

1 *Feestrede bij het vijftigjarig bestaan der algem. Doopsgez. Societeit*, bl. 28.

op het godsdienstig gebied, voor vijftig jaar onbekend, ook zij heeft als de teelt van onzen leeftijd, zich een weg gebaad tot den kring van het onderwijs, door geene perken bij ons omheind en afgesloten. Ook aan onze school heeft men niet geschroomd tot de stoute slotsommen op te klimmen, door de gevierde moderne theologie als eeuwige waarheden verkondigd, schoon wijd verschillende van het geloof, zoowel der vaderen, als der stichters van ons werk. Dat eischt de vrijheid der wetenschap, onder ons gehuldigd. Die vrijheid, onze Societeit verleent haar met milde hand, maar zij doet het met den wensch in het hart en de bede op de lippen, dat de belofte des Heeren ook aan hare kinderen vervuld worde: degenen, die geloofd zullen hebben, zullen slangen opnemen, en al is het dat ze iets doodelijks zullen drinken, het zal hun niet schaden.'

Die overtuiging getrouw te blijven, dat kostte hem bij den gang, dien het wetenschappelijk onderzoek nam, wel eens groote inspanning, en die strijd maakte menigen dag van zijn rusttijd weinig rustig. Nochtans heeft hij bij klimmenden ouderdom liefelijke dagen doorleefd. Lange jaren smaakte hij het door hem hooggewaardeerde genot, de zomermaanden in de omstreken van Arnhem, meest te Velp, te mogen slijten. Daar bood het schoone der natuur en het vriendschappelijk verkeer met Wildschut, van Assen en Bake hem rijk genoeg. Oude en nieuwe letterkunde leverde overvloedige stof voor aangename en leerzame wisseling van gedachten, schriftelijk met de genoemden voortgezet, wanneer het najaar Muller naar Amsterdam deed wederkeeren.

Deelnemend, belangstellend, maar toch niet meer zoo vurig van geest en driftig van gemoed als weleer, bleef hij gaarne zich bewegen in de zaken der broederschap. De vergaderingen van het Bestuur der algemeene Doopsgezinde Sociëteit en van de Curatoren der Kweekschool

woonde hij bij, totdat toenemende hardhoorigheid hem dat genoeg ontzeide; lezende sleet hij zijne dagen, gaarne de pen voerende, om te helpen wie zijn hulp begeerden, maar zich wel wachtende, om iets ter perse te geven van hetgeen hij in zijne grijsheid op schrift bracht. Onder die schriftelijke nalatenschap kan wel niets zijnen kinderen zoo welgevallig wezen als de hoogst belangrijke autobiographie, waarin hij zich zelven geeft, geheel gelijk hij was, dacht en oordeelde. Waar de toon der *Confessiones* in die regelen zich hooren laat, daar zou de lezer de hand des schrijvers willen drukken, om hem gelukkig te prijzen wegens zijn innig besef van kleinheid tegenover God. Hoe luider dat in hem sprak, hoe meer hij ook de blijken van vriendschap waardeerde, die leerlingen uit vroeger en later tijd hem bewezen. Zulke blijken van belangstelling, zelfs kleine en weinig beteekenende, roerden hem tot tranen toe. Het was hem goed te ervaren, dat velen zich tot hem, den grijsaard, aangetrokken bleven gevoelen. Een onverwacht bezoek miste nooit zijne opwekkende kracht; soms deed het hem de podagrapijnen vergeten, waaraan hij nu en dan bij het klimmen zijner jaren meer en meer leed. Doch hoe pijnlijk hem dat lijden ook viel, nooit aarzelde hij te getuigen, dat in zijn leven de stoutste wenschen waren vervuld en hem boven bidden en danken verleend was, wat de aarde liefelijks heeft. Dat vond hij niet in de eerbewijzen die hem ten deel zijn gevallen: niet in het ridderkruis, dat hij dragen mocht, of de onderscheiding, hem van de zijde der Leidsche Hoogeschool bewezen, die in 1827 hem het doctoraat in de letteren, in 1836 dat in de theologie vereerde; neen, zijn God had meer dan dit om hem te geven. Acht en vijftig jaren heeft hij den zegen van het huwelijksleven genooten met vrouwe F.G. Mabé, eerst weduwe van den Heere Loder. Acht kinderen uit dien echt geboren; vier zonen en vier dochters; wedijverden om den grijzen vader de laatste gangen te

verlichten. *Felix liberis* schreef hij aan een vriend, die hem met zijn 80sten jaardag had geluk gewenscht. Den zwaren slag van het ontslapen der hem dierbare Echtgenoot droeg hij met lijdzaamheid, zich sterkende door de hope des wederziens. Als omsingeld door de zorgende liefde van twee dochters, zijne huisgenooten, sleet hij de laatste jaren; op zijn 90sten jaardag zag hij al de zijnen aan den feestdisch om zich; spreken viel hem zwaar, maar zijn hart was vol van dank en aanbidding. Een schoon en welbesteed leven lag achter hem. De talenten welke hem gegeven waren, had hij aangewend in den kring waarin God hem plaatste. Hij wachtte op de ure die voor hem de laatste hier op aarde wezen zou. Ten volle berustte hij bij de fraaie beeldspraak, die hij vroeger, van het einde zijner werkzaamheid en zijns levens sprekende, had gebezigd: ‘ik heb als een dienstknecht van Jezus Christus, tegen den aanstaanden tijd mijner afroeping, mijn dienststaat opgemaakt. Ik verzegel hem met de bede, dat hij door mijnen Heer in genade mag worden aangenomen. In zijne dienst heb ik op een post gestaan, die mij tot het beoefenen der Wetenschap, maar niet minder tot het betoonen van zelfverloochening riep. 't Is Gode bekend, of ik getrouw ben geweest..... Hem het oordeel. De Heer, als Hij komt, vinde mij wakende. Zijn genade vervulle aan mij zijne belofte: *ik zal mijnen dienaar doen aanzitten en bijkomende zal ik hem dienen*’¹. Allen, die den grijsaard lief hadden, koesterden nog één wensch voor hem: een kalm sterfbed. Ook dat voorrecht werd het zijne, aan den avond van één dag lijdens, bij welks aanvang in den morgen hij noch de zijnen vermoedden, dat het einde zoo nabij was. Zijne ure sloeg. Zij vond hem bereid.

Woensdag, 3 Maart, brachten wij hem op het Wester Kerk-

1 *Feestrede ter viering van het 50jarig bestaan der alg. Doopsgezinde Societeit.* bl. 54.

hof ten grave; een breede kring van verwanten en vrienden had zich vereenigd, om hem de laatste eer te bewijzen. De tijdelijke voorzitter der Curatoren, de oudste hoogleeraar en een van de studenten der Kweekschool¹ mochten tolken wezen van het gevoel, dat in de harten der aanwezigen leefde. De oudste zoon des ontslapenen, de rustende predikant der gemeente te Koog en Zaandijk, nam daarna het woord; wat deze sprak, werd door allen die het voorrecht hadden zijne woorden te hooren, gewaardeerd als het schoonste monument dat voor een vader en leermeester kan worden opgericht.

Leiden.

C. SEPP.

1 De jeugdige spreker, D.C.M. Dreux, werd weinig maanden later door een vroegen dood weggenomen uit het midden van hen, die van zijne uitstekende gaven en beminnelijke persoonlijkheid voor het Kerkgenootschap veel goeds hoopten.

Levensbericht van MR. W.H. Cost Jordens.

Den 5 Maart 1799 werd Willem Herman Cost Jordens te Deventer geboren, uit het huwelijk van Mr. Herman Joan Jordens en Barbara Elisabet Cost. Zijn vader behoorde tot eene der vroeger te Deventer regeerende familiën, maar was geheel doortrokken met de nieuwere denkbeelden omtrent de roeping en ordening der burgermaatschappij. Hij was een uitstekend rechtsgeleerde, die gemakkelijk, even als zijn vader, Mr. G.D. Jordens (lid van de Nationale Vergadering en het Hooggerechtshof), tot hoogere posten had kunnen opklimmen, maar zich tevreden stelde met de meer nederige betrekking, eerst van Secretaris van den Magistraat, later van Griffier bij de Arrondissements Rechtbank te Deventer. Cost Jordens was ongetwijfeld veel aan de leiding en de lessen van dien vader verschuldigd.

In het jaar 1816 werd hij student en volgde eerst de collegiën aan het toenmaals bloeiende Deventer Athenaeum, later die aan de Leidsche Hoogeschool. Hij maakte veel werk van de mathesis en physica, en werd zelfs in het jaar 1822 te Leiden met goud bekroond we-

gens eene *Commentatio de Quadratura Curvarum*. Deze mathematische studiën schijnen hem niet verhinderd te hebben zich met ijver op de rechtswetenschap toe te leggen: want, toen hij de medaille ontving, was hij reeds candidaat in de rechten. Ook mag men aannemen, dat, indien Cost Jordens zich later onderscheidde door eene groote orde in al wat hij sprak en deed, door een strenge bewijstrant in zijne adviezen, hij dit voor een deel aan zijne wiskundige studiën verschuldigd was. Die studiën echter waren toenmaals geheel onverplicht, daar het mathematisch examen eerst later is ingevoerd. Den 14 Juni 1822 promoveerde hij in de rechten met eene dissertatie *de conditione resolutoria*. Hij schijnt bij de Hoogleraren in dat vak zeer gunstig bekend te zijn geweest: immers ik heb een blijk gevonden, dat Professor Kemper zich, bij eene sollicitatie, zeer sterk voor hem geïnteresseerd heeft.

Na eerst eenigen tijd als Procureur bij de Rechtbank te hebben gefungeerd, werd hij in 1826 tot Vrederechter van het Kanton Deventer aangesteld, welke betrekking hij later met die van Kantonrechter verwisselde en tot in 1855 bekleedde, toen hij zijn ontslag verzocht. Droegen zijne vonnissen blijk van grondige rechtsgeleerde studiën en van groote nauwgezetheid, niet minder lof oogstte hij in door zijne hulpvaardigheid voor allen, die tot hem moesten komen. In 1856 werd het voorzitterschap der Deventer Rechtbank hem aangeboden, maar aan die roeping heeft hij geen gevolg gegeven.

Sprak ik zoo even van de voorliefde, welke Cost Jordens voor de mathematische en physische wetenschappen aan den dag legde, die voorliefde verflauwde in de eerste jaren na zijne promotie niet, daar hij toen op het Physisch Genootschap te Deventer herhaaldelijk voorlezingen hield over verschillende natuurkundige onderwerpen. Later hield hij zich meer bezig met nasporingen op het gebied van oudheidkunde en penningkunde, vooral met

betrekking tot Overijssel en Deventer. Hij liet na een manuscript, zijnde een lijvig deel in folio, houdende excerpten uit de Kameraarsrekeningen van Deventer van de jaren 1337 tot 1499. In eene karakteristieke voorrede, welke aan het begin van dezen foliant staat, zegt hij aan dat werk, in tusschenuren, dertien jaren te hebben besteed. Hij voegt er bij, dat hij daartoe gekomen is, toen hij eenige nasporingen deed omtrent vroegere belegeringen van Deventer, 'als wanneer de inhoud dier kameraarsrekeningen zijne nieuwsgierigheid opwekte en zijne belangstelling grootelijks gaande maakte.' Hij teekende op 'alles wat hem merkwaardig voorkwam, niet alleen uit het oogpunt van geschiedenis, maar vooral ook van zeden en gewoonten, taal, rechtspleging en alles wat de lokaliteit van Deventer aanging.' Deze excerpten, gevoegd bij de inzage van andere belangrijke stukken uit het Deventer Archief, stelden hem in staat een aantal tot nog toe onbekende bijzonderheden aan het licht te brengen. Hij bestudeerde daarbij de verdere historische bronnen van het tijdvak, dat hij beschreef en, geholpen door de gave om alles, wat hij tot een voorwerp zijner nasporingen maakte, duidelijk voor te stellen, leverde hij verschillende oudheidkundige opstellen, die de belangstelling van alle liefhebbers der oudheid en bovendien van vele zijner stadgenooten opwekten. De omgang met den verdienstelijken oudheidkundige P.C. Molhuijsen, die als huisvriend dagelijks met hem verkeerde, zal hem bij zijne nasporingen voorzeker van veel nut zijn geweest. Het oordeel over de oudheidkundige geschriften van Cost Jordens moet gunstig luiden: men kan niet zeggen, dat hij, gelijk sommige anderen, op oudheidkundig gebied een baanbreker was, maar hij behoort ongetwijfeld tot de meest oordeelkundige, hoogstverdienstelijke medewerkers.

Ziet hier eene Lijst van de tot dit vak behoorende opstel-

len, voor zoo ver zij op de eene of andere wijze in het licht zijn verschenen en ter mijner kennis zijn gekomen¹.

Jacob van Steenbach. (Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren, jaargang 1836)

Levenswijze onzer voorvaderen. (Ibidem 1837)

Het beleg van Deventer door Filips van Bourgondie in het jaar 1456. (Ibidem 1838)

Het beleg van Deventer door den Graaf van Rennenberg in het jaar 1578. (Ibidem 1839)

Het beleg van Deventer door Prins Maurits in het jaar 1591. (Ibidem 1840)

'*Handteekeningen*' waaronder die van Balthazar Boedeker en daarbij eene opgave omtrent de testamenten van Anna van Twickel en Balthazar Boedeker. (Ibidem)

Deventer door den Keurvorst van Keulen en den Bisschop van Munster ingenomen en bezet 1672-1674. (Ibidem 1842)

Deventer koek. (Ibidem 1850)

De stad Deventer en de West Indische Maatschappij. (Ibidem 1853)

Door Cost Jordens gestelde *Nota en Rapport van Curatoren van het Athenaeum te Deventer, betreffende praebenden*, te vinden in het Verslag van Burgemeester en Wethouders over den toestand der gemeente Deventer over 1861, bl. 58.

Runderpest in de vorige eeuw in Overijssel. (Deventer Courant van 1866, No. 28 en 29).

Deventer Bibliotheek. (Ibidem 1867, No. 9).

Herinnering. (Zijnde eene beschrijving van de in 1868

1 Ik heb, ten aanzien van het opsporen dezer geschriften en ook in andere opzichten, bij het opstellen dezer levensschets, veel verplichting aan Mr. I.J. van Doorninck, Archivaris der Provincie Overijssel.

tot afbraak aangewezen Brinkpoort te Deventer). (Ibidem 1868, No. 12)

De zwaarden op het Raadhuis te Deventer. (Ibidem 1870, No. 52)

Voorrede van den gedrukten Inventaris van het Deventer Archief. (Deventer Wed. P. de Lange 1870). - Cost Jordens heeft dezen Inventaris niet gemaakt en is alzoo voor de gebreken, die daaraan kleven, niet verantwoordelijk. Hij heeft hem alleen helpen uitgeven. Daarbij bevinden zich echter vier Bijlagen, geheel van zijne bewerking, de *eerste* omtrent de Munt, straks te vermelden, de *tweede* omtrent de vicarie van Boshuizen, de *derde* omtrent de stichting van Herman Dwergh, de *vierde* omtrent de school te Perúgia.

Dobbelspel. (Verzameling van stukken, uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch recht en geschiedenis, 5de stuk 1870.)

Brief van Karel den Grooten, in welken de naam Deventer zoude voorkomen. (Ibidem bl. 38)

De schilderij van de Munstersche Vrede door Gerard ter Borch. (Deventer Courant 1871, No. 49)

Verschillende korte aantekeningen in het Tijdschrift *de Navorscher*, geteekend met de letters C.I. Deze behooren echter gedeeltelijk ook tot de Numismatiek.

De werkzaamheid van Cost Jordens op het gebied der Numismatiek verdient eene afzonderlijke vermelding. Hij heeft vrij wat nagespoord, geëxcerpeerd en geschreven om licht te verspreiden over de geschiedenis der Munt, vooral wat Overijssel en Deventer aangaat, gelijk blijkt uit de navolgende opstellen van zijne hand:

De ketel aan de Waag te Deventer. (Overijsselsche Almanak 1840.)

Penning op de verovering der Spaansche Zilvervloot. (Ibidem 1849)

Penning door de stad Deventer in 1595 vereerd aan Daniël Tossanus. (Ibidem)

Munt van Deventer, Kampen en Zwol. (Ibidem 1853)

Bijdragen tot de geschiedenis der Deventer Munt. (Ibidem 1854)

Bijdragen tot de geschiedenis der Deventer Munt, 2de gedeelte. (Ibidem 1855)

Van deze beide Bijdragen heeft de schrijver afzonderlijke overdrukken tot een Boekje vereenigd, met wit papier doorschoten, waarop een aantal later geschrevene aanmerkingen, ophelderingen en verbeteringen voorkomen.

Kamper Stempels. Bijdragen tot de Kamper Munt. (Deventer I. de Lange, 1857. 4to)

De munt van Hasselt. (Verzameling van stukken, uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch recht en geschiedenis, 1ste stuk 1860.)

Een woord over zekere dus genoemde Kamper noodmuntjes van 1578. (Ibidem)

Nog eits over zekere dus genoemde Kamper noodmuntjes van 1578. (Ibidem 3de stuk 1865.)

Hiertoe behoort ook de Catalogus van Stukken, betreffende de Munt, in het Deventer Archief, opgemaakt door Mr. W.H. Cost Jordens, 1862 en 1863, zijnde eene Bijlage van den zoo even reeds vermelden gedrukten Inventaris van het Deventer Archief.

Daarenboven bracht Cost Jordens eene aanzienlijke verzameling bijeen van Overijsselsche munten en penningen, welke hij bij testament aan de Gemeente Deventer heeft vermaakt. Die verzameling zal naar de Gemeente-Bibliotheek of naar het Gemeente-Archief worden overgebracht en zal dan daar door belangstellenden kunnen geraadpleegd worden. In eene lade van het nette muntkistje bevindt zich een beredeneerde Catalogus, onder den titel *Overijsselsche Munten en Penningen van MR. W.H. COST JORDENS*; voorts twee verzamelingen van excerpten en

stukken betreffende de geschiedenis der Munt, de eene uit het Deventer Archief, de andere uit bronnen van elders. Ik moet hier echter bijvoegen, dat Cost Jordens over de systematische orde van zijne rangschikking en de duiding van sommige munten, nog niet geheel tevreden was, want dat hij, bij het zoo even genoemde legaat, den wensch te kennen gaf, dat die verzameling nog eens later door een deskundige in volledige orde mocht worden gebracht. Al wat op de Munt betrekking had, ook in den tegenwoordigen tijd, maakte in hooge mate zijne belangstelling gaande, zoo als onder anderen blijkt uit een opstel over de *Eenheid van Munt* (Deventer Courant 1869, No. 38). Volgens het gevoelen van bevoegde beoordeelaars, heeft Cost Jordens groote verdiensten ten aanzien van het onderdeel der Numismatiek, dat hij tot een onderwerp zijner studie gemaakt had: door zijne geschriften is orde gekomen in hetgeen vroeger een chaos was¹.

Als een geschrift van anderen aard kan hier ook worden aangehaald de *Herinnering aan de bekwaamheden en verdiensten van Mr. MARTINUS VAN DOORNINCK, laatst Burgemeester der stad Deventer* (Jaarboekje van Overijssel 1838).

Na al het aangevoerde, zal niemand het onverdiend noemen, dat de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden aan Cost Jordens den 10 Juni 1840 haar lidmaatschap aanbood, terwijl hij den 6 September 1851 tot lid van het Historisch Genootschap te Utrecht en den 25 Juni 1872 tot lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van kunsten en wetenschappen werd benoemd. Sedert 25 Juli 1871 was hij ook lid van *La Société Royale de Numismatique Belge*.

1 Ik betuig hier mijn dank voor de verleende hulp aan Mr. J. Dirks te Leeuwarden, die, naar ik hoop, de verdiensten van Cost Jordens in het vak der Numismatiek in een afzonderlijk opstel zal vermelden.

Het was echter nog meer door zijne deelneming aan het bestuur van stad en land, dat Cost Jordens zich verdienstelijk heeft gemaakt. Reeds in 1827 tot lid van den Stedelijken Raad van Deventer benoemd, heeft hij die betrekking zeven en veertig jaar onafgebroken vervuld. Hij was een bekwaam en onafhankelijk Raadslid, wiens adviezen altijd licht over de zaak verspreidden en nimmer iemand, die van een ander gevoelen mocht zijn, kwetsten. Ware humaniteit blonk door in hetgeen hij sprak en deed. In hoe vele andere betrekkingen hij in zijne geboortestad nuttig heeft gewerkt, mag ik hier in bijzonderheden niet vermelden. Herhaaldelijk werd hem het Burgemeesterschap der gemeente Deventer aangeboden, maar voor die eer heeft hij steeds bedankt. Cost Jordens was een der weinige menschen, die zich zelf kennen: hij doorzag dat, onder de uitmuntende hoedanigheden, waarmede de natuur hem had toegerust, niet behoorde een krachtig initiatief, dat alle zwaarigheden overwint. Hij wist, dat hij zijn eigen belang gaarne aan het algemeen belang zoude opofferen, maar dat, waar andere personen tegen dat algemeen belang overstonden, hij misschien al te schroomvallig zoude zijn. Na reeds in 1837 tot lid der Provinciale Staten van Overijssel te zijn benoemd, nam hij in 1840, als buitengewoon lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, deel aan de herziening der Grondwet en trad in 1842 als gewoon lid dierzelfde Kamer op. Hij bekleedde dezen eerepost tot in 1849, toen hij dien met het lidmaatschap der Eerste Kamer verwisselde. In de moeilijke jaren 1842-1848 zien wij hem, steeds onafhankelijk en bedachtzaam, aandringen op orde in de finantiën en op wijziging der Grondwet. Welk een strijd kostte den gemoedelijken man het *voor* of *tegen* op de gewichtige wetsvoordracht van den Minister van Hall, tot uitschrijving eener vrijwillige leening of kapitaalsbelasting. Hij stemde echter met moed *voor*, zonder zich te sto-

ren aan den volkswaan van dien dag, welke zich tegen de voordracht verklaarde. Even als andere werkelijk vrijzinnige staatslieden uit dat tijdvak, was hij niet ingenomen met de invoering der rechtstreeksche verkiezingen: het voorstel daartoe kwam al te onverwacht en de overgang scheen te groot. Hij behoorde ook tot hen, die van eene grondwetsherziening eerst recht heil verwachtten, als zij van de Kroon uitging. Nadat derhalve de eerste stap door Willem II gedaan was, tellen wij hem onder de voorstanders der voorgestelde herziening. In de Enkele Kamer van 1848 stemde hij voor de meestgewichtige ontwerpen van wijziging, in de Dubbele Kamer voor *alle*. Aan den vrijzinnigen geest der door zijne medewerking tot stand gekomen Grondwet bleef hij steeds getrouw. Hij behoorde later, ook in de Eerste Kamer, tot die keurbende van liberale leden, die, met bedachtzamen ijver, nuttige hervormingen hielpen tot stand brengen, zoowel in Nederlandsch Indië als in het Moederland. In zake van finantiën, vooral van finantiëele verantwoording, was hij eene specialiteit. Vele zijner adviezen loopen over dit onderwerp: en had het aan hem gelegen, dan zoude voorzeker de comptabiliteit op eene meer rationeele wijze zijn geregeld. Beminnelijk in den omgang, gematigd in het debat, was hij bij zijne medeleden, ook bij hen, die zijne gevoelens niet geheel deelden, zeer gezien en oefende dikwijls grooten invloed op den gang der zaken uit. Hooge politieke eerlijkheid was de grondslag van zijn doen en laten, en daarom stond hij bij alle staatspartijen in hooge achting. Hij bleef het lidmaatschap der Eerste Kamer voortdurend bekleeden tot hij in October 1873, op gevorderde jaren, zijn ontslag nam. Reeds in 1840 tot Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw benoemd, werd hij, nog aan den avond van zijn leven, met het Kommandeurskruis begiftigd.

Evenmin als op zijn openbaar leven, kleeft op zijn bij-

zonder leven eenige smet. Cost Jordens was gelukkig gehuwd met Anna Maria Gezina Cock, welke hij teeder beminde en, na haar verscheiden, innig betreurde: alles in zijne huishouding moest blijven, gelijk zij het had verordend. Ongelukkig leverde deze echt geene kinderen op, die de vaderlijke deugden konden erven. Algemeen bemind en vereerd, overleed hij den 23 November 1875.

Maart 1876.

Mr. H. VAN LOGHEM.

Levensbericht van Dr. Gomarus Franciscus van Dommelen.

Toen ik hem, - in de jaarlijksche algemeene Vergadering onzer Maatschappij van den 20. Junij, 1872, - als Candidaat tot het Lidmaatschap voordroeg en hij als ons Medelid werd aangenomen, had niemand, zeker, zich kunnen voorstellen, dat die krachtige man, pas even 60 jaren oud, uit zijn wijden werkkring, uit ons midden, van het hart der zijnen en van talrijke vrienden en vereerders, door den dood zoo spoedig en zoo plotseling zou worden weggerukt! - en toch, na nog geen vier sinds verstreken jaren, wordt mij reeds de treurige, maar tevens aangename vriendentaak opgedragen, om aan zijne nagedachtenis een woord van hulde toe te brengen voor de Jaarboeken der Leidsche Maatschappij.

Ik zal, met het oog op het uitsluitend dáárvoor vereischte, hieraan thans voldoen, door meê te deelen, dat hij den 16. Juli, 1813, te Utrecht werd geboren. Zijne ouders, in den koopmansstand bedrijvig, waren Hendrik Van Dommelen en Anna Maria Stüber, die hun veelbelovenden zoon, na zijne eerste opleiding tot de studie aan

het Utrechtsche Gymnasium, den 15. Maart, 1830, zagen opnemen als Kweekeling in het Rijks-Hospitaal, en ruim anderhalf jaar later - 10 November, 1831, - benoemen tot tijdelijk Officier van Gezondheid 3e klasse, bij de Garnizoensen Hospitaals-dienst, te Utrecht-zelf. - Drie jaren later, - 22 September, 1834, kreeg hij, als 3e klasse, eene aanstelling tot Officier van Gezondheid bij de Batterij Rijdende Artillerie. Den 4. Maart, 1839, bekwam hij den rang van Tweede, en, bij een zwaar concours van bekwame Adspiranten voor twee vacante plaatsen, den 2. April, 1850, hoogst eervol, met Dr. Van Hasselt, dien van Eerste klasse, in welke betrekking hij den 5. Juni, 1867, tot Eersten Officier van Gezondheid bevorderd werd. Den 15. Mei, 1849, was hij, met eene dissertatie: *de stricturâ urethrae*, publiek, te Leiden, tot Doctor in de Genees- en Heelkunde gepromoveerd. - Den 25. Maart, 1872, in den rang van Kolonel gepensionneerd, is hij den 14. Januari van het jaar 1875, te 's Gravenhage, overleden.

Hij was, sedert 1840, Eerelid of Corresponderend Lid van achttien Wetenschappelijke Genootschappen en Maatschappijen, zoo binnen- als buitenslands, meestal de Genees- en Heelkunde, met daaraan verwante vertakkingen, ten doel hebbende; doch hieronder komen ook voor het Noord-Brabantsche en het Zeeuwsche Genootschap, gelijk mede onze Leidsche Maatschappij, op grond niet slechts van zijne hoogst-verdienstelijke vakwerken, maar meer bijzonder wegens zijne *Geschiedenis der Militaire Geneeskunde*, een zéér lezenswaardig Boek, door hem in 1857, te Nijmegen, uitgegeven, en waarbij nog vermeld moeten worden zijne *Herinnering aan J.N.C. Basting*¹, en *Het leven van den Eersten Officier van Gezondheid der Eerste klasse Rodi de Loo*, welke beide geschriften, ook uit een let-

1 Geplaatst in *de Olijftak*, Nr. 23 en 24, Juni, 1871 ('s Hage, Gebr. Belinfante).

terkundig oogpunt, verdienen te zijn genoemd. Zijn *Essai sur les moyens de transport et des secours en général aux blessés et malades en temps de guerre*, werd op de tentoonstelling van het R o o d e K r u i s , te 's Gravenhage, met den gouden Eerepenning, en daarna, te Weenen, met de Verdienstmedaille bekroond. - Vooral dit, en zijn Werk over de Geschiedenis der Militaire Geneeskunde, hierboven genoemd, zijn van blijvende waarde, terwijl het eerstgenoemde hem de Ridderteekenen van Pruissens Rooden Adelaar, van Italië's Kroon, en der Frans-Jozefs-Orde van Oostenrijk, allen in 1870, ten deele vallen deed. - Het Ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw verwierf hij reeds veertien jaar vroeger, door zijn kloekmoedig en menschlievend verplegen der vreeslijk verwonde officieren en soldaten, ten gevolge van het springen eeniger granaten in het laboratorium der Artillerie, te Nijmegen.

Van Dommelen was een man van stalen volharding en onbegrensden ijver, zoo in zijne studiën, als in zijne dienstbetrekkingen; vandaar dat hij, in een tijdvak van nog zoo weinig ontwikkelingsmiddelen, als Kweekeling voor de Geneeskundige Dienst optredende, grootendeels alles alléén aan eigen naspeuringen en vlijt te danken had, wat hij goeds en nuttigs en bijzonders in zijne eervolle betrekking en loopbaan heeft verrigt. - Zijn menschlievend gemoed uitte zich vooral in de roemvolle zaak van het R o o d e K r u i s , dat hem dan ook de vanwege Prins Hendrik der Nederlanden uitgeloopte Medalje voor het beste Werk in die rigting deed toewijzen, benevens nog een zilveren Eerepenning voor zijne ijverige medehulp, bewezen aan de Nederlandsche Committé's. Zijne in Januari en Februari, 1870, te 's Gravenhage en Utrecht, voor de Leden van het R o o d e K r u i s , ook met hunne dames, op uitnoodiging van het Bestuur gehouden, en aan Dr. Bosscha, den Voorzitter, opgedragen Rede: *Over de*

noodzakelijkheid der uitbreiding van het getal Ziekenverplegers en Ziekenverpleegsters door de Vereenigingen onder het Rode Kruis, en te 's Gravenhage, in 1871, uitgegeven, moge en zal ook stellig als een vroom gedenkteeken van 's mans helderen geest en edel hart voor de vergetelheid, in eere, blijven bewaard. - De Vereeniging tot bevordering der Geneeskunde in Nederlandsch Indië bragt hulde aan Van Dommelens verdienste, door zijne benoeming tot Corresponderend Lid, den 10. Januari, 1875, en alzoo slechts vier dagen vóór zijn diepbetreurden dood. - In het Weekblad '*Pro Patria*' schreef Dr. M.W. Gori een kort, maar hartlijk woord over den edelen Militairen Arts, onder het zinrijke motto: *goed doen en nuttig zijn*. Wij schrijven de laatste drie regels daarvan af: 'Keizers en Koningen hebben hem met Eereteekenen begiftigd, doch het schoonste, meest-blijvende gedenkteeken staat voor hem opgericht in ons hart, waarbij wij dikwijls willen neêrzitten, om rouw te bedrijven.'

De Koning en de Staat verloren in Van Dommelen een getrouw-verknochten Dienaar, de armen een waren Weldoener, zijne Gade en kinderen een liefdevollen Echtgenoot en Vader¹, zijne talrijke Patiënten onder alle standen der maatschappij² een zorgrijken Arts, zijne ontelbre Vrienden een trouw en eerlijk Hart, geheel Nederland een waardigen Burger.

Bij Van Dommelens teraardebestelling, schreef ik deze, hem kenmerkende, regelen, op een herinneringsblad, waar-

- 1 Uit zijn eerste huwelijk met Jacomina Geertruida Van der Drift, had hij twee kinderen, ééne dochter en één zoon: Henri Laurens Cornelis Marie, thans student in de Regten, aan de Leidsche Hoogeschool; - en uit zijn tweeden echt met Constance Catharina Monica Stoffels, één zoon: Andreas Franciscus Antonius, waarschijnlijk, voor de studie der Medicijnen bestemd.
- 2 Veelvuldige en kostbare geschenken getuigden daarvan, bij meerdere gelegenheden, en na zijne pensionnering, in 1872, vooral.

boven zijne sprekend-gelijkende fotografische afbeelding staat geplaatst.

Godvreezend, bovenal, en dáárdor trouw verknocht
aan Vorst en Vaderland; naauwlettend op zijn pligten;
die in zijn huisgezin den rijksten zegen zocht,
en nimmer moê werd van 't veelvuldig goeds verrigten;
door Koningen vereerd, door de Armen luid beweend,
om de onverpoosde hulp en bijstand in hun lijden;
gesierd met lauwren, door de Wetenschap verleend;
een Arts, den krijgsman tot een heul bij vrede en strijden:
ziedaar, Van Dommelen, uw beeld voor 't oog gemaald
van Echtgenoot en Kroost, van Maag en Vrienden tevens,
en is uw stofkleed hier in 's aardrijks schoot gedaald,
uw ziel verkwikt zich aan de bron des eeuwgen levens.

Te *Deventer*, den 25. Januarij, '76.

Dr. WAP.

Levensbericht van Willem Christiaan Knottenbelt.

De uitwendige levensgeschiedenis van W.C. Knottenbelt kan in weinig regels worden verhaald. Den 19^{den} Juni 1813 geboren te Mijnsheerenland, in den Hoekschen waard, waar zijn vader predikant en door zijn huwelijk met de weduwe van Assendelft de Coningh geb. van der Houven, in de heerlijke rechten van Mijnsheerenland getreden was, ontving hij, na het eerste onderwijs in zijn geboorteplaats genoten te hebben, van zijn twaalfde jaar af zijn opleiding te Noorthey onder het opzicht van den Heer P. de Raadt en onderscheiden in- en uitlandsche onderwijzers. Zijn verblijf aldaar was hem steeds tot aangename herinnering en talrijk waren de vriendschapsbanden daar aangeknoopt, die in lateren tijd wel door zijn meer afgezonderd leven verzwakt maar nooit verscheurd zijn geworden. Van Noorthey vertrok hij naar Leiden en promoveerde daar 16 Maart 1839 in de theologie met een dissertatie over Columbanus, den apostel der 6de eeuw, een overzicht van diens werkzaamheid, dat van degelijke studie getuigde. Een jaar later, 4 October 1840, werd hij door toedoen van zijn vader, uit kracht der collatie, tot

diens opvolger benoemd te Mijnsheerenland, en onafgebroken is hij daar 32 jaar werkzaam geweest; totdat hij in 1872 wegens toenemende doofheid genoodzaakt was zijn emeritaat aan te vragen. Nog drie jaren lang woonde hij te Katendrecht tegenover Rotterdam en bezweek daar onverwacht den 12^{den} October 1875, in den ouderdom van 62 jaren. Hij bleef steeds ongehuwd.

Die 32 jaren zijn in de eerste plaats vruchtbaar geweest voor zijne gemeente, waaraan hij zich ten nauwste verbonden gevoelde. Knottenbelt heeft nooit aanspraak gemaakt op kanselwelsprekendheid, zijn voordracht was stijf, gehaast en eentoonig en daardoor weinig geschikt om zijn woorden goed te doen uitkomen, zoodat hetgeen hij sprak noodzakelijk veel van zijn waarde verloor en meer dan dubbel won, wanneer het gelezen werd. Behalve dat hij jaren lang door doofheid geplaagd werd, miste hij alle muzikaal gevoel, en dit was gewis de oorzaak van zijn gebrekkige voordracht. Dit was te meer te betreuren, omdat hij werkelijk een groote gemakkelijke van spreken bezat en geheel ex improviso een of ander onderwerp kon behandelen op een wijze, die wat vorm en stijl aangaat den indruk gaf van wel overdacht, ja zelfs opgeschreven en gememoriseerd te zijn. In kleinen kring, op een ringsvergadering met ambtgenooten, kon hij lang achtereen zijn hoorders boeien en bezat dan bij uitnemendheid de gaven van gemakkelijke, natuurlijke, eenvoudige en heldere voordracht, die hem op den kansel grootendeels ontbraken. Zichzelf echter volkomen van zijn zwakheid bewust, heeft hij er ook nimmer naar getracht iets meer te zijn dan hij zijn kon. Wellicht zou wat minder bescheidenheid hem juist een spoorslag geweest zijn om sommige gebreken te overwinnen of althans te matigen, die thans uit een zekere onachtzaamheid wel wat al te vrij spel hadden, en daardoor met de jaren niet afnamen.

Dit verhinderde evenwel niet, dat Knottenbelt in zijn gemeente geacht en geliefd was. Zijn waardige houding, zijn kalmte, zijn voorzichtigheid, zijn trouw in het behartigen van de meest gewone ambtsplichten, den dorpsleeraar opgelegd, moesten op den duur harten aan hem verbinden. Voeg daarbij zijne volledige bekendheid met het volk, waaronder hij geboren en opgevoed, zijn geheele leven heeft doorgebracht, zijn fijn beschaafden geest, zijn humor, die nooit inhumaan werd, zijn oprechtheid, hulpvaardigheid en zijn gezond verstand, en men zal tot de slotsom komen, dat zijn werkkring, hoewel eenvoudig, daarom nog niet onbelangrijk was en zijn persoonlijkheid voor menigeen onvergetelijk blijft. Knottenbelt was een karakter, hij had den moed om zichzelf te zijn, en hij had genoeg gehalte om daardoor veel te zijn voor degenen die hem van nabij kenden. Vooral voor jongere ambtsbroeders was hij een voortreffelijk raadsman, die onbarmhartig tegenover al wat naar humbug zweemde, met warme belangstelling en ongeveinsde deelneming kennis nam van al wat ernstig gemeend was. Ik mag dan ook veilig verzekeren, dat het geen overdrijving, maar slechts de uiting was van een natuurlijk gevoel van dankbaarheid, toen ik in 1869 bij mijn afscheid van Heinenoord, van welke gemeente hij meermalen consulent was, de volgende woorden in publiek tot hem mocht richten: 'Het was een voorrecht uwen omgang, uwe vriendschap te genieten, want uwe bekendheid met ons eiland en zijn bevolking, waarmede gij samen gegroeid zijt, is niet genoeg te waarderen. Uwe welwillendheid is allen menschen bekend en mij meer dan iemand. Uw trouw is zonder wederga en uw helder doorzicht, uw scherp oog, uw gezonde woorden van verstand en wijsheid zijn voor mij schatten geweest, die ik niet genoeg op prijs kon stellen. De gemeente heeft meer aan u te danken dan zij zelve weet,

en indien ik eenige wijsheid heb weten te gebruiken in mijn dagelijkschen omgang, aan u heb ik het voor een groot deel te danken gehad. Gij zijt een zegen voor velen en al weet ik, dat aandoenlijkheid u niet aangenaam is, het is mij behoefte openlijk er voor uit te komen, dat ik weinig personen meer missen zal dan u.'

Met dat al, Knottenbelt heeft nog in ruimer kring gearbeid dan alleen voor zijne gemeente, al valt het niet te loochenen, dat hij nog meer had kunnen zijn. In theologische opinies was hij conservatief, evenwel niet omdat hij angstvallig hechte aan het overgeleverde dogma, maar omdat hij te veel de dwaasheden inzag van vele luchtig gebouwde systemen der 19de eeuw, die nauwelijks eenige jaren stand hielden, terwijl het oude systeem - hoe gebrekkig dan ook - de vuurproef van eeuwen doorstaan had en nog beteekenis had, zelfs voor hen die er geheel buiten meenden te staan. Zijn kritiek van de nieuwere denkbeelden was dan ook niet vrij van spot en hooghartigheid en hij voelde zich weinig geschokt door al de aanvallen tegen zijn opvatting van het Christendom in de laatste jaren gericht. Te minder liet hij zich door den geest des tijds meeslepen, omdat zijn geliefkoosde studie zich bezig hield met de geschiedenis der Ned. Herv. Kerk der 17de eeuw, waarin hij wel ervaren was. Zijn tamelijk sceptische natuur voelde zich aangetrokken door een systeem dat logisch gedacht was en goed sloot. Hij had een te scherp oog voor het onzekere en willekeurige van elk uitgangspunt, dan dat hij veel vertrouwen kon stellen in de beginselen der tegenwoordige wetenschap en het interesseerde hem veel meer te weten, *hoe* iemand redeneerde dan wat zijn praemissen waren. Wanneer hij nu den maatstaf der logica aanlegde aan het systeem der oude Gereformeerde Kerk, zoo scheen dit in zijn oog vrij wat consequenter dan hetgeen hij rondom zich zag en

hoorde. Van daar ook - vreemd verschijnsel bij een conservatief - dat radikalen hem meer welkom waren dan b.v. moderne theologen, die van hun eerste optreden af, nooit zijn ergernis, maar vaak zijn humor opwekten. Te betreuren is het evenwel, dat hij niet meer voor de pers geleverd heeft, want hetgeen van zijne hand bestaat, verdient, zoowel wat vorm en stijl als wat inhoud aangaat, zeer de aandacht. Behalve eenige kleine stichtelijke opstellen en adviezen van kerkelijken aard, zijn er drie geschriften van hem over, die niemand onvoldaan zal ter zijde leggen. Een korte vermelding van den inhoud dier drie geschriften moge deze levensschets besluiten.

Het eerste is een Gidsartikel (Februari 1857) getiteld: *Emancipatie en Evangelie* en behandelt de kwestie van de vrijmaking der slaven in Suriname. Merkwaardig is dit artikel, omdat de schrijver daarbij uitgaat van hetgeen toenmaals algemeen voor waar werd gehouden, maar tot geheel andere gevolgtrekkingen komt dan de publieke opinie daaruit maakte. Hij neemt *Uncle Toms Cabin* tot uitgangspunt en beweert juist op grond van dat boek, waarin de slavernij met zulke zwarte kleuren geschilderd wordt, dat de toestand heel anders moet zijn, dan de schrijfster wil doen voorkomen; daaraan knoopt hij eenige zeer menschkundige opmerkingen vast, die de voorstanders der Emancipatie wel wat meer hadden mogen behartigen en die door den tegenwoordigen toestand der kolonie veel meer bevestigd dan weersproken worden. Het artikel wil daarbij doen gevoelen, dat het Evangelie, minder ziekelijk en weekhartig dan de filantropie, gewoonlijk langs geheel andere wegen zijn doel tracht te bereiken en door een nieuwen geest in de individus te brengen, bestaande verkeerdheden zachtkens aan ondermijnt, zoodat het zonder revolutie de grootste omkeeringen teweegbrengt. Het is hier de plaats niet eene kritiek van die beschouwingen

te leveren, genoeg zij het daarop nog eens de aandacht te vestigen en hoewel de kwestie reeds lang beslist is, geloof ik niet, dat het artikel zijn waarde verloren heeft.

Het tweede geschrift *de Staatkunde van Johan de Witt*, een boekdeel van ruim 200 bladzijden is door de Holl. Maatsch. van fraaie Kunsten enz. in 1861 met goud bekroond. Dat dit onderwerp Knottenbelt had aangetrokken was zeker niet vreemd; zijn vertrouwdheid met de geschiedenis der Ned. Herv. Kerk in de 17de eeuw moest hem in aanraking brengen met vele dokumenten en bescheiden die meer direkt betrekking hadden op de politiek. Het boek houdt zich evenwel streng aan den titel: de schrijver geeft geen geschiedenis van het tijdvak van J. de Witt, maar beschouwt diens staatkunde, zooals die uit de vrij algemeen bekende feiten spreekt. Wat het werk aangenaam maakt, is de opgewekte stijl, de geestige opmerkingen die er in voorkomen, maar vooral dit dat de Staatkunde van de Witt eigenlijk geheel samenvalt met zijn persoon en karakter. De Witt staat voor den lezer, niet de Staatsman maar de mensch, en zijn politiek wint daarbij niet in beteekenis maar wel in begrijpelijkheid; het is geen grootsche figuur wel een krachtige die zich vertoont, een man met ijzeren wil, maar hardnekkig, begaafd maar zonder verheven concepties, talentvol maar zonder iets geniaals. Het menschelijke, zwakke komt daarbij gedurig voor den dag en de indruk dien het boek achterlaat is deze dat de schrijver om zijn eigenaardige beschouwing der menschelijke natuur, waarmede hij alles behalve dweept, maar die hij toch liefheeft, ons ruim zooveel belang inboezemt dan Johan de Wit zelf. Terwijl Knottenbelt zich voortdurend effaceert, komt zijn persoon toch in alles uit en laat hij den lezer alles zien door het glas van zijn levensbeschouwing.

Welke die levensbeschouwing was blijkt nog sterker in

het derde geschrift van zijne hand: de *Kerkvisitatie* (Leiden bij v. Doesburgh 1869) aan het adres van Dr. A. Kuyper naar aanleiding van diens 'Kerkvisitatie te Utrecht in 1868' en waarop deze alleen geantwoord heeft met een kleine opmerking over Knottenbelts ijskoude manier van de Kerk te behandelen. Die antikritiek was onbillijk; Knottenbelt had zich ingetoomd, omdat hij eigenlijk vertoornd was. Hij meende dat Dr. Kuyper de historie in het aangezicht had geslagen, door te beweren dat de Kerkvisitatie in vroeger eeuwen veel meer inquisitoriaal was geweest dan thans, nu zij zich vaak tot uiterlijkheden bepaalde en de kerkelijke tucht niet aandurfde. Knottenbelt was zonder twijfel volkomen op de hoogte van zijn onderwerp, maar waar is het dat zijn eigenaardige persoonlijkheid een ongewone kleur gaf aan alles wat hij meedeelde, ongewoon door de realistische manier, waarop hij doet uitkomen dat de kerk in alle tijden vol gebreken was geweest, gebreken die verstandige lieden dulden moeten, omdat zij nu eenmaal inherent zijn aan alle menselijke en aardsche zaken. Die opvatting hing geheel samen met Knottenbelts natuur, hij geloofde aan het ideale, maar het bleef bij hem grootendeels geloof en hij zag in de werkelijkheid slechts zeer flauw een enkele trek die hem aan dat ideale herinnerde. Zijn wereld geleek niet op een landschap met wolken en zonneschijn, waar scherp geteekende schaduwen krachtig afsteken tegen de even sterk verlichte partijen, maar veeleer een tafereel met bewolkte lucht in de schemering gezien. De grijze tint getuigt dat er ergens licht moet zijn, maar de weerglans daarvan is zoo flets, dat men juist genoeg heeft om er bij te leven en te arbeiden, maar niet genoeg om er zich in te koesteren en te verblijden. Die opvatting mag niet in staat stellen tot krachtige daden, of gloed en bezieling aanbrengen, zij is bij uitnemendheid geschikt om iemand te

maken tot hetgeen Knottenbelt geweest is, nl. een man van trouwe, bescheidene, volhardende werkzaamheid, met een goede dosis gezond verstand - en zoo iets is ook wat waard in de wereld, al maakt het weinig beweging.

's Hertogenbosch, Augustus 1876.

H. PIERSON.

Levensbericht van F.A. Ebbinge Wubben.

Frederik Allard Ebbinge Wubben werd den 13^{den} Juli 1791 geboren te Deventer. Zijne ouders waren Dr. Christoffer Wubben en Adriana Hendrika Ebbinge.

In 1810 verkreeg hij de aanstelling als Verwalterscholtus en in 1811 die van Maire der Gemeente Staphorst. Na de omwenteling in 1813 bleef hij de betrekking van Hoofd van het Plaatselijk Bestuur bekleeden, en ontving eerst in 1852 zijn eervol ontslag als Burgemeester.

In 1833 werd hij benoemd tot Heemraad van het II^{de} Dijkdistrict in Overijssel, en een jaar later tot Notaris te Staphorst, welke laatste betrekking hij tot 1862 waarnam, toen hij de voldoening mocht smaken zijn oudsten zoon hem te zien opvolgen.

In 1845 werd hij gekozen tot Lid der Provinciale Staten van Overijssel, in 1852 tot Lid van onze Maatschappij.

De laatste jaren zijns levens bracht hij als ambteloos burger te midden van zijn talrijk huisgezin door; doch tot op hoogen leeftijd bleef hij steeds werkzaam en was het de grootste levensvreugde van den nog altijd krachtigen man ontspanning te zoeken in de beoefening der Geschie-

denis en Oudheidkunde, en wel bepaaldelijk die van zijn gewest.

Door zijn vriend Mr. J. van Doorninck, den toenmaligen Archivaris der Provincie Overijssel, was hij vertrouwd geworden met het Provinciaal Archief, en deed daaren boven vele nasporingen in de gemeente-archieven van Hasselt, Kampen en Genemuiden. Verschillende stukken van zijne hand, inzonderheid in den Overijselschen Almanak voor Oudheid en Letteren, zijn de vruchten dier onderzoekingen.

Van de Archieven van Hasselt en Genemuiden werd door hem een beredeneerde Catalogus opgemaakt, terwijl het vooral aan zijne bemoeiing te danken was, dat het archief der Essensche Leenen, vroeger in het bezit der Dames Lantman te Hasselt, door de Provincie Overijssel werd aangekocht.

Eenvoudig en matig van levenswijze, in het bezit van een krachtig gestel, begaafd met een buitengewoon sterk geheugen, steeds werkzaam, sleet hij zijn leven omringd door zijne echtgenooten en kinderen. Voor ongeveer 15 jaren had ik het genoeg een paar dagen in het zoo eigenaardige Staphorst te midden der, ik zou haast zeggen, aartsvaderlijke huishouding door te brengen en den toen nog krachtigen grijsaard te leeren kennen.

In de laatste jaren zijns levens werden door herhaalde zenuwtoevallen zijne geestvermogens verzwakt, doch hadden zijne echtgenooten en kinderen het voorrecht den braven man volkomen helder van geestvermogens, zonder lijden na eene ziekte van slechts acht dagen, te zien heengaan. Hij overleed den 26 Juni 1874 op drieëntachtigjarigen leeftijd.

Leiden, Augustus 1876.

EELCO VERWIJS.

Bibliographie der geschriften van F.A. Ebbinge Wubben.

Plaatsbeschrijving der gemeente Staphorst Provincie Overijssel, met eenige oudheidkundige bijvoegselen. Groningen, Oomkens 1835.

Aanteekeningen van Mr. Z. Ter Stege, vermeerderd met Nalezing en bijvoegsels. Meppel, Van Dieren, 1859.

Geschiedenis van het beleg der Stad Hasselt in den jare 1657. Zwartsluis, Nijholt, 1861.

In den *Overijselschen Almanak voor Oudheid en Letteren.*

Geschiedkundige herinneringen van Hardenberg } Jaarg. 1836, 25-73.

Geschiedkundige herinneringen van Genemuiden } Jaarg. 1836, 25-73.

Geschiedkundige herinneringen van Giethoorn. 1837, 67-78.

Het aloude Overijselsche geslacht van Vollenhoven. 1843, 79-92.

Afschaffing van den Lombard te Hasselt. 1843, 127-132.

Willekeur van de stad Hasselt omtrent de wettiging van huwelijken. 1844, 92-96.

Beschrijving van de Havezathen in Overijssel. 1844, 133-156; 1845, 28-46; 1846, 105-144; 1847, 206-240; 1848, 236-240; 1849, 133-149.

Onthaal van Prins Maurits te Hasselt. 1845, 76-77.

Kuinre. 1847, 201-205.

Het bezetten der stad Hasselt door de Staatsgezinde Partij, 26 October 1582. 1848, 261-272.

Geschiedkundig overzicht omtrent het ambt van Hoogschultus van Hasselt en Hasselter Ambt. 1849, 174-186.

De Sacramentskapel te Hasselt. 1850, 30-62.

Maagdenklooster te Hasselt. 1851, 122-146.

Aanslag op de stad Hasselt door de Spaanschgezinden, op den 27 September 1584. 1852, 176-180.

De oude stads- of veeneweg te Rouveen. 1853, 127-176.

De pas te Rouveen en de later daarbij aangelegde schans, of het fort, bekend onder den naam van Friesche Kaa, Bisschops-Schans, of Schansbeentjesgraven. 1854, 159-182.

Stedelijke munt van Hasselt. 1855, 205-225.

Necrologie van W.J. de Voogt.

Telken jare wanneer de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde ons een bundel: *Levensberichten van 'afgestorvene' medeleden*, toezendt en wij dit boekdeel doorbladeren, bekruipt ons een gevoel alsof wij rondwandelen op eene begraafplaats. De bundel van 1870 deed ons denken aan een jaar van groote sterfte als had er eene epidemie geheerscht.

Maar wat ons dan vooral in het oog valt is dit: dat terwijl op de gewone begraafplaats menig in steen gebeiteld grafschrift uitmunt door korthed en kracht van uitdrukking, juist het omgekeerde plaats heeft bij de boekdeelen der 'Levensberichten', want daarin is breedvoerigheid en opsomming van allerlei onbeduidende bijzonderheden bijkans regel geworden.

Waartoe toch die uitvoerige: 'Levensberichten'?

Zijn eene juiste opgaaf van data, feiten en geschriften en eene korte vermelding van enkele bizonderheden niet alles wat wij omtrent hen, die ons door den dood werden ontnomen, ten dienste van het nageslacht behoeven op te teekenen? Aan dat nageslacht zij het voorbehouden de verdiensten onzer ontslapen medeleden zonder vooringenomenheid op haar juiste waarde te schatten. Daarom laat ons de levensberichten beperken tot dat wat zij slechts zelden waren: tot korte, juiste necrologiën, die de noodige gegevens leveren aan latere geschiedschrijvers, en

laat ons niet vooruitloopen op de beoordeeling der personen en op de waardeering hunner verdiensten, waartoe uit den aard der zaak de nakomelingen bevoegder zijn dan de tijdgenooten en vrienden.

Willem Jacob de Voogt overleed in achtendertigjarigen ouderdom den 16^{den} December 1875 te Amsterdam. Geboren te Nijmegen, waar zijn vader predikant bij de Ned. Herv. gemeente was, kwam hij, door diens beroeping naar Amsterdam, nog jong in de hoofdstad, ontving hier zijne opleiding voor den handel en hielp er later het assurantiekantoor der firma Wijsman en de Voogt vestigen.¹

De Voogt was echter meer dan eenvoudig assuradeur. Reeds jong gevoelde hij zich aangetrokken tot de beoefening onzer Vaderlandsche geschiedenis en hare hulpwetenschappen, en onder deze laatste was het meer bijzonder de muntkunde waarop hij zich heeft toegelegd.

Hoewel de andere provinciën zijne aandacht niet ontgingen, zoo stond bij hem toch het gewest zijner geboorte bovenaan. Vooral van de munten door de oude rijksstad Nijmegen geslagen maakte hij veel werk; later breidde hij zijne verzameling uit over geheel Gelderland, en zodoende heeft hij de fraaiste en volledigste reeks bijeengebracht, welke ooit bestond, van munten geslagen door de graven en hertogen van Gelre, de provincie Gelderland en de daarin gelegen steden en heerlijkheden.

Het bezit dezer stukken was echter voor hem bijzaak, zijn hoofddoel was om uit deze onwraakbare getuigen, geholpen door hetgeen geschreven en gedrukte bronnen

1 Dezelfde firma hield ook een commissionairskantoor in effecten, gegrond door den heer Wijsman. De Voogt is daar later deelgenoot in geworden.

hem leerden, de geschiedenis van Gelderland te leeren kennen en toe te lichten. Dat hij als scherp opmerker en ijverig onderzoeker daarvoor geschikt was en in zijne pogingen goed geslaagd is, bewijzen zijne later te noemen geschriften waarvan inzonderheid het laatste hem een blijvenden naam verzekert. Ik bedoel zijne *Muntgeschiedenis der provincie Gelderland*, bewerkt en uitgegeven naar aanleiding van een besluit genomen door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap om de geschiedenis te geven van het muntwezen der Noord-Nederlandsche gewesten over het tijdvak van 1576 tot 1813, als volgende op dat wat door den heer van der Chys was behandeld. Eene commissie uit leden van dat Genootschap samengesteld nam die taak op zich, en daarvan viel het eerste deel te beurt aan den heer de Voogt, die daarvoor de aangewezen man was, ook dewijl hij voor dit werk reeds vroeger veel had bijeengebracht.

Geheel vrij van het dillettantisme, dat maar al te dikwerf aan de beoefenaars dezer speciaalstudie eigen is, was hij de eerste die ten onzent een muntkundig werk op zuiver wetenschappelijke wijze behandeld en geschreven heeft, en had zijn vroegtijdige dood het niet verhinderd, hij zoude het bij dit eerste deel niet hebben gelaten. Voor het volgende, dat de provincie Holland moest omvatten, had hij veel bouwstoffen verzameld en gedeeltelijk bewerkt.

Zijne studiën deden de Voogt opnemen onder de leden van verschillende genootschappen. De Société Royale de Numismatique Belge verleende hem den 10^{den} April 1857 den titel van associé étranger. Onze Maatschappij benoemde hem tot lid op hare algemeene vergadering van 16 Junij 1870. Ook van de Provinciale Genootschappen van Utrecht en Friesland was hij lid, en het te Amsterdam gevestigde Koninklijk Oudheidkundig Genootschap telde hem onder hare oudste leden en is aan hem veel verplicht, daar hij jaren lang haar Secretaris is geweest.

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam droeg hem een tijd lang het toezicht op over hare Muntverzameling. Toen echter de Voogt zag hoe weinig die verzameling beteekende en hoe weinig men daar gebruik van maakte - bijkans niemand heeft zich in die jaren aangemeld om die verzameling te zien - meende hij voor die opdracht te moeten bedanken.

Van zijne hand kennen wij de volgende geschriften, waarvan de zeven eerste gevonden worden in de *Revue de la Numismatique Belge*.

1. Lettre sur un méreau de Nimègue. Tome I. 3e Série.
2. Notice sur la monnaie de Zalt-Bommel et sur les coins conservés dans les archives de cette ville. T. VI. 3e Série.
3. Deux médailles du graveur Etienne de Hollande. T.V. 4e Série.
4. Monnaies impériales frappées à Nimègue. T.V. 4e Série.
5. Lettre à Mr. Chalon sur les écus attribués à Florent de Pallant, Comte de Culemborg. T. II. 5 Série.
6. Notice sur une trouvaille de monnaies de la fin du quatorzième Siècle. T.V. 5e Série.
7. Lettre à Mr. Chalon. T.V. 5e Série.
8. Bijdragen tot de Numismatiek van Gelderland. Ie Stuk. Arnhem 1867. 8°.
9. Hetzelfde werk. Iie Stuk. Arnhem 1869. 4°.
10. Aanteekeningen betreffelijk de leg- of rekenpenningen van de Geldersche Rekenkamer. Amst. 1869. 8°. (Niet in den handel).
11. Bijdragen voor de geschiedenis van de Munt der Stad Nijmegen, geplaatst in Nijhoff's Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde. Nieuwe reeks dl IV.
12. Hetzelfde onderwerp. 2e stuk. Geplaatst als voren. Nieuwe reeks dl V.
13. Aanteekeningen betreffelijk de Nijmeegsehe Vroedschaps- en Vereeringspenningen. Amst. 1866. 8°. (Niet in den handel).
14. Geschiedenis van het Muntwezen der Vereenigde Nederlanden. Deel I. Provincie Gelderland. Amst. 1874. 4°.

's-Gravenhage, 1876.

HOOFT VAN IDDEKINGE.

Levensbericht van Derk Buddingh.

Toen ik, in het jaar 1859, Derk Buddingh, Leeraar en later Bibliothecaris der toenmalige Academie tot opleiding voor Ingenieurs en Oost-Indische Ambtenaren, te Delft, als Candidaat stelde voor het Lidmaatschap der Leidsche Maatschappij, en hij tot Lid gekozen werd, was hij 59 jaren oud, zijnde te Driel, in Gelderland, geboren den 18. December van het jaar 1800.

Tijdens mijn verblijf te Delft, waar mijn éénige zoon zijne Ingenieursstudiën volbragt, leerde ik dien te Utrecht ontslapen taal-, geschied- en oudheidvorscher kennen als een man van grooten ijver, voor wat hij op zich nam, van onvermoeibare werkzaamheid bij de vervulling zijner ambtspligten, van hartlijke hulpvaardigheid in en buiten zijne openbare betrekking, iemand van de roemwaardigste stiptheid, orde en regelmaat in alles, wat hij deed; weetgierig, onderzoeklievend, mededeelzaam met wat hij had opgespoord en met noeste volharding verkregen, op meer dan één wetenschappelijk gebied; - maar, allereerst en bovenal, een uitmuntend huisvader, die voor zijne tweede Gade, bij wie hij ééné Dochter had, gelijk als voor zijne eerste Echtgenoot, die hem drie Dochters naliet, de

trouwste Wederhelft, en voor zijne vier Kinderen de teederste Vriend en Opvoeder zich, ruim dertig jaar lang, voorbeeldeloos, tot in den dood, heeft betoond.

Uit landbouwende Ouders, in de schilderachtige Overbetuwe, geboren, trok de schoone natuur den Zoon van Ariën Buddingh en van Johanna Vermeer, innig aan, terwijl de Vader zijner Moeder, naar wien het veelbelovend Kind den naam van Derk voerde, als Dorpsschoolmeester, weldra den knaap ter leering bij zich nam, ja, hem zelfs tot opvolger in zijne school voorbestemde. - Intusschen leefde men toen in den zoogenaamden 'Franschen tijd,' en, om het dus noodzakelijk Fransch te leeren, moest de kleine Derk zich naar Heteren begeven, tot het bekomen van onderrigt bij den Meester (Monsieur), die dáár eene Fransche kostschool hield, en zond later zijn grootvader hem ook nog naar Nijmegen in de leer.

Tot zijn 20. jaar bleef hij persoonlijk, met hart en ziel aan zijne lieve geboorteplaats verbonden, ja, gekluisterd; en nog in zijne eervolle grijsheid bragt hij, met mond en pen, in schrift en druk, hulde aan het hem éénige Driel, vanwaar hij echter plotseling op eenmaal overstapte in de vorstlijke Residentie, namelijk, als Secondant op de school van de Heeren Oudemans en Dill, in den Haag, om vervolgens als Privaatonderwijzer op te treden, en eindelijk, na zijn, in 1833, met Jacqueline Catharine Eichholz gesloten huwelijk, te 's Gravenhage, zelf een tweeledig Instituut voor Onderwijs te openen, waarbij zijne zéér bekwame Gade aan het hoofd der jonge-Dames-afdeeling, als Leermeestresse, optrad, zooals de Heer Buddingh reeds aan de spits der jonge-Heeren-afdeeling stond, en welke School, negen jaar lang, bloeiend stand hield, toen de dood zijne geliefde Vrouw wegnam, en hem, die met drie jeugdige Meisjes uit dien echt overbleef, noodzaakte, naar een anderen werkkring om te zien, overeenkomstig den

treurigen toestand, waarin het zoo smartlijk geleden verlies hem en zijn Instituut bedroevend had geplaatst.

Zijne wetenschappelijke steunpunten in 's Gravenhage waren, onder anderen, de hem zéér genegen Heeren Mr. H. van Wijn, D^{us}. J.C. Wijs, alsook de Directeur der Koninklijke Bibliotheek Holtrop, die allen, om strijd en gaarne, hem met raad en daad in zijn loflijk streven naar velerlei kennis ter zijde stonden en bij moed hielden in menig beproevingsuur en van strijd met het hem doorgaans weinig gunstig lot. Ware de eerbiedwaardige Wijs hem door den dood niet ontvallen, zoo zou deze, zeker, hem toen den weg naar de Leidsche Hoogeschool geopend en die kennisbaan hem zéér vergemaklijkt hebben: doch verdween door diens overlijden voor Budding dat schoone vergezigt treurig in het niet.

Het reeds vroeger door hem gekoesterd plan tot oprigting van een Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap werd nu, als tot ontspanning van zijn diep terneêgedrukten geest, na den dood zijner Echtgenoot, tot meerdere rijpheid en verwezenlijking (1839) gebragt; terwijl ook eene Rijnreis weldadig bijdroeg tot opbeuring van zijn fel geschokt gemoed. - Ter gelegenheid der viering van het 25jarig bestaan, werd hij door het zoo-even genoemde Genootschap, als de Stichter er van, met het Eerelidmaatschap vereerd.

Onverwachts evenwel lachte hem eene nieuwe toekomst, te Delft, vriendelijk aan, werwaarts de Staatsraad A. Lipkens, die hem zeer was toegedaan, voor Budding het spoor opende. De Minister van Binnenlandsche Zaken, Baron Schimmelpenningh van der Oije, benoemde hem tot Leeraar voor de Hoogduitsche Taal- en Letterkunde (1842), bij de oprigting der Delftsche Academie, waarvan Lipkens de

Stichter was en de Directeur werd, en waaraan Buddingh, tot op het tijdstip harer opheffing (1864), dus 22 jaren lang, is verbonden geweest, de laatste twee jaren, tevens, als Leeraar voor de Aardrijkskunde en Bibliothecaris, in welke betrekking hij verlangd en ook gemeend had, te zullen mogen blijven voortarbeiten; doch, bij de herschepping der Academie in eene Polytechnische School, heerschte daaromtrent, gelijk over vele andere studiepunten, verschil van inzicht; en zóó dan werd, op 64-jarigen leeftijd, Buddingh, met een gering pensioen, eervol ontslagen, en verliet hij, spoedig daarna, Delft, om zijne laatste levensdagen, in bedrijvige rust, altijd nog nuttig en *aangenaam* te gaan slijten, onder Abstede, te Utrecht, waar hij vrienden en ook aanverwanten vond van de zijde zijner tweede Echtgenoot, Albertha Sara Ogterop, die, in 1842, de liefdevolle zorg der opvoeding van Buddinghs drie moederlooze Dochtertjes met hem wilde gaan deelen, en, in alle opzigten, zich als eene beminnenswaardige tweede Moeder en uiterst bekwame Opvoedster, tegelijk ook van de uit haar huwelijk met hem geboren éénige Dochter, heeft doen kennen, die den edelen Man en Vader, tot aan het graf, in lief en leed, aandoenlijk-treffend heeft ter zijde gestaan.

Ik bezigde, zoeven, het woord *aangenaam*, en stellig zéér teregt: want het was hem te Utrecht voorbehouden, om met zijne trouwe Gade de vreugde te smaken van zamen te kunnen zijn met de in de oude Bisschopsstad, eerst als Dames-Institutrice, en, laatst, als Directrice der Hoogere Burger-Damesschool, gevestigde jongste Dochter, Sara Johanna Cornelia, en alzoó ooggetuige te mogen wezen van de heerlijke vruchten, welke zijn eigen huislijke kweektuin thans opleverde in zijn kalmen, rustigen maar toch altijd bezigen ouden dag. - Al had Buddingh ook niet één goed Boek over Opvoeding en Onderwijs,

over Kerk en School geschreven, zoo zou zijn Naam toch in eere blijven voortleven, met het oog op zijne in ieder opzigt practisch gevormde vier Dochters, allen door uitnemende examens voor het Onderwijs, met onderscheiding, geijkt. - Eene van dit viertal, evenwel, zijne derde Dochter, Constance Dorothée, kwam, den 9. Junij, 1867, bij de vreeslijke aardbeving, te Djockjokarta, hartverscheurend om. De vreeslijk-beproefde Vader overleefde zijn Kind nog zeven jaren, maar in echt-christlijke onderwerping aan hooger Raadsbesluit, en sliep, den 16. April, 1874, hoopvol-christlijk in, doordrongen van de kracht zijner levensspreuk: '*Ma force est de Dieu*'.

In zijn werk, *het Boetregt*, dat in 1862 te Delft verschenen is, heeft hij een overzicht gegeven van zijn oud-patricisch Geslacht, met Stamboom, aanvangende A^o 1425, en daarbij een zevental Buddinghs, in hun leven en bedrijf, historisch toegelicht. - In 1869, schreef hij de doorknede, van hem verzochte Necrologie van Dr. S.A. Buddingh, voor de Levensberigten onzer Maatschappij. - Zie Jaargang 1870, blz. 235-284. - Zijn eigen persoon komt in de Stamlijst, hierboven bedoeld, mede, en wel zéér uitvoerig, voor, met nauwkeurige vermelding zijner talrijke - tot honderd-elf stuks toe - in druk verschenen Werken, benevens nog een legio van verspreide kleinere Geschriften, als: *a.*) Brieven en Circulaires; *b.*) Prospectussen en Berigten; *c.*) Artikels en Mededeelingen; *d.*) Boekaankondigingen en Levensbeschrijvingen; *e.*) Bijdragen in Tijdschriften en Jaarboekjes; *f.*) Verhandelingen en Lezingen; en *g.*) een Overzicht zijner laatste voor de pers (te Utrecht) in ruste bewerkte stukken, loopende ook over Maçonniek gebied, dat door hem, vooral sedert 1867, ijverig betreden en bearbeid werd.

Uit dien stroom van Boeken zullen wij enkele hoofdtitels hieronder opteekenen, en kunnen wij tevens hier

vermelden, dat hij was: Lid der Delftsche Schoolcommissie (1858-1866), en voorts: Lid van het Bataviasche Genootschap; van het Koninkl. Oudheidk. Genootschap, te Kopenhagen; van het Delftsche Genootschap: *Tandem fit surculus arbor*; van de Historical Society, te New-York; van het Histor. Genootschap, te Utrecht; van onze Maatsch. van Nederl. Letterkunde; van de Van Duyse's Vrienden, te Dixmude (Westvlaanderen); en Correspondent der Académie d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Zijne nagelaten Handschriften, deels bewerkt, deels nog te voltooijen, bedragen een cijfer van 31 stuks, waarbij nog gevoegd zijn 30 (ingenaaide) deelen Brieven en Manuscripten van Letterkundigen en Geleerden, loopende over een tijdvak van 38 jaar (1824-1862).

Onder laatstbedoelde wetenschappelijke Mannen waren er velen, die zijne Vrienden werden, blijkens de voorhanden, met hen gevoerde Briefwissling, als, binnenslands, met de Hoogleraren Lauts, Van Swinderen, Clarisse, met Dr. Westendorp, Jhr. Hettema, Dr. Halbertsma enz.; en, buitenslands, met de Geleerden Charles Rafn, te Kopenhagen, Jacob Grimm, te Göttingen; Jhr. Blommaert en Dr. Snellaert, in België; Wyckoff, te Albany; Thomas de Witt, te Nieuw-York, Charles West, te Buffalo, Dr. Cramer, te Straalsond enz.

De laatst-bedoelde Briefwissling met America was het gevolg van eene door Buddingh, in 1850, ondernomen reis naar de Vereenigde Staten, waar hem, vier jaren later, het uitzigt van een Leerstoel aanlachte, in het Rutgers College, te New-Brunswick, dat echter niet verwezenlijkt is, maar toch aanleiding heeft gegeven tot hoogstmerkwaardige mededeelingen over Amerikaansche toestanden, met betrekking tot Kerk en School. - Van een hem door

de Hoogeschool van Giessen, even na 1840, aangeboden wetenschappelijk Doctoraat, heeft Buddingh, hoe vereerend voor hem, en hoe dankbaar hij zich daarvoor ook betoonde, om bijzondere redenen, geen gebruik gemaakt.

Het doet mij genoegen, dat ik door de waardige Familie van ons ontslapen Medelid Buddingh in staat gesteld ben geworden, om met deze mededeelingen een wèl-verdiende hulde te kunnen toebrengen aan een man van bekwaamheid in velerlei opzigt, en die, schoon niet altijd in het regte spoor der archeologische wetenschap voortgaande, toch altijd met overtuiging de pen voerde, en, zeker, wanneer hem een meer echt-methodisch en grondig wetenschappelijk onderwijs ten deel had mogen vallen - wat hij stellig overwaardig zou geweest zijn - menig Geschrift zou achterwege gelaten hebben, en daardoor zich veel geesteskwelling hebben bespaard.

Te *Deventer*, in Julij, 1876.

Dr. WAP.

Lijst van Buddingh's voornaamste werken.

1824. - Sulzer's Gesprekken over de schoonheden der natuur. } 's
Gravenhage.
1824. - Sulzer's Zedekundige bespiegelingen } 's Gravenhage.
1825. - Aanleiding tot de kennis der letterkundige Geschiedenis
van de Nederlanden. } 's Gravenhage.
- 1825-1827. - Opvoedingsleer in den geest des Christendoms. } 's
Gravenhage.
1827. - De Mentor, Weekblad. } 's Gravenhage.
- 1828-1829. - De Paedagoog, Magazijn voor Opv. en Onderwijs. } 's
Gravenhage.
1829. - Schetsen der Nederlandsche Geschiedenis. } 's Gravenhage.
1830. - Tijdstroom met Handboek voor het Koningrijk der
Nederlanden. - Amsterdam.
1832. - Grammaire française. - Rotterdam.
1832. - Principaux événemens de l'histoire universelle. - Ald.
1833. - Merkwürdige Begebenheiten aus der allgemeine
Weltgeschichte. - Ald.
1833. - Leçons de géographie universelle. - Amsterdam.
- 1833-1839. - Archief voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs.
- 's Gravenhage.
1834. - Algemeene Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs. -
Amsterdam.

1834. - Over de vorming, verheffing en veredeling van den
Onderwijzer. - Groningen.
1834. - School-Atlas der Nederlanden. - Rotterdam.
1834. - Chronologie des principaux événements de l'histoire des
Pays-bas. - Amsterdam.
1834. - Beautés de l'histoire des Pays-bas. - Amsterdam. - 2e Uitg.
1838; Z. Bommel.
1835. - Hollandsch Penningmagazijn voor de jeugd. - Weekblad.
- 's Gravenhage.
1835. - Levana, Jaarboekje voor Onderwijzers en Opvoeders. -
Rotterdam.
1836. - De Noordsche Godenleer. - Utrecht.
1836. - Ontwerp eener algemeene Handelsschool.
1837. - Handboek der Noordsche Mythologie. - Utrecht.
1838. - De ontdekking van America. - 's Gravenhage.
1840. - Histoires tirées de l'écriture sainte. - Ald.
1841. - Beschrijving van Zuidholland. - Amsterdam.
1842. - Zak-Atlas van het Koninkrijk der Nederlanden. - 's Grav.
1842. - Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs in Nederland.
- Leiden.
1842. - Drinkplegtigheden der Germanen. - 's Gravenhage.
1842. - De Koninklijke Academie tot opleiding van Ingénieurs te
Delft. - 's Gravenhage. - Eene reeks daartoe betreklijke
Brochuren. - Ald.
1844. - Verhandeling over het Westland. - Leiden.
1845. - Alemannia; Deutsches Lesebuch. - 's Gravenhage.
1846. - Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs. - Leiden.
- 1846-1847. - Natuurkundige Aardrijksbeschrijving. - Haarlem.
- 1846-1848. - Algemeene Statistiek voor Handel en Nijverheid. -
Haarlem.
1847. - Jaarboek voor Handel en Nijverheid. - Amsterdam.
1847. - Leitfaden zur Unterricht in der Deutschen Sprache. - 's
Grav.
1848. - Avondstonden eens Kluzenaars. - Delft.
1848. - Dr. Luther als Schoolhervormer. - Ald.
1848. - Bardenhain, Geschichte der Deutschen Literatur. - 's Grav.
- 1850-1852. - Geschied- en Letterkundig Archief. - Ald.
- 1851-1858. - Jaarberigten van algemeene Statistiek voor Landbouw,
Handel en Nijverheid. - Haarlem.
- 1852-1853. - Kerk, School en Wetenschap in de Vereenigde Staten van
N. Amerika; 3 dln. - Utrecht.
- 1853-1854. - De Zendeling voor Stad en Dorp. - Weekbl. - Amst.
- 1853-1856. - Dordtsche Stemmen; 3 dln. - Dordrecht.

- 1853-1857. - Dr. J. Dowling's Geschiedenis der Roomsche Kerk; 3 dln.
- Ald.
1854. - Theutonia; Deutsches Uebungsbuch. - 's Gravenhage.
- 1854-1860. - Wandelingen door de Betuwe. - Tiel.
- 1856-1860. - Eene menigte Brochuren over Schoolwezen en Schoolwet.
- Delft, 's Gravenhage, Rotterdam, Dordt en Haarlem.
- 1857-1862. - Een aantal Brochuren over christlijke volksbibliotheken.
- Delft, Elst en Arnhem.
1859. - Geschiedenis der Dietsche Taal en Poëzy. - Gorinchem.
1859. - Geschied- en Letterkundig Archief. - Gorinchem.
1862. - Het Boetregt. - Delft. - Niet in den handel. -
1863. - Poddem of Poddinghem. - Tiel.
1865. - Nieuwe wandelingen in de Betuwe. - Ald.
1874. - Mijn laatste woord over den Dietscher, Jacob van
Maerland. - Utrecht.

Bericht.

De overdrukken der Levensschetsen en Mededeelingen werden tot nu toe ter beschikking van de Heeren Schrijvers gesteld, zoodra zij afgedrukt waren, en kwamen dus ter kennis van enkelen lang voor de Leden der Maatschappij de bundels, waaraan zij ontleend waren, ontvingen.

Het Bestuur heeft gemeend hierin verandering te moeten brengen, en heeft besloten voortaan de afzonderlijke overdrukken eerst tegelijk met de volledige bundels aan de Leden te verzenden. Deze maatregel is in den loop van dit jaar in werking getreden.